

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 1

Ніжин – 2017

Науково-популярний часопис для
вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№ 1, 2017 рік.

Свідectво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 12 від 23.05.2017 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,
канд. іст. наук, доц.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Астаф'єв О. Г.,
докт. філол. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
директор Центру; член Нац.
спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;
Овдієнко О. І.,
фахівець Центру

Верстка, макетування:

Овдієнко О. І., Косяк В. М.

Літературний редактор:
Конівненко А. М.

Зміст

Українознавство

- Моціяка О.** Котляревський на рубежі
літературознавчих століть.....4
- Романова К.** Національне виховання
в середовищі української
еміграції 1920–1930-х рр.....9
- Тимків Б.** Інтеграція українських мистців
у культурне середовище країн Західної Європи,
Північної, Південної Америки та Австралії.....15

Наукові розвідки

- Онищенко Н.** Епоха збудженої України
1917–1937 років: Хведір Коломийченко – редактор
журналу "Шлях".....21
- Барановський Ф.** Проблема національного
суверенітету та європейська інтеграція:
в пошуках балансу.....25
- Луняк Є.** Анна Руська – королева Франції29
- Дмитренко Н.** "Рондо" для Ніжинського музею.....60
- Блохин Д.** Голодомори в Україні: гільйотина
в історії українського народу68
- Дацько О.** Про ставлення Миколи Гоголя до дітей...75
- Пасік Н.** Від замовляння до фразеологізму.....79
- Бауліна І.** Культурна пам'ять
у поезії Ліни Костенко.....84

Методичні матеріали

- Семенова М.** Мистецька творчість виховує
патріотизм.....89

Поезія, проза, переклади, рецензії

- Бросаліна О.** Душа і доля Михайла Ореста.....104
- Онищенко Н.** "На грані невідомих шляхів
майбутніх...".....107
- Хомич Л.** Зірка Тарасика.....109

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

Олена Моціяка

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ НА РУБЕЖІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТОЛІТЬ

Постать І. П. Котляревського належить до знакових в історії української літератури. Поява друком (без відомого автора) в 1798 р. перших трьох частин його "Енеїди" традиційно трактується вченими як дата відліку нової української літератури, що прийшла на зміну давній і розвивалась до початку ХХ ст. Осмислення феномену Котляревського налічує вже більше, ніж два століття, демонструючи різноманітність наукових підходів та оцінок. Тож поява нової монографії Є. К. Нахліка "Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст. – Львів, 2015. – 544 с." заінтригує питанням: яким бачиться творчий доробок письменника очима дослідника ХХІ століття?

Євген Казимирович Нахлік – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, директор Інституту Івана Франка, відомий дослідник української літератури. Коло його наукових зацікавлень дуже широке. Однак особливо близькими Є. Нахліку є проблеми розвитку українського романтизму, романтичної прози зокрема, творчості Т. Шевченка та П. Куліша. До аналізу творчості І. Котляревського Є. Нахлік звернувся ще в 1994 р. у книзі "Творчість Івана Котляревського: Заможчуті інтерпретації, дискусійні проблеми, спроба нового прочитання (з погляду літературних напрямів і течій): До 225-річчя від дня народження письменника". Поштовхом до створення нової монографії, як вказує автор у передмові до неї, "стало замовлення написати розділ "Іван Котляревський" до "Історії української літератури" в 12 томах, що готується в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Задля цього я заново вивчив основну літературу про життя і творчість Івана Котляревського, в процесі чого довелося прискіпливо розібратися в багатьох дотеперішніх напрацюваннях, передусім фактах та інтерпретаціях. Завдяки цьому на основі моєї попередньої монографії створено нове дослідження, значно ширше за обсягом і багатше за проблематику та аспектами розгляду" (с. 11). Оскільки переважна частина найновіших досліджень, присвячені або частковим аспектам чи творам і мають оглядовий або популярний характер, Є. Нахлік відчув назрілу потребу "створити комплексне синтетичне дослідження, у якому було б переосмислено, узагальнено й підсумовано основні дотеперішні (двохсотлітні!) здобутки в перцепції та рецепції літературної спадщини Котляревського" (с. 11).

Монографія Є. Нахліка присвячена вдячній пам'яті його наукового керівника, "найглибшого дослідника творчості Івана Котляревського Михайла Трохимовича Яценка" (с. 3). У цій присвяті – не тільки шляхетний жест вдячності наставнику, доктору філологічних наук, протягом 1981–1996 рр. завідувачу відділу української доживотної літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а й, очевидно, сприйняття такого підходу до аналізу літературних явищ, який позбавлений дешевого популізму, кон'юкторності, ідеологічної заангажованості. Надрукована в радянські часи, монографія М. Т. Яценка "На рубежі літературних епох: "Енеїда" Котляревського і художній прогрес в українській літературі. – К., 1977", по суті, виходила за межі єдиної тоді марксистсько-ленінської методології, її вульгарного соціологізму, партійності та класовості. Книга стала науковим проривом в осмисленні природи сміхової культури в поемі, її вписаності в європейський контекст естетики Ренесансу та Просвітництва, в розумінні художніх, іманентних законів розвитку, прогресу української літератури, в демонстрації уваги до нюансів, деталей художнього твору, які лежать в основі об'єктивних висновків дослідника, пошуку наукової істини. Важливі оцінки творчості Котляревського містила також книга М. Яценка "Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини ХІХ ст. – К., 1979".

У монографії Є. Нахліка аналізується весь творчий доробок І. Котляревського: поема "Енеїда", драми "Наталка Полтавка" й "Москаль-чарівник", "Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну", російськомовний вірш "Малороссийских губерний общий хор" та російськомовний переклад оди Сапфо. Книга має системний, комплексний характер, дуже гарно структурована, що полегшує сприйняття великого за обсягом тексту.

Вибудовуючи інтерпретаційні парадигми щодо низки проблем про творчість І. Котляревського та занурюючись у художню тканину творів, Є. Нахлік прагне якнайповніше використати матеріал, "не минувши", за словами Т. Шевченка, "ані титли, ніже тії коми". І все ж, попри глибоке знання і поцінування всіх попередніх здобутків у царині вивчення спадщини Котляревського, учений часто аргументовано руйнує стереотипи, які склались протягом десятиліть у сприйнятті творчості І. Котляревського.

Є. Нахлік наголошує, що поява І. Котляревського в українській літературі – явище закономірне, підготовлене тривалою культурною традицією. В першому розділі автор детально аналізує мовну ситуацію в Україні на зламі XVIII–XIX століть та творчість літературних попередників.

Особливість літературного таланту І. Котляревського Є. Нахлік убачає, покликаючись на давнє твердження М. Зерова, в дарі "до лицювання та переробки" чіхось творів, сюжетів, образів-персонажів або принаймні риторики поширених жанрів. Саме на доведення цієї думки спрямована монографія дослідника з промовистою назвою "Перелицьований світ Івана Котляревського...".

У другому розділі книги Є. Нахлік стверджує, що "Енеїда" І. Котляревського є світовою вершиною національної адаптації жанру бурлеско-травестійної поеми. Автор подає своєрідний стереоскопічний погляд на твір, порушуючи як традиційні проблеми (стосунок до римського першотвору та попередніх травестій; жанр; історія написання та публікацій; етнографізм; фольклоризм; природа сміхової культури; твір з погляду літературних напрямів і течій; специфіка бурлеско-травестійного образотворення; двотекстовість (алюзії) та тритекстовість твору; картини пекла та раю в поемі; віршова форма та мова твору), так і нові (ставлення Котляревського до війни, гайдамаччини та революції; образ автора й авторські маски, муза; міфологічний топос долі та житейські роздуми автора; поетичні наслідування та протиставлення; рецепція "Енеїди" та проблема визнання поеми першим твором нової української літератури, а автора – її зачинателем).

Читача, безперечно, чекає глибокий аналіз "Енеїди", її більш видимих та частіше трактованих дослідниками і прихованих, уперше відкритих автором монографії, семантичних кодів, які учений уміло розшифровує і пояснює, занурюючи їх у надзвичайно широкий вітчизняний та світовий літературний, фольклорний, естетичний, історичний, мовний, етнографічний та інші контексти. В цілому автор відчитує не тільки національний, героїчно-патетичний, а й просвітницький, екзистенційний та медитативно-ліричний дискурси "Енеїди" І. Котляревського.

Інтерес багатьох світових письменників до перелицьовання "Енеїди" Вергілія автор пояснює насамперед її націософським потенціалом. Жанрова специфіка першооснови ("національна епопея") наступниками давньоримського поета була актуалізована з метою творення "національно-державницького епосу" (с. 65) у своїх країнах. Стосовно ж дискусійної проблеми про вплив інших травестій на твір Котляревського, то Є. Нахлік, полишивши не доцільний для науки ідеологічний популізм, доводить, опираючись на скрупульозне дослідження текстів, безперечну залежність поеми українського автора від російської травестії М. Осипова. При цьому дослідник наголошує на принциповій відмінності між творами Осипова і Котляревського. В Котляревського, на відміну від Осипова, на перше місце виходить не пародія, а травестія. Український автор набагато більше надає своєму твору національно-своєрідних ознак, а запозиченому сюжету більшої актуальності, проектує його на складне українське суспільно-історичне буття кінця XVIII – поч. XIX ст., використовує традиції національного осмішування.

У монографії по-новому висвітлюється проблема фольклоризму "Енеїди". Всупереч стереотипу про тотальний вплив фольклору на поему, Є. Нахлік наголошує, що "просвітницько-класицистична свідомість не дозволила Котляревському вдатися в "Енеїди" до пісенно-фольклорного стилю... й таким чином розчинити своє авторське "я" у фольклорній імперсональності" (с. 125). Проте фольклоризм поеми є досить сильним. Дослідник усебічно аналізує ідейно-естетичну функцію різних фольклорних жанрів у художній тканині "Енеїди". Увага, як і в попередніх дослідників, звертається на прислів'я, приказку, казку, думу, нісенітницю. Водночас уперше так глибоко характеризується взаємозв'язок "Енеїди" з жанровими різновидами народної пісні (історичної, весільної, жартівливої та ін.), голосіння, лялькового театру тощо.

Продуктивна ідея вчених, особливо зацентована М. Яценком, про фольклорну природу сміху в "Енеїді" І. Котляревського та його підпорядкування просвітницькій функції в книзі знаходить подальше продовження та глибше поєднується із специфікою українського менталітету. Є. Нахлік вважає, що в поемі, окрім амбівалентного, доброзичливого сміху народу, є й гумористичне ставлення автора до народу, і сміх викривальний, протестний. Комічне в "Енеїді" – це сміх українця "у політичній неволі, в чужій державі, яка ліквідувала українську державність" (с. 330). Цей сміх передбачає легальний вияв і типологічно близький до сміху блазнів. "Блазень себе принижує, прикидається дурником, але за це йому дозволено висловлюватися вільніше, ніж іншим" (с. 330–331). Незважаючи

на певний пристосовницький струмінь (спроби прилаштувати українську суспільність до нових імперських умов" (с. 355), у поемі "вчувається туга за героїчним козацьким минулим" (с. 331), ідея самодостатності української нації, незнищеного козацького потенціалу й пориву до відродження втраченої державності (с. 355). Є. Нахлік проводить цікаву паралель використання традицій такого сміху у творчості наступників, зокрема бубабістів (Юрія Андруховича, Олександра Ірванця й Віктора Неборака) наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Дослідник вважає, що "Бу-Ба-Бу" "завершувало процес, розпочатий "Енеїдою", – цю тяглість, що визначалася існуванням України в умовах імперського поневолення й сміхової реакції на нього як елементу своєрідного сміхового опору" (с. 342). Думається, проте, що, окрім суспільно-політичних причин, бурлескно-травестійна традиція в українській літературі к. XVIII – поч. XIX ст. живилася й потребою розвитку світських тенденцій, що йшли через осмішування канону серйозної, релігійної, аристократичної давньої української літератури та глибше зацікавлення проблемами земного буття людини й народу.

Є. Нахлік торкається і проблеми "котляревщини" як художнього явища, що здобуло неодноразову оцінку в науковців. "Котляревщиною" називають, як правило, творчий доробок письменників, яких охопила "кортячка" (за Є. Нахліком) наслідувати стиль автора "Енеїди" (анонімні "Вояж по Малой России...", антинаполеонівські оди, поема "Горпинида..." П. Білецького-Носенка, "Вірш "Об Наталці Полтавці", мої думки" О. Рудиковського, "Гараські пісні" П. Гулака-Артемівського, поема "Вечерниці" П. Кореницького, поема "Жабомишодраківка" К. Думитрашка та ін.). У монографії детально аналізуються концепції П. Куліша (що вперше ввів це поняття з виразно негативним відтінком), С. Єфремова, М. Зерова, І. Айзенштока, М. Марковського, Є. Кирилюка, Б. Деркача, Т. Гундорової, М. Бондаря, Г. Грабовича, В. Шевчука та ін. Є. Нахлік послуговується і поняттям "неокотляревщина", означуючи ним творчість письменників 80–90-х рр. ХХ ст. – характеристичне явище постколоніального письменства.

У заключному підрозділі Є. Нахлік указує на значення "Енеїди" в політичному та естетичному сенсі, наголошуючи, що твір, за висловом М. Яценка, виник "на рубежі літературних епох", ввібравши в себе традиції давньої та розвиваючи тенденції нової української літератури. Такий художній синкретизм породжує певну проблему у визнанні "Енеїди" першим твором нової української літератури, а Котляревського її зачинателем. Є. Нахлік серед науковців, які в каноні нової української літератури відводять Котляревському одноосібне місце її зачинателя, називає прізвища М. Максимовича, В. Науменка, О. Єфименко, М. Гудзія, І. Франка, С. Єфремова та ін. Водночас учений наголошує, що в "Історії української літератури: у 8-ми т.", працях М. Яценка, П. Охріменка І. Котляревський кваліфікується як перший класик нової української літератури. Зрештою, Є. Нахлік доходить висновку: "Найуживанішим і найприйнятнішим є визначення, винесене в назву Всеукраїнської науково-практичної конференції, що відбулась у Полтаві 1997 року, та виданого наступного року за її матеріалами збірника наукових статей: "І. П. Котляревський – перший класик нової української літератури" (с. 349). За своєю естетичною свідомістю (не ставив собі цього за мету) І. Котляревський, далі твердить Є. Нахлік, не був зачинателем нової української літератури (с. 351), основу якої також складають твори Г. Сковороди та "История русов". Лише завдяки "перцепції та рецепції його "Енеїди" серед українських літераторів та читачів (с. 351) І. Котляревський став зачинателем нової української літератури фактично. Не була "Енеїда і першим твором, написаним народною мовою, оскільки нею користувались численні попередники Котляревського в XVIII ст. (С. Климовський, А. Головатий, анонімні вірші, драми М. Довгалецького, Г. Кониського, твори І. Некрашевича, анонімна демократична сатира, Г. Сковорода та ін.). Однак "поетичний талант Котляревського виявився незрівнянно більшим, ніж у всіх його попередників" (с. 352). "Енеїда" – перший *друкований* твір народною мовою. Від "Енеїди" І. Котляревського "використання народної мови в українському письменстві набуває постійного й безперервного характеру" (с. 353).

Є. Нахлік вважає, що "Енеїда" Котляревського була водночас і епілогом (оскільки завершила традиції давньої української літератури), і прологом. І прологом більше, ніж епілогом, бо саме в "Енеїді" вперше разом виявляються такі ознаки нової української літератури: використання народної мови, народність, вияв українського духу, художність, що приходить на зміну синкретизму давньої літератури, поєднаній із іншими видами писемності. "Енеїда" мала "безперечний спонукальний вплив на становлення нової української літератури та загалом на українське національне відродження" (с. 352).

Дар І. Котляревського до "перелицювання" простежує Є. Нахлік у розділах про драматичні твори письменника – "Наталку Полтавку" та "Москаля-чарівника", які традиційно вважаються першими зразками нової української драматургії. Є. Нахлік наголошує, що до появи творів І. Котляревського вже існували україномовні драми (без назви) М. Гнідича, В. Гоголя-Яновського "Простак" і "Собака-вівця".

На відміну від "Енеїди", в драмах Котляревського значно сильніший розрив із попередньою середньовічною національною традицією. По-перше, якщо "Енеїда" демонструвала певну тяглість бурлескно-травестійного письма, то драми І. Котляревського, на думку Є. Нахліка, дуже мало пов'язані з традицією давньої драми. Проте в книзі подаються цікаві зіставлення драми Котляревського з містерією XVII ст. ("Драма про Олексія, чоловіка Божого"), українським вертепом та інтермедією. Ґрунтовно розкрита в монографії і проблема впливу на Котляревського творчості Г. Сковороди.

По-друге, "Енеїда" закріплювала за українцями комічний стереотип, а "Наталка Полтавка" репрезентувала їх передусім як чутливих, ліричних, розважних і добродішних (с. 422). По-третє, змінюється також функція сміху: в "Енеїді" він переважно амбівалентний (життєствердний і знищувальний водночас), тотальний, а в "Наталці Полтавці" – суто викривально-осудливий та морально-виховний, вибірковий, спрямований на певних персонажів (возний, виборний) та їхні моральні вади (с. 423). Проте, на наш погляд, у драмах Котляревського природа сміху кардинально не змінюється, він залишається доброзичливим і заплідненим вірою автора в моральне перевиховання особистості, зіпсованої впливом суспільства.

"Наталка Полтавка", на відміну від "Енеїди", є, за спостереженням Є. Нахліка, варіантом не бурлескної, а поважної травестії, прикладом "літературного наслідування – відштовхування" (с. 369). Це своєрідне "полемічне перелицювання" сюжетно-образної схеми "Козака-стихотворця" (с. 506). Є. Нахлік, погоджуючись із поширеним твердженням про критичне ставлення І. Котляревського до драми О. Шаховського "Козак-стихотворець" через карикатурне зображення в ньому українців, усе ж переконує, що саме ця драма водночас була "найважливішим літературним передтекстом першої п'єси Котляревського" (с. 381). І. Котляревський використав її сюжет (дівчина в розлуці з коханим, мати хоче видати заміж за іншого), конфліктну ситуацію, є типологічна подібність образів возного і Прудивуса, зокрема зізнання в любові вони висловлюють книжним жаргоном, церковнослов'янськими та канцеляризмами. Є. Нахлік наголошує на принциповій відмінності твору Шаховського від драми Котляревського, в якій випукліше виписані національні (народні) характери, вони психологічно глибші, у творі реалістичніше змальовано український побут, знято монархічно-вірогідні лінії. Загалом твір Котляревського багатший за змістом і досконаліший за формою. Як можливі передтексти драми "Наталка Полтавка" Є. Нахлік розглядає оповідання М. Погодіна "Петрусь" (1831) та фольклорну легенду, поширену в Полтаві.

Доробок І. Котляревського-драматурга, вважає Є. Нахлік, насамперед типологічно близький до традицій європейської сентиментальної комічної опери та міщанської просвітницької драми XVIII ст. На основі уважного аналізу репертуару Полтавського театру, одним із директорів якого був письменник у 1818–1821 рр., Є. Нахлік доводить беззаперечну обізнаність І. Котляревського з цими жанрами. Наступні підрозділи присвячені аналізу ознак сентименталізму та просвітницького реалізму в драмі "Наталка Полтавка". Заперечуючи думку вчених про вирішальний вплив фольклору та чутливості як ментальної риси українців на сентименталізм драми, Є. Нахлік розкриває її зв'язок з традиціями європейського сентименталізму. Сентиментальне начало виявляється в характері конфлікту (на відміну від класицизму, на перше місце висувається не обов'язок, а почуття), неоднозначному трактуванні любовного почуття, концепції чутливої особистості, яка вступає в конфлікт не тільки зі становими передсудами, родинно-патріархальними обов'язками, а й з феодальним законом. У монографії здійснено цікаве типологічне зіставлення твору Котляревського з романом "Юлія, або Нова Елоїза" Жана-Жака Руссо. Вчений вважає, що Наталка Полтавка – це "Юлія в українському вбранні" (с. 400).

Риси просвітницького реалізму дослідник убачає в тому, що в драмі відображено причинно-наслідкові зв'язки між особистістю й середовищем, у соціальному аналізі дійсності, в превалюванні родових, а не індивідуальних типів, у подвійному мотивуванні людських вчинків (людською природою і суспільним становищем), в ідеї перевиховання особистості, перемоги добра над злом, вродженої доброти людини та в ознаках жанру просвітницької міщанської драми. Загалом у "Наталці Полтавці" виявляється синтез сентименталізму і просвітницького реалізму.

Підрозділи з характеристикою образів "Наталки Полтавки" – це своєрідне запрошення до роздумів, спонукання читача заглибитись у текст драми, прочитати її, як писала О. Слоновська, "і розумом, і серцем". У монографії всебічно проаналізовано фольклоризм драми, місце і роль у ній пісенної поезії, мова п'єси.

За подібною структурою проаналізований Є. Нахліком водевіль І. Котляревського "Москаль-чарівник", у центрі якого – "еротична пригода" (с. 452), намагання чоловіка схилити чужу дружину до перелюбу.

Автор книги не поділяє думки дослідників про визначальний вплив народного сюжету на драму Котляревського "Москаль-чарівник" (О. Данисько, Є. Кирилюк, О. Гончар), адже у фольклорі відсутній цілісний сюжет, "трапляються лише окремі сюжетні ланки" (с. 447). Натомість надзвичайно скрупульозно автор відшуковує літературні передтексти. Учений поділяє давнє твердження науковців про те, що основним літературним джерелом був твір французького автора Ансома "Солдат-чарівник". Є. Нахлік проводить майже детективне розслідування про шляхи, якими міг потрапити до рук І. Котляревського цей текст, адже це могло статись через польське чи російське посередництво (переклади). Дослідник відпрацьовує різні гіпотези, заглиблюючись у репертуар тогочасних театрів на Правобережній і Лівобережній Україні, історію видань драм, придивляється до комунікативних зв'язків І. Котляревського, висловлюючи при цьому цікавий здогад про можливий зв'язок Котляревського з прихильниками масонського руху за кордоном. Крім того, як можливі передтексти Є. Нахлік аналізує російськомовний переклад французького твору "Повість об удалом молодом солдате" та російськомовну комедію "Солдат на ночлеге". Зрештою, Є. Нахлік приходить до переконливого висновку про те, що "на основі різних відгалужень мандрівного сюжету Котляревський створив власну драматичну версію" (с. 468).

У монографії вперше чітко окреслені відмінності "Москаля-чарівника" від попередніх літературних версій мандрівного сюжету. Вони полягають у трьох моментах: а) солдат (москаль) не належить до однієї етнічної спільноти з іншими дійовими особами драми; б) у Котляревського молодий чоловік не зраджує чоловіка, а лише дозволяє собі кокетувати; в) любовно-побутова колізія переростає в суперечку між людиною "освіченою" і людиною "природною" як носіями різних морально-етичних уявлень.

Надзвичайно глибоким є контекст розглядуваних проблем, уперше розкриваються елементи інтертексту водевілю. Велике зацікавлення викликає аналіз образу москаля в українському фольклорі та літературі, фольклорного сюжету про зраду дружини, типологічне зіставлення пісні Фінтика "О, горе, мне, грішнику суцху..." з початком канта Дмитра Туптала (1651–1709) "О горе мні, грішнику суцху", пісень з драми в цілому з текстами рукописних пісенних збірників XVIII – поч. XIX ст. тощо. На наш погляд, виправданим є широке цитування нині мало доступних для масового читача художніх текстів, що, як і звертання до рідкісних, раритетних літературознавчих розвідок, створює неповторне відчуття доторку до першоджерел, першооснов.

Як і "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник" гармонійно поєднує сентименталізм і просвітницький реалізм, який теж стає предметом дослідження в окремому підрозділі. Глибоко проаналізована мова твору як засобу типізації та індивідуалізації образів, історія сценічного життя та екранізації творів І. Котляревського.

Особливості жанру жартівливої оди, в якій схрестились високий і низький стилі, розкриті в підрозділі, присвяченому "Пісні на Новий год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну". Дослідник подає унікальну інформацію про першого генерал-губернатора так званої Малоросії О. Б. Куракіна як історичну особу, що багато зробив для розвитку Полтави. Є. Нахлік трактує твір як зразок бурлескного травестування, зокрема оди О. Сумарокова, присвяченій імператриці Єлизаветі I у 1755 р. Водночас учений помічає зв'язок оди Котляревського з традицією українського віршування XVIII ст., практикою складання урочистої "вірші", що її творили козаки, мандрівні дяки та спудеї (наприклад, "Вірша, говорена гетьману запорожцями на світлий празник Воскресеніє Христово 1791 года"). Традицію одописання І. Котляревський продовжив і в російськомовному творі "Малороссийских губерний общий хор", у якому звеличувався цар Олександр I з нагоди переможного завершення війни з Наполеоном.

Російськомовний переклад твору давньогрецької поетеси "Ода Сапфо" І. Котляревський здійснив з французького перекладу Державіна. Родзинкою підрозділу про переклад Котляревського є те, що в ньому простежується традиція сапфіани в українській літературі, яка йде від О. Шпигоцького, а потім продовжується в І. Котляревського, Л. Старицької-Черняхівської, А. Кримського, І. Франка, Г. Кочура, М. Собуцького, А. Содомори.

Автор ґрунтовної монографії наголошує, що є "достатні підстави вважати Котляревського за визначного, а в українській літературі – найвизначнішого **майстра перелицювання**" (с. 506).

Зв'язок І. Котляревського з єдиним європейським культурним простором, літературними віяннями, що йшли з Франції, Австрії та Німеччини, на думку автора, здійснювався опосередковано через російськомовні (а можливо, й польські) переклади, наслідування, театральні вистави. Водночас цінність творчості І. Котляревського полягає в тому, що перелицьованим творам він зміг надати національної самобутності, запліднити її вітчизняними фольклорними та літературними традиціями та спрямувати українську літературу в контекст прогресивних тенденцій доби.

У цілому монографія Є. К. Нахліка є своєрідним підсумком у розвитку науки про Котляревського протягом двох століть. Книга вдало поєднує вишуканий академічний стиль з доступним викладом

матеріалу, що робить дослідження цікавим для широкої аудиторії. Монографія належить до тих рідкісних останнім часом видань, які дають можливість відчувати неповторність минулої історичної епохи в деталях, пульсування в ній культурного життя, особистісних комунікацій, максимально наближують до процесу написання Котляревським своїх творів, розкривають їх потенціал у світлі різних літературознавчих рецепцій, стимулюють до нових наукових відкриттів.

Ґрунтовна книга "Перелицьований світ Івана Котляревського" вже здобула заслужене визнання. 2016 року Є. К. Нахлік став лауреатом обласної премії імені І. П. Котляревського. Монографія Є. К. Нахліка може слугувати за основу створення енциклопедії про І. П. Котляревського, талановиті твори якого, на відміну від багатьох інших травестій у світовій літературі, пережили свій час і не втратили свого естетичного значення до сьогодні.

Катерина Романова

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ 1920–1930-Х РР.

Збереження національної ідентичності визначалося одним із найважливіших завдань української політичної еміграції, яка після поразки Української революції 1917–1921 рр. була змушена виїхати за межі Батьківщини та оселилася на теренах Європи. Умови еміграційного життя суттєво обмежували арсенал засобів, які дозволяли б українцям за кордоном повною мірою виконати поставлене завдання. Водночас політика більшості європейських країн, що базувалася на демократичних цінностях, цілком сприяла розвитку тих гуманітарних напрямів, які у будь-якій цивілізованій країні формують національну ідентичність, національну свідомість. Серед них важливе місце посідало національне виховання молоді. У Франції, Чехословаччині, Німеччині, Польщі та інших європейських державах українською еміграцією створювалися видавництва, вищі та середні навчальні заклади, релігійні громади, спортивні товариства, діяльність яких спрямовувалася в тому числі на формування та розвиток національної свідомості молодого покоління українців.

Тема національного виховання в українському еміграційному середовищі не раз ставала об'єктом досліджень [4; 6; 7]. Однак українські еміграційні організації в Європі в міжвоєнний період фактично не вивчалися як інструменти формування національної ідентичності української молоді за кордоном. У даній статті на основі документів Центрального державного архіву зарубіжної українки розглядатиметься діяльність низки закладів та організацій української еміграції, метою яких було саме національне виховання. Певною мірою ці інституції відбивали погляди найактивніших діячів української еміграції на те, якою має бути ідеальна нація і, відповідно, які властивості характеру необхідно виховувати в молодого покоління в першу чергу.

Важливою темою для обговорення в українській закордонній пресі стало виховання наймолодших членів родин українських емігрантів. Значна частина дітей уже навчалася в місцевих школах, втрачаючи таким чином зв'язки з Батьківщиною. Це не могло не турбувати старше покоління української еміграції, яке покладало великі сподівання на молодь, як на майбутніх борців за Україну [15, арк. 97]. У числі 36 "Тризубу", друкованого органу уряду УНР в екзилі, вміщено редакційну статтю, присвячену національному вихованню. Тут, зокрема, зазначалося, що "чужа школа не може спричинитися до формування в наших дітей української душі", тому нагальною потребою було заснування шкіл українознавства, які зберегли б дітей від денаціоналізації та дали їм "крім знання рідної мови, певну суму підставових відомостей з українознавства" [Там само, арк. 97–97 зв.]. Подібних шкіл в еміграційному середовищі було мало: кілька середніх навчальних закладів функціонували у Франції та Польщі [Там само, арк. 97]. Досить плідно в цьому напрямі працювала чеська гімназія при Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова. Сам інститут був відкритий у Празі 7 липня 1923 року як вищий педагогічний заклад, який мав навчати педагогів для українських шкіл та для позашкільної освіти серед широких кіл українського населення, яке мешкало поза межами Батьківщини. Гімназія ж, відкрита 1925 року, слугувала навчальною базою для студентів інституту, які набували тут педагогічний стаж [5, с. 183].

Історія гімназії досить цікава. Першими її учнями були українські діти, які ще під час Першої світової війни та Української революції пристали до українських вояків, а 1920 року разом із ними були інтерновані в польському таборі Щипйорно. Саме в таборах для інтернованих здійснювалися перші

спроби організувати гуртки, де могли б навчати дітей, і навіть було засновано школи. Але разом із ліквідацією таборів постало питання про ліквідацію шкіл. Чеський уряд дав дозвіл на переїзд школи при Щипйорно до Чехословаччини [Там само, с. 182–183].

1925 року з ініціативи Педагогічного інституту на базі цієї школи в Празі відкрили українську гімназію. Її директором став професор Педагогічного інституту Яким Ярема. 1926 року Міністерство шкільництва та народної освіти в Празі своїм декретом затвердило цю гімназію, як приватну Українську реформовану реальну гімназію при Українському педагогічному інституті. Навчання в ній провадилося згідно з програмами відповідних чеських державних гімназій у другій половині дня в помешканнях празьких гімназій [Там само, с. 183].

Згодом, окрім дітей-сиріт із Щипйорно, до гімназії почали вступати й діти українських емігрантів у Чехословаччині. Були розроблені правила вступу, якими передбачалось, що навчатися в гімназії можуть лише діти української національності, але не обов'язково діти емігрантів. До гімназії приймали дітей віком від 10 років, які повинні були закінчити 4 класи народної школи, скласти відповідний іспит і вміти читати та писати українською [10, арк. 24]. Курс навчання становив вісім років, після чого діти отримували атестати зрілості, які давали право вступати до вищих навчальних закладів – як у межах Чехословаччини, так і за її кордонами [Там само].

1932 року з ініціативи Міністерства освіти було засноване окреме Товариство для допомоги українським школам у Чехії, що складалося з українських і чеських чиновників. Під опіку цього Товариства й перейшла гімназія з огляду на заплановану ліквідацію Педагогічного інституту через економічну кризу в Чехословаччині [5, с. 183]. 1934 року Міністерство освіти на прохання Батьківського комітету та педагогічної ради дозволило перетворити українську реформовану реальну гімназію в звичайну реальну гімназію. В 1937–1938 рр. персонал гімназії поповнився професурою колишнього Педагогічного інституту.

Від самого початку при гімназії існував інтернат для учнів, заснований ще для сиріт із табору Щипйорно. Але інтернатське помешкання в Празі було замале, і тому 1927 року гімназія переїхала до Ржевниць, неподалік від Праги. Для потреб інтернату було надано три будівлі: в двох мешкали хлопці, в одній дівчата. Але кімнат для проведення занять, як і раніше, не було, тому навчання відбувалося в другій половині дня в класах місцевої школи.

Через ці не надто зручні умови 1937 року гімназія переїхала ближче до Праги, в містечко Модржани. Вона отримала триповерховий будинок, де розмістилися всі служби [12, арк. 3].

Утримання учнів, часткове або повне, здійснювалося, як і інші форми допомоги гімназії, завдяки субсидіям Міністерства освіти. Крім цього з початку 1930 року при гімназії заснували Допомоговий комітет, який підтримував незаможних учнів. Комітет регулярно звітував перед жертводавцями, вказуючи, на які статті було витрачено кошти [11, арк. 25].

Керівництво гімназії підтримувало творчі ініціативи учнів, зокрема, видання часописів, таких як "Всячина те й се" [9], "Наша Зірка" [12], "Золоті Ворота" [10] тощо. Ці журнали є цінним джерелом як із вивчення повсякденного життя учнів, так й ідеологічних засад, на яких базувався виховний процес у закладі. З цієї точки зору інтерес становить хроніка подій, які відбувалися в гімназії протягом року, вміщена в журналі "Золоті Ворота". Тут знаходимо інформацію про влаштування різноманітних заходів, спрямованих на патріотичне виховання дітей. Зокрема, щороку в гімназії проходили академії з нагоди проголошення української самостійності та соборності, пам'яті Крут, свята державності на західноукраїнських землях [10, арк. 83–83 зв.]. Вшановували пам'ять Тараса Шевченка, Івана Франка, Василя Стефаника, Микити Шаповала та інших. Частими гостями в гімназії були видатні діячі української еміграції, письменники та науковці, зокрема, Спиридон Черкасенко, Леонід Білецький, Софія Русова та інші [Там само, арк. 83–84 зв.].

Результати такого виховання простежуються в дитячих творах, які публікували на шпальтах гімназичних видань: "Я дуже хотів би бути лицарем, тому що добрий лицар старається за волю свого народу <...> як боролися на нашій Україні наші славні лицарі-козаки, так і я буду старатися і буду боротися за український нарід", – писав один із учнів Ржевницької гімназії в журналі "Дитяча зірка" [Там само, арк. 50].

Водночас дітей прагнули виховувати в повазі до історії та народу країни, яка стала для них другою Батьківщиною, а також до історії та культури інших країн: гімназію відвідував голова чеського сенату проф. Ф. Соукуп, протягом року діти неодноразово їздили до Праги, де відвідували празькі музеї та театри, були на виставці французьких митців кінця XIX – першої половини XX ст., слухали лекції українських учених із всесвітньої історії та мистецтва [Там само, арк. 84–84 зв.].

Після завершення навчання в гімназії учні складали іспити та могли вступити до державних вишів або українських, які були створені в Чехословаччині зусиллями української наукової інтелігенції. Окрім Педагогічного інституту імені М. Драгоманова, в першій половині 1920-х рр. на теренах Чехословаччини починають свою діяльність Український вільний університет (УВУ), спершу заснований у Відні, Українська господарська академія (УГА) в Подебрадах та Українська студія пластичного мистецтва в Празі.

Формування певного прошарку в середовищі української еміграційної молоді – української інтелігенції, що "є мозком нації, творить національні цінності і сполучає націю з культурним світом" [13, арк. 1] – було одним із головних завдань українських вишів за кордоном. Однак виконання цього завдання було б неможливим без розвитку суто українознавчих дисциплін, які забезпечили б майбутню інтелектуальну еліту необхідними знаннями. Саме тому викладацький склад УВУ та УГА спрямував свої головні зусилля на створення українських університетських курсів і розробку наукової термінології [14, арк. 10; 5, с. 127–128]. Оскільки раніше дисципліни українознавчих кафедр, окрім історії України та української літератури, не були розроблені в повному обсязі та, відповідно, ніде не викладалися, робота велася фактично з чистого аркуша [5, с. 127]. Вперше завдяки доцентам і викладачам, перш за все УВУ, були складені та частково опубліковані десятки українських університетських курсів – загальних і спеціальних, які суттєво розширили поняття українознавства. Це, зокрема, курси з української історіографії та джерелознавства, історії українського мистецтва, українського права, церкви, українського театру, етнографії, етнології та археології, історії України, української мови та літератури, філософії та педагогіки, географії України та інші [5, с. 127–128].

Згодом українознавчі дисципліни розробляла й професура УГА для спеціальних дистанційних курсів українознавства. Їх слухачами могли стати всі українці-емігранти, які вже мали 17 років із різних країн світу, а не лише ті, які мешкали в Чехословаччині. Метою цих курсів було "дати систематичний комплекс знань про Україну, про сучасне й минуле Українського Народу, про його культурні скарби та підстави його добробуту" [8, арк. 53 зв.]. Програма навчання складалася з таких предметів: українська мова, історія України, фізична географія України, історія української літератури, українська культура, історія громадських рухів на Україні в ХХ ст., економічна географія України, націологія.

Для розробки курсів були запрошені професори УВУ, УГА, Педагогічного інституту: Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Сімович, М. Славинський, Д. Чижевський, В. Щербаківський, О. Лотоцький та інші. Перед ними поставили завдання показати історію України в європейському контексті [Там само, арк. 55]. Зазначалося, що на курсах "на європейським і світовім тлі трактується Українська культура, з підкресленням її національної відрубності та того, чим вона збагатила скарбницю вселюдської культури. Зокрема в курс української культури входять такі відділи: філософія, церква, досягнення української науки, школа, книга, народній побут, театр, музика, пластичне мистецтво, матеріальна культура і т. под. <...> Окремо в курсах присвячується належне місце новочасному відродженню Українського Народу та українському національному руху до наших днів. Нарешті, курс націології показує, що український національний рух не є чимсь випадковим, але одним із варіантів новочасного національного ренесансу, що опанував не тільки цілою Європою, але в ХХ ст. перекинувся вже й на інші континенти земної кулі... Таким чином, програма курсів побудована в той спосіб, щоб дати не лише запас окремих знань, але також і зв'язати їх в одне ціле, показати в цілий зріст постать Українського Народу та його національні та культурні прямуювання. Всі відомості про Український Нарід та Українські землі подаватимуться в обсягу Соборної України, виходячи з погляду, що Український Нарід є один, незалежно від того, що доля розшматувала його суцільну етнографічну масу чужими державними кордонами. Як видно з програми, одним із головніших завдань курсів є поглибити національну свідомість українського громадянства, перенести цей процес національного пробудження з емоціональної сфери до царини розуму, опертого на критичних знаннях. Завданням курсів є також дати інтелектуальну зброю до рук всім тим працівникам на народній ниві, що ведуть перед в ділі національного розвитку нашого народу" [Там само, арк. 54–55].

У цілому система середньої та вищої освіти в середовищі української еміграції розбудовувалася таким чином, щоб українська молодь на чужині усвідомлювала себе, по-перше, як частину українського народу, як майбутніх борців за його визволення від більшовицької окупації, по-друге, як частину європейської спільноти, цінності якої поділяє українська нація. Саме тому найкращі представники наукової еміграції прагнули побудувати освітній процес у такий спосіб, аби такою мірою забезпечити належний рівень знань як з історії та культури свого народу, так і європейських спільнот.

Поряд з інтелектуальним та духовним розвитком української молоді в еміграції не менш важливе значення надавали й фізичному вихованню. В той час в Європі активно пропaгувалися ідеї

формування здорової та фізично розвиненої нації. Тому серед важливих чинників, що мали сприяти вихованню молодих українців-емігрантів, були також фізкультура (руханка) та спорт.

В українському еміграційному спортивному русі 1920–1930-х років дослідники виділяють такі напрямки:

- студентський фізкультурно-спортивний рух;
- молодіжний рух, пов'язаний із організаціями "Січ", "Пласт" тощо;
- сокільський рух [2].

Найдавнішим із них є сокілство, яке відігравало помітну роль у житті української еміграції та було поширено як на європейському континенті, так і за океаном: у США, Канаді, Бразилії, Аргентині.

Сокільський рух виник у Чехії 1862 року. Його засновником був чеський громадський діяч та митець Мирослав Тирш, який "витворив всебічно філософічно опрацьовану систему, що високо підноситься над іншими руханковими системами своєю... внутрішньою вартістю" [16, арк. 22]. Тирш розглядав сокілство як важливий чинник пробудження національної свідомості своїх земляків. Не випадково цей рух досить швидко поширився на землях Чехії, Польщі, України, які перебували в той час у складі імперій – Австро-Угорської та Російської, – та відчували більший чи менший тиск на спроби заявити про свою національну самобутність.

На українських землях товариство "Сокіл" було засноване в Галичині, що на той час знаходилася під владою Австро-Угорщини. 1892 року на з'їзді польського "Соколу" у Львові українці познайомилися з представниками чеського сокільського руху. Українці справили на чехів сприятливе враження [17, арк. 10], і вже наступного 1893 року чеські Соколи знов прибули до Львова, аби заохотити львівських українців заснувати товариство. Як пізніше писав один із ідеологів і очільників сокільського руху Іван Боберський, у "Народному Домі" у Львові відбулися підготовчі збори, на яких учасники з-поміж трьох варіантів назв руханкового товариства – "Лев", "Січ", "Сокіл" – вибрали останню [16, арк. 1]. Датою заснування українського сокільського руху вважається 11 лютого 1894 року, коли відбулися перші загальні збори засновників. Львівський Сокіл став основоположником усього українського сокільського руху, через що товариство отримало назву "Сокіл-Батько".

Сокілство швидко поширилося в Галичині та на Буковині. 1902 року засновано сокільські товариства в Станіславі, Перемишлі, Коломиї, 1903 року – у Самборі, Чорткові, Тернополі; 1904 року – у Бучачі, Кутах, Бережанах, Золочеві [1, с. 22]. До товариства приймали всіх охочих без вікових обмежень, і 1914 року в "Соколі" налічувалося близько 70 000 членів [Там само].

Окрім фізичної підготовки, значну увагу в товаристві приділяли культурно-просвітницькій діяльності, формуванню національної свідомості. Ідеологічні засади товариства визначені, зокрема, на шпальтах одного з випусків еміграційного видання сокільського руху "Український сокіл":

"Сокілство є вихованням фізичним і духовим, національним і соціальним, карним (тобто вихованням покорі – *прим. К. Р.*) і демократичним, цеб-то є вихованням усіх суспільних верств нації, бо хоче, щоб увесь нарід був фізично і морально здоровий, сильний і вільний, багатий і могутній, культурний і незалежний <...> Сокілство є великим чинником національного виховання. Воно плекає і зберігає всі кращі прикмети нації. Сокіл без національної етики, без національної самоповаги, що запобігає ласки у сильніших чужинців, що не шанує своє національне ім'я, не є соколом... Сокілство плекає шляхетний націоналізм, позбавлений всякого сліпого фанатизму. Його гаслом є "Чужі права шануй, але своїх нікому не даруй" [17, арк. 31].

Перша світова війна та подальші події Української революції 1917–1921 рр. негативно вплинули на розвиток сокілства на українських землях. Згідно з умовами Варшавського договору, укладеного урядом УНР 1920 року, східна Галичина та Волинь опинилися в складі Польщі, яка досить жорстко реагувала на будь-які прояви національної свідомості українців, заборонивши поширення "Соколу" на північно-західних землях і на Лемківщині. А нові польські закони про товариства 1933 року взагалі загальмували розвиток українського сокілства на Західній Україні.

Паралельно з цими процесами на українських землях у 1920–1930-х рр. сокілство почало досить активно поширюватися та розвиватися в українській діаспорі, яка зробила вагомий внесок у становлення сокільського руху на різних континентах. Як зазначають дослідники, найбільшими центрами розвитку українського сокілства за кордоном були Чехословаччина, Югославія, США, Аргентина тощо. "Український сокіл в еміграції став одним із об'єднуючих факторів української діаспори. Ідеологія, збереження традицій, мови, культури, високий рівень організаційно-просвітницької діяльності стали запорукою визнання українського сокільського руху за кордоном міжнародною спільнотою" [2].

У період 1920–1930-х рр. сокільський рух найбільш швидко розвивався в Чехословаччині. У 1920-х роках у Празі, Подебрадах, Пршібрамі, Ржевніх, Ліберці тощо було створено низку сокіль-

ських осередків. Поступово "розвиток українських сокільських організацій в Чехословаччині та за її межами сприяв створенню керівного органу – Союзу українського сокільства за кордоном (СУСЗАК)" [3]. Союз було створено 1932 року [5, с. 271]. Його діяльність спрямовувалася на розвиток сокільського руху, а згодом поширилася й на інші сфери суспільного життя: культуру, освіту, мистецтво, виховання тощо. СУСЗАК виступав центром збереження української історії, традицій, побуту, а найголовніше – виконував функції національно-патріотичного виховання українців та обстоював ідеї незалежної України [3].

Друкованим органом Союзу українського сокільства за кордоном стало видання "Український Сокіл", яке виходило в Празі протягом 1934–1937 рр. уже в першому числі часопису було вміщено 10 основних заповідей українського Сокола:

1. "Сокіл" – це символ Свободи.
2. "Сокіл стремить" – виховати здорове тілом і душею молоде покоління Української Нації.
3. "Сокіл(ка)" – свідомий(а), карний(а) громадянин(ка) Української Нації.
4. "Сокіл(ка) вчиться" – єдності, карності, послуху, стаючи в ряд – в чоту.
5. "Сокіл(ка) слухає" тільки наказу своєї виборної Старшини.
6. "Сокіл(ка) пам'ятає", що:
Світ посідає той – хто його здобуває,
Ділами – не словами,
Не плачем – а мечем!
Байдужі гинуть!
Нероба стає рабом.
Не лебедіти – але стреміти!
7. "Сокіл(ка) дбає" про:
Народню честь,
Сміле око,
Сильні груди,
Мало слів,
А діл багато!
8. "Сокіл(ка) любить" – Україну.
9. "Сокіл(ка) вірить", що – працею й злукою здобуває нарід Свободу.
10. "Сокіл(ка) знає" тільки один клич Українця(ки): Все вперед! Всі враз!" [17, арк. 2 зв.].

Сутність сокільського руху доповнює останнє гасло "Все вперед – Всі враз", що охоплює "основний напрямок, мету і завдання української сокільської ідеології та тактики" [Там само, арк. 38]. "Рухом вперед, – зазначено в однойменній з гаслом статті, – є такий рух, котрий стремить до піднесення української нації на вищий щабель історичного життя <...> Друга частина сокільського гасла "Всі враз" наказує реалізувати клич "Все вперед" спільно – цеб-то всі соколи і сокілки мусять завжди бути активними творцями вічного руху вперед" [Там само].

Чимало матеріалів, які розкривали сутність українського сокільського руху, належали Іванові Боберському. В 8-му числі "Українського Соколу" було опубліковано витяги з реферату І. Боберського, зачитаного на III з'їзді Українського сокільства за кордоном, що відбувався в Празі в грудні 1934 року. Головними положеннями реферату були такі: "...руханковими вправами треба впоїти в українське громадянство здоров'я, силу, характерність, рішучість"; ці складові не можуть бути власністю якоїсь політичної сили, а тому "руханкові товариства... повинні гуртувати молодь і старших оподалик від яких-будь партійницьких одмін"; "сокільські товариства мають подбати, щоби руханка прийнялася серед українців і придбала собі таке саме значіння, як шкільне навчання"; "руханкові товариства мають поширювати вправи серед всіх верств громадянства, а також накопичувати досвід – власний і чужий" [Там само, арк. 13–13 зв.].

Сокільська ідеологія як "довголітня практична школа національного співжиття" [Там само, арк. 17 зв.] згодом стала свого роду дисципліною, яку мали прослухати всі, хто прагнув стати учасником сокільського руху. Сокільський ідеологічний курс був поділений на три етапи: початковий – обов'язковий для всіх членів товариства; "середній – для виховників сокільських гнізд і вищий – для відповідальних сокільських працівників на вищих ступінях сокільської організації" [Там само]. Так писав у своїй статті "Ідеологічний сокільський курс" підполковник армії УНР, випускник УГА Василь Прохода. Він був автором чималої частини статей часопису, що висвітлюють ідеологію сокільства та принципи його організації. Зокрема, у статті "Сокільство та військо", подібно до ідеологів європейських руханкових систем та слов'янського сокільства, В. Прохода розглядає українське сокільство як основу

майбутнього українського війська, що має вибороти незалежну Україну, та акцентує увагу на тих якостях, які є спільними для сокола та воїна: "...боротьба за визволення свого народу є святим обов'язком сокола й воїна <...> Постійні фізичні вправи, безупинне напруження духа та безнастанний рух вперед – роблять людину морально й фізично міцною і витривалою. Без цих властивостей неможливо бути вповні ні соколом, ані воїном <...> Плекання військового поготивля є одним із важливих завдань Сокілства. Ця поготивля полягає в тім, що в добі національного зриву Сокілство дає рідному війську морально й фізично здорових, міцних і відважних мужів та юнаків. Лише з такими воїнами можлива успішна збройно-визвольна боротьба" [Там само, арк. 3 зв.].

Вивчення розглянутих у статті архівних матеріалів торкається лише деяких аспектів проблеми національного виховання української еміграційної молоді в період між двома світовими війнами. Однак аналіз документів ЦДАЗУ дозволив зробити деякі висновки стосовно засад, на яких ґрунтувався виховний процес у середовищі української еміграції.

Система національного виховання українців-емігрантів базувалася на ідеї всебічного розвитку молоді – інтелектуального та фізичного. Середня та вища освіта у створених за кордоном національних закладах розглядалася як один із найдієвіших механізмів формування національної свідомості та почуття патріотизму у відірваних від свого коріння молодих українців. Українознавчі дисципліни навчальних еміграційних установ забезпечували глибокими знаннями з багатьох аспектів національного життя, що сприяло усвідомленню важливості збереження та розвитку надбань української нації, формуванню активної громадянської позиції, готовності боротися за Україну. Не менш важливим було завдання виховати українську молодь у системі європейських цінностей, обізнаною з історією та культурою Європи, що з часом мало б забезпечити успішну інтеграцію в європейське суспільство.

Фізичне виховання, зокрема сокілський рух, було нерозривно пов'язане з інтелектуальним і ставило за мету не тільки гартування тіла, але – подібно до шкільництва та вищої освіти – духу, пропагуючи ідеї збереження та плекання національних традицій, мови, культури, а також прагнучи сприяти єднанню українців заради спільної мети – визволення України.

Література

1. Лапшина Г. Історичні аспекти розвитку фізичного виховання в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / Г. Лапшина, Р. Дмитрів // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наукових праць Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2013. – № 1 (21). – С. 22–24.
2. Лях-Породько О. О. Передумови зародження та особливості діяльності українського сокілського руху в еміграції [Електронний ресурс] / О. О. Лях-Породько. – Режим доступу: <http://svitua.org/index.php/projects/blogs/entry/ukrainskyi-sokil>. – Назва з екрана.
3. Лях-Породько О. О. Союз українського сокілства за кордоном та його значення у розвитку сокілського руху [Електронний ресурс] / О. О. Лях-Породько. – Режим доступу: <http://svitua.org/index.php/projects/blogs/entry/soiuz-ukrainskoho-sokilstva-za-kordonom>. – Назва з екрана.
4. Михайленко Т. Національне виховання молоді української діаспори в Канаді (кінець XIX – XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т. Михайленко. – К., 2008. – 20 с.
5. Наріжний С. Українська еміграція / С. Наріжний. – Прага, 1942.
6. Нич О. Проблеми національного виховання дітей у сім'ях українських емігрантів США [Електронний ресурс] / О. Нич // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". 2013. – Вип. 21. – С. 162–166. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2013_21_28. – Назва з екрана.
7. Шептицька Т. Проблеми виховання української молоді в діаспорній думці XX ст. // Українознавчий альманах. – Вип. 15. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – С. 189–191.
8. Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), ф. 12, оп. 1, спр. 34.
9. ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 60.
10. ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 61.
11. ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 62.
12. ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 65.
13. ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 74.
14. ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 2.
15. ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 132.
16. ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 71.
17. ЦДАЗУ, ф. 19, оп. 1, спр. 41.

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ МИСТЦІВ У КУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ, ПІВНІЧНОЇ, ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Не маючи змоги вільно й незалежно розвивати свій творчий талант в умовах поневоленої Батьківщини, чимало українських мистців наважились на гіркий хліб еміграції, де за дуже складних умов вчилися і творили, часто не поступаючись місцем відомим мистецьким величинам Заходу. На еміграцію прибули як вже сформовані мистці, які продовжували вдосконалювати свою майстерність, так і початківці.

Велике значення для надання допомоги початківцям мав створений у 1923 році в Празі Український гурток пластичного мистецтва, який згодом став Українською студією пластичного мистецтва (УСПМ). Гурток очолював відомий мистецтвознавець Д. Антонович. За зразками високих мистецьких шкіл Заходу він організував чотирирічну школу мистецтва з класами графіки, рисунку, малярства, скульптури, прикладного мистецтва, архітектури. Цю школу закінчило 67 студентів, яка, крім звичайного навчання, влаштовувала також виставки (збірні та індивідуальні) своїх студентів. Згодом з цієї школи вийшло чимало добрих і надійних мистців [8, с. 526–527].

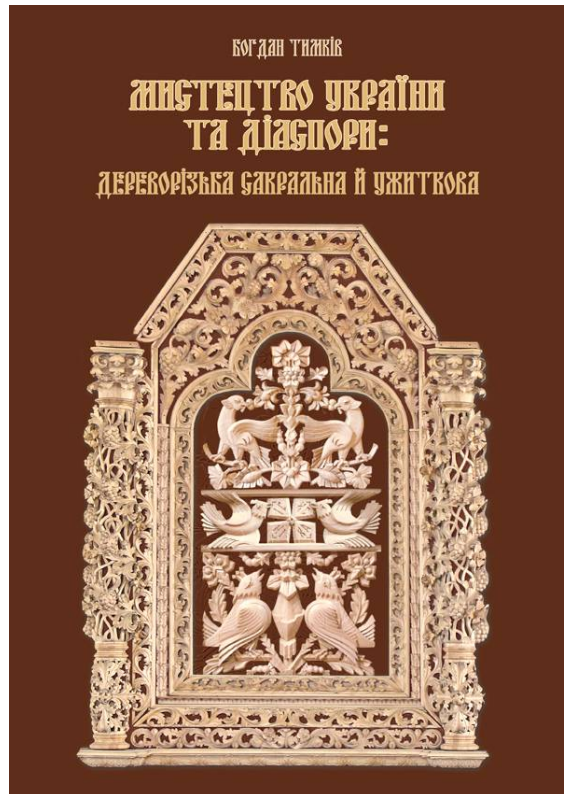
У 1930 р., щоб запобігти ліквідації УСПМ, Іван Кулець перетворив її у приватну мистецьку школу, залишивши програму навчання і назву. Згодом, 1946 року, студія отримала статус Народної академії. 23 травня 1950 р. І. Кулеця повідомили про закриття академії, оскільки в навчальному процесі мав використовуватись лише метод соціалістичного реалізму як єдиний і "правильний" метод у мистецтві. А в даному закладі соцреалізм вивчався поряд з іншими мистецькими течіями. Звідси виходили не лише класичні реалісти, але й імпресіоністи, експресіоністи, монументалісти, кубісти тощо.

Протягом міжвоєнного й воєнного періодів в Українській академії пластичного мистецтва навчалися такі українські мистці: К. Антонович, Н. Білецька, М. Бринський, Ю. Вовк, П. Громницький, С. Зарицька, І. Іванець, С. Колядинський, К. Кричевська-Росандіч, М. Кричевський, О. Лятуринська, Г. Мазепа, Т. Мазепа, І. Паливода, П. Холодний, В. Цимбал та інші [5, с. 110–111]. Після смерті Івана Кулеця (1952 р.) фактично перестала функціонувати і його мистецька студія, в якій здобули художню освіту сотні студентів.

Говорячи про творчу діяльність українських мистців у Західній Європі, слід зазначити, що існувала група художників, які були вже на Заході до початку Другої світової війни і група, що емігрувала з України під кінець війни, затримавшись у Західній Німеччині, Австрії лише на декілька років. Пізніше вони емігрували на постійне місце проживання до США та Канади. В основному це були мистці, які здобули художню освіту в Кракові, Варшаві, Празі, Києві, Харкові, Львові тощо. Вони винесли з цих закладів різні тогочасні мистецькі напрямки та стилі, що позначилося і на творчій діяльності самих мистців.

Загалом, період 1945–1950 рр. у Німеччині та Австрії для наших мистців можна назвати "табірним", оскільки вони жили в таборах для "переміщених осіб". Тут мистці організовували невеликі виставки образотворчого й ужиткового мистецтва, де експонували твори живопису, графіки, вишивки, різьби по дереву, кераміки тощо.

Ініціативна група українських образотворчих мистців утворилася ще в Мюнхені в грудні 1946 року. Саме ця група організувала й оформила український відділ мистецької Виставки переміщених осіб у Мюнхені й стала засновником нової мистецької організації. В 1947 році 28 січня в Мюнхені було скликано Перший з'їзд українських мистців із американської, англійської та французької окупаційних

зон. З радянської зони окупації, звичайно ж, на з'їзд не приїхав ніхто. У з'їзді взяло участь 50 мистців із названих трьох зон, і на ньому ж було засновано Українську спілку образотворчих мистців (УСОМ). Вона стала ніби продовженням львівської СУОМ, але сягала ще глибше в історію – до традицій довоєнної Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ). Так само УСОМ, як і АНУМ, поклала в основу суто професійні принципи й об'єднала мистців різних стилів і напрямків. З'їзд тривав два дні. Розглянувши питання організаційної і творчої праці наших мистців в еміграції, з'їзд обрав Управу УСОМ у такому складі: Едвард Козак – голова, Северин Борачок – заступник, Михайло Дмитренко – секретар, Степан Луцик і Яків Гніздовський – члени Управи.

З'їзд ухвалив 10 пунктів резолюцій історичного значення, що відображають тодішню картину мистецьких процесів в еміграції. В першому пункті цих рішень, зокрема, читаємо: "На українських мистців, що знаходяться в сучасну пору на еміграції, лягає важливе й відповідальне завдання: з одного боку – зберігати і продовжувати ті форми українського національного мистецтва, що сьогодні не можуть бути розвивані в Україні; з другого – репрезентувати українську культуру перед чужинцями. Українські мистці, опинившись силою обставин на чужині, вважають своїм обов'язком не тільки далі вивчати великі досягнення європейського мистецтва, але й вносити в те європейське мистецтво свої власні, оригінальні надбання. Це буде можливе тільки тоді, коли українські мистці зберігатимуть національну суть свого мистецтва, проте в творчій практиці українське мистецтво має розмовляти тією самою образотворчою мовою, що й мистецтво світове, і українське мистецтво при всій своїй відмінності повинне формально ставити і розв'язувати ті самі образотворчі проблеми" [4, с. 8].

У таборі "Сгеркасерне" в Міттенвальді (вересень 1947 р.) відбулась виставка під назвою "Рік праці в таборах" із відділами українки, образотворчого та народного ужиткового мистецтва. У виставці взяли участь О. Козакевич-Дядинок, І. Кейван, О. Повстенко та М. Тржепель-Елліс. Виставка ця пройшла з великим успіхом, і про неї широко писала не тільки українська, але й німецька та англomовна преса.

Окрім виставок, творча діяльність мистців висвітлювалась на сторінках різноманітних видань, а саме: багатоілюстрованого журналу "Українське мистецтво" за редакцією С. Гординського, М. Дмитренка, Е. Козака і С. Луцика; альбому кольорових репродукцій творів українських мистців; монографії С. Гординського "Крук, Павлось, Мухин", що вийшли в Мюнхені 1947 року. В Мюнхені німецькою мовою опубліковано книгу Г. Прокопчука "Українські мистці в Німеччині" (1960 р.) зі вступною статтею проф. І. Мірчука.

За ініціативи французького міністерства закордонних справ і міністерства освіти в Парижі (1949 р.) було організовано "Виставку екзильних мистців". Серед 77 учасників свої твори представили 10 українців: І. Бабій, М. Білинський, О. Булавицький, В. Хмелюк, Я. Крушельницький, Ю. Кульчицький, П. Омельченко, І. Винників і С. Зарицька-Омельченко.

1960 року з приводу Міжнародного Євхаристійного конгресу в Мюнхені організовано "Виставку українського релігійного мистецтва" та видано ілюстрований каталог. У цій виставці взяли участь П. Андрусів, М. Білинський, С. Борачок, Я. Гніздовський, С. Гординський, Г. Крук, І. Курах, З. Лісовська, Л. Моссора, М. Осінчук, С. Пастухів, П. Холодний, М. Черешньовський [6, с. 98].

Необхідно зазначити, що після Другої світової війни в радянській Україні частина інтелігенції (т. зв. третя хвиля української еміграції), розуміючи яким буде їхнє становище як діячів української культури в умовах насильницького нав'язування ідеологічних штампів та методів художньої творчості, вирушила в країни Північної і Південної Америки й Австралії, а частина в – країни Західної Європи, звідки протягом 1947–1950 рр. більшість із них виїхала у великі міста США та Канади.

Центром зосередження українських мистців-емігрантів став Нью-Йорк. Тут було створено Літературно-мистецький клуб (ЛМК), а при ньому – Секцію образотворчого мистецтва, яка почала організовувати виставки.

1951 року частина української інтелігенції почала заохочувати емігрантів різних національностей до створення Міжнародного товариства мистців-виселенців. Метою цього об'єднання було зорганізувати в творче товариство мистців різних національностей – естонців, словаків, албанців, болгар, українців, чехів, югославів, поляків.

Згодом, після заборони товариства виселенців, українські мистці влаштовують першу велику репрезентативну виставку своїх творів, яка працювала 12–14 жовтня 1951 р. у Філадельфії. Виставка пройшла з великим успіхом, що й дало поштовх до заснування Об'єднання мистців-українців у Америці (ОМУА), яке через деякий час стало "найактивнішим мистецьким центром, до якого тяжіли українські мистці з цілого світу. В річних виставках беруть участь мистці-українці з Німеччини, Франції, Іспанії, Аргентини, Венеції, Канади, навіть з Австралії" [1, с. 55].

Отже, 1952 року було створено Об'єднання мистців-українців у Америці. Першим його головою був Сергій Литвиненко (1952–1956), далі Святослав Гординський (1956–1963), Петро Андрусів (1964–1965), Любомир Кузьма, ще пізніше – Михайло Черешньовський. Довголітнім секретарем ОМУА був Роман Пачовський (1953–1964). Найбільш активними членами Управи ОМУА були В. Січинський, П. Мегик, П. Андрусів, Д. Горняткевич, А. Малюца, Р. Пачовський, М. Білінський та інші.

"Крім річних виставок, управа Об'єднання організувала сотні індивідуальних і збірних виставок, надрукувала багато каталогів, значну кількість яких розіслано до бібліотек і асоціацій у цілому світі", – згадував П. Андрусів [1, с. 55].

1952 року, після заснування осередку ОМУА в Нью-Йорку, була створена філія ОМУА у Філадельфії під головуванням Петра Мегики, і за ініціативою його та Петра Андрусіва в цьому місті була заснована Мистецька студія.

Протягом багатьох років свого існування ОМУА організувала близько сотні виставок, як збірних, так і індивідуальних, мистців старшої Генерації, молодих адептів та студентів різних мистецьких шкіл Америки. Понад 20 індивідуальних виставок відбулося в домівці ЛМК у Нью-Йорку, серед них – посмертна виставка творів Василя Кричевського, ретроспективна виставка, присвячена померлим мистцям ХХ століття, та низка інших. Спочатку виставки ОМУА відбувались у згаданий домівці ЛМК у Нью-Йорку, згодом – в Українському інституті Америки, у Філадельфії, Торонто, Монреалі, Сіракузах та по різних університетських бібліотеках. 1955 року при ОМУА утворилось Товариство молодих образотворчих мистців-українців, а 1964 року – Студентська секція.

1954 року в Торонто відбувся перший з'їзд українських мистців-емігрантів, на якому вони виробили програму своїх творчих дій, серед яких були й питання організації виставок. Таким великим проектом стала виставка 1960 року в Детройті, яка збрала чимало учасників із усіх країн світу, де проживали українські мистці. Одночасно з виставкою проходив із 24 вересня до 2 жовтня 1960 року фестиваль української культури. Крім виставок, українські громади пропагували своє мистецтво і через встановлення пам'ятників видатним представникам української культури. Окрім цього, українська діаспора в США дбала про мистецьку освіту своєї талановитої молоді, відкриваючи художні навчальні заклади. Серед них, однією з перших, 1952 року було засновано Українську мистецьку студію (очолив П. Мегик), яка змогла прийняти на навчання за весь час свого існування декілька сотень обдарованих учнів, стала своєрідним мистецьким українським центром із виставковим залом, із редакцією журналу "Нотатки з мистецтва", який заснували українські мистці 1963 року (редактор П. Мегик). У цьому мистецькому центрі відбувалися наукові конференції, читалися лекції з усіх галузей мистецтва.

На високому рівні українцями США було поставлено й видавничу справу, що мала на меті висвітлення проблем розвитку й досягнень української мистецтвознавчої науки. Мистецький осередок ОМУА, зокрема в Філадельфії, видав чимало цікавих книжок із історії української культури, монографії про відомих українських художників. Великим досягненням цього видавничого центру стало видання книги П. Мегики "Книга творчості українських мистців поза Батьківщиною" (1981), яка репрезентувала відомості про 120 визначних мистців-українців і містила репродукції їх живописних і графічних творів. Це видавництво за період 25-літнього існування ОМУА й при матеріальній підтримці громадськості США видало більше десяти альбомів із репродукціями творів М. Черешньовського, А. Дарагана, Л. Молодожанина та інших.

Була в США ще одна велика українська установа – Український інститут Америки, який заснував ще 1949 року Володимир Джус, відомий промисловець, українець за походженням. Для інституту В. Джус у Нью-Йорку закупив великий будинок, розташований біля Метрополітен-музею. Діяльність інституту була надзвичайно багатогранною, особливу увагу приділяли справі колекціонування й вивчення пам'яток української культури. Інститут придбав чимало творів мистецтва, зразків народного одягу, цінні предмети сакрального мистецтва; найбільшою в інституті була колекція українського образотворчого мистецтва, серед якої твори О. Архипенка, Л. Молодожанина, Г. Крука, М. Черешньовського, О. Грищенка та ін.

Важливе значення для української еміграції в США також мало заснування Українського інституту модерного мистецтва в Чикаго 1971 року. Інститут мав велике приміщення, в якому розміщувались картинна галерея, виставковий зал, бібліотека, зал засідань тощо. Метою діяльності інституту було "приєднання і гуртування тих молодих українських мистців, які досі були осторонь від українського культурного життя і популяризувати сучасну мистецьку творчість в українській громаді; поширювати українське ім'я в цих культурно-творчих осередках американського довкілля, куди українці досі продістатися не могли зі своїми суто традиційними формами мистецтва" [1, с. 55].

У культурно-мистецькому житті української діаспори важливу роль відігравали дослідження творчості мистців-емігрантів, міри їх інтеграції в іншу культуру та збереження ними національної ідентичності свого мистецтва. Українські мистецькі традиції, умови їх збереження вивчали, розвивали й популяризували такі відомі мистецтвознавці, художники та громадські діячі, як-от: Д. Горняткевич, С. Гординський, П. Мегик, І. Кейван та інші.

1949 року до США емігрує відомий художник-монументаліст Дам'ян Горняткевич (1892–1980), який на теренах України створив високохудожні церковні поліхромії: у 1931–1932 рр. церкви в Настасові (Тернопільщина), Угнові (над нею працював три роки), Вороблячині (біля Рави Руської), Немирові на Львівщині (ця церква зруйнована під час Другої світової війни). Репродукція розпису церкви в Угнові опублікована в чеському журналі "Сальон" (1939 р.), що виходив у Празі [1, с. 151].

Дам'ян Горняткевич народився в м. Лісько на Бойківщині. Вивчав малярство в Краківській академії мистецтв (1917–1923 рр.), для продовження навчання виїхав 1925 року до Німеччини. В Дрездені в майстерні К. Берінгера вивчає портретне малярство, а в Мюнхені – малярство пленеру.

Одразу після приїзду до США Д. Горняткевич включається в мистецьке життя українців-емігрантів, надрукувавши в лондонському журналі "Визвольний шлях", свою працю "Українські митці в автобіографіях", спершу серійно, потім окремою книжкою "Taras Schewtchenko als Maler".

Тут Д. Горняткевич проявив себе винятково як теоретик-мистецтвознавець, написавши безліч статей, розвідок, монографій у галузі малярства та народного мистецтва. Значну цінність для нашої мистецтвознавчої науки мають його праці "Українські митці в автобіографіях", "Шляхом українського ренесансу", "Українці – студенти Краківської академії мистецтв" та інші, що розкривають нам невідомі сторони життя і творчості мистців-емігрантів [4, с. 44].

Унікальним феноменом української культури ХХ ст. є діяльність Володимира Січинського (1894–1962), який відзначився своїми архітектурними спорудами, проектами, а також фундаментальними мистецтвознавчими працями. Народився в м. Кам'янці-Подільському в сім'ї відомого краєзнавця. В 1905–1912 роках навчався в мистецько-промисловій школі рідного містечка. Згодом закінчив Інститут цивільних інженерів у Санкт-Петербурзі. Серед сакральних споруд довоєнного періоду найбільш відомою є монастирська церква Св. Духа отців-редемптористів у с. Михайлівці, що на Пряшівщині.

Із 1948 року В. Січинський жив і працював у США. Він виконав безліч проектів іконостасів, престолів, кивотів та церков в українському стилі. Однією з найвишуканіших споруд є дерев'яна церква в Порто-Уніон (Бразилія), виконана в традиційному гуцульському стилі. Світове визнання архітекторові приніс проект внутрішнього оформлення костелу Пресвятої Трійці у Нью-Йорку. Серед багаточисельних мистецтвознавчих праць В. Січинського важливою для нас є стаття про генеалогію походження та розвитку різьби, написана для "Енциклопедії українознавства". На його думку, українська дереворізьба пройшла цілу історію свого становлення, набираючи все нових форм та змісту в період панування в українській культурі певних мистецьких стилів: візантійського, особливо в царині церковного мистецтва; барокового, коли українська різьба набула такого розвитку, що захоплювала іноземців; далі шириться різьба рококо, яка приносить ще більший розквіт церковній різьбі, особливо це стосується іконостасів у Богородчанах, Рогатині, Києво-Печерській лаврі, а також Успенського, Софіївського та Андріївського соборів [2, с. 822].

Світове визнання здобув Святослав Гординський (1906–1993) – видатний мистецтвознавець, маляр, поет, перекладач поезії з англійської, французької, німецької, італійської та польської мов. Брав активну участь у мистецькому житті України й української діаспори.

Народився в Коломиї на Івано-Франківщині в сім'ї видатного громадського діяча та вченого, дослідника давньоукраїнської літератури Ярослава Гординського. Мистецьку освіту здобував у Львівській академічній гімназії та мистецькій школі О. Новаківського (1924–1928), Берлінській академії мистецтв (1928–1929), Паризькій академії Рудольфа Жюльєна (1929–1931). Після закінчення навчання повернувся до Львова, де взяв участь у створенні Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ), був членом редколегії львівського журналу "Мистецтво" (1932–1936). Упродовж 1944–1949 років жив у Мюнхені, а з 1949 р. – у м. Верона (штат Нью-Джерсі, США) [7, с. 57–58].

Найвідомішими працями С. Гординського в галузі мистецтвознавства є монографії "Українська ікона XII–XVIII ст.", "Олександр Архипенко", "Віктор Цимбал", "Галина Мазепа" та багато інших. Окрім мистецтвознавчої діяльності мистець прославився і своїми іконописними творами, створивши цілу низку ікон, стінописів та мозаїк. Ікони мистця за стилем ґрунтуються на візантійських традиціях, у поєднанні з модерним розумінням форми [4, с. 48]. На особливу увагу заслуговує оформлення ним Академії св. Василя Великого та монастиря сестер Місіонерок у Стенфорді, церкви св. Володимира в

м. Єлизабет, церкви св. Івана в Джонставні, а також іконостас церкви св. Петра й Павла у Саскатуні (Канада). Вершиною його творчості, безперечно, є цілий інтер'єр українського катедрального собору св. Софії в Римі, виконаний у мозаїчній техніці. І як зазначає проф. Дмитро Степовик, "унікальність храму, – як інтер'єру, цілком розписаного мозаїками, – доповнюється високою мистецькою вартістю самих мозаїк, у яких гармонійно злилися візантинізм і ренесанс" [7, с. 59].

Відомий громадський діяч, публіцист, мистецтвознавець та художник Петро Мегик (1899–1992) народився в с. Бошківці на Буковині. Мистецьку освіту здобув у Варшавській академії образотворчого мистецтва, яку закінчив 1928 року. Дипломну роботу виконував під керівництвом професора Трояновського. Це було оформлення репрезентативної зали-їдальні в одному із міністерств Польщі, яке П. Мегик виконав в українському стилі.

Після закінчення академії став учителем деревообробної технічної школи, пізніше – металооздоблювальної школи (м. Варшава). У Варшаві за участі П. Мегики була організована Українська студентська громада, а при ній – секція студентів мистецьких шкіл, яка 1927 року перетворилася в мистецький гурток "Спокій". Гурток організовував щорічні мистецькі виставки з виданням каталогів, а також книг. Серед них особливу мистецьку цінність представляють книги "Дереворити" та "Екслібриси" Ніла Хосевича.

Петро Мегик створив декілька високохудожніх проектів для сницарських творів, таких як "Архиєрейський хрест", "Панагія", а також творчо працював у жанрі портретів, пейзажів, натюрмортів. Його твори вражають колористичною гамою та композиційною побудовою.

На теренах Америки плідно працював Іван Кейван (1909–1991) – мистецтвознавець, графік, гравер, живописець, що народився в с. Карлів (тепер Прутівка) Снятинського району (Івано-Франківська обл.). Закінчив Коломийську гімназію 1927 року, а в 1932–1937 роках студіював графіку та малярство у Варшавській академії мистецтва. Приїхав до Канади з родиною 1949 року й оселився в Едмонтоні. Був учасником багатьох виставок українського мистецтва, зокрема, організованих УСОМ (Торонто), отримав цілу низку нагород за свої роботи.

І. Кейван активно працював у галузі мистецтвознавства. Він написав багато статей та монографій: "Володимир Січинський", "Дмитро Антонович", "Тарас Шевченко – образотворчий мистець", "Василь Кричевський – творець українського національного стилю" та "Українські мистці поза Батьківщиною", яка є частиною незавершеного машинопису "Історії українського мистецтва" і видана родиною мистця після його смерті. Весь мистецтвознавчий доробок І. Кейвана має велику цінність для нашої науки.

Іван Кейван розмалював три церкви в Альберті, доїжджаючи до них із Едмонтону. У 1960 році мистець намалював запрестольну ікону "Святий Юрій Змієборець" для тодішньої церкви св. Юрія Переможця в Едмонтоні [3, с. 25]. Проте основним видом творчості І. Кейвана були графічні композиційні портрети ("Гетьман Іван Мазепа", "Поет Тодось Осьмачка", "Автопортрет" тощо). Всі портрети виконані на високому мистецькому рівні, з винятковим хистом і розумінням передано індивідуальність кожного із зображених. Графічні роботи мистця позначені рисами українського бароко.

Отже, інтеграція українських мистців у культурне середовище країн Західної Європи, Північної, Південної Америки та Австралії не була асимілюванням у західну культуру, яке передбачало втрату національних ознак, а створила окрему українську течію в мистецькому світовому процесі, що духовно збагачувала й світову культуру. Саме завдячуючи їхній кропіткій праці, було збережено кращі надбання українського мистецтва та культури в цілому.

Оцінюючи культурну діяльність мистців української діаспори необхідно зазначити, що їхня творча праця становить потужний пласт художньої самосвідомості українців, є безцінним надбанням національної культури тісно пов'язаним з історією, звичаями та традиціями нашого народу. Вони не розгубили на чужині те, що створювалось упродовж століть українським народом, не розчинилися в культурах інших народів, а гідно репрезентували духовні й мистецькі скарби свого народу на чужині, водночас ставши невід'ємною частиною світової культури [9, с. 149].

Усьому світу відомі Український музей у Нью-Йорку, Інститут і музей українського мистецтва в Чикаго, музей цивілізації в Оттаві (Канада), музей при Українському католицькому університеті в Римі та інші, де зберігаються чудові колекції, як давніх, так і сучасних творів українського образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Окрім цього, своєрідними мистецькими осередками на чужині стали й українські храми, каплиці, які будували та оздоблювали мистці діаспори й при яких досить часто створювали невеличкі музеї чи музейні кімнати, наповнені кращими зірцями різних жанрів народного мистецтва.

Література

1. Андрусів П. Мистецтво – найміцніша зброя / П. Андрусів. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1987. – С. 55, 151.
2. Енциклопедія українознавства : в 10 т. / гол. ред. В. Кубійович. – Репринт. вид. – Львів, 1993. – С. 822.
3. З вірою і любов'ю. Пропам'ятна книга в 50-річчя парафії св. Юрія Переможця в Едмонтоні / ред. кол. доктор А. Горняткевич, І. Стадник, І. Шевчук та ін. – Едмонтон, 2005. – 135 с.
4. Кейван І. Українські мистці поза батьківщиною / І. Кейван. – Едмонтон ; Монреаль, 1996. – 226 с.
5. Мушинка М. Українська мистецька школа професора Івана Кулиця у Празі (1932–1952) / М. Мушинка // Вісник Львівської академії мистецтв. Спецвипуск. – Львів, 1999. – С. 104–113.
6. Попович В. Українські мистці у Західній Європі після 1945 року / В. Попович // Мистецтво української діаспори. Повернуті імена / за ред. О. Федорука. – К. : Тріумф, 1998. – С. 93–128.
7. Степовик Д. Сучасний український іконостас діаспори / Д. Степовик // Мистецтво української діаспори. Повернуті імена / за ред. О. Федорука. – К. : Тріумф, 1998. – С. 57–59.
8. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – 2-ге вид. / М. Семчишин. – К. : АТ "Друга рука" ; МП "Фенікс", 1993. – 550 с.
9. Тимків Б. Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова. – 2-ге вид., переробл. і доп. / Б. Тимків. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2012. – 316 с.

Надія Онищенко

**ЕПОХА ЗБУДЖЕНОЇ УКРАЇНИ 1917–1937 РОКІВ:
ХВЕДІР КОЛОМИЙЧЕНКО – РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ "ШЛЯХ"**

**Сидять Марія Шекун-Коломийченко і
Хведір Коломийченко**

Їх звело кохання, спільне бажання удосконалюватися заради культурного зростання свого народу. Співачка й економіст у важких життєвих обставинах разом реалізовували своє покликання. Їхній тернистий життєвий шлях збагатив українську культуру.

Вони познайомилися 4 серпня 1911 року. Цю дату обоє пам'ятали до самої смерті. Того дня в домі Коломийченків у Прохорах Ніжинського повіту на Чернігівщині було багато гарних дівчат, але Федора зачарувала саме Марія Шекун. І не лише принадами дев'ятнадцятирічної юності. Її розумні очі сяяли щирим добром, у поведженні відчувалась аристократична порода. А який мала голос... Дочка військового лікаря Феофана Шекуна гостювала в батькових родичів у Ніжині. А студент Московського комерційного інституту Хведір Коломийченко проводив канікули разом із родиною.

Молодечий романтизм, стремління до досконалості вабили їх одне в одному. Через рік Марія закінчує Єлизаветградську гімназію і

вступає до Московської консерваторії. Її лірико-драматичне сопрано удосконалює відомий педагог італієць Умберто Мазетті. А Хведір, з яким вони побралися 1915 року, знайомить її з українською культурою, залучивши до виступів у музично-драматичному товаристві "Кобзар". Тут із палкими промовами виступав Симон Петлюра, українці вшановували знамениту Марію Заньковецьку.

Після закінчення інституту 1917 року Хведір Коломийченко працює в Москві в обласному військово-промисловому комітеті й видає українськомовний журнал "Шлях" – вісник літератури, мистецтва та громадського життя. В першому номері, який вийшов у березні на 88 сторінках, редакція зробила програмну заяву: "Останні революційні дні дали небувале вчуття волі і відкрили широкі краєвиди політичного самовизначення та вільного життєбудівництва задля України. Сі обставини вона мусить повно і усякими засобами використати. Вітаючи український нарід з відкритою можливістю вільного життєбудівництва, журнал "Шлях" вважає прямою метою кожного українця – єднання й напружену працю. Утворення зовнішніє свободних форм задля поглиблень і вільних вияв творчого духу, а також поширення, звищення і розквіт рідної культури на початку самостійності України при федеративній згоді з іншими країнами – все мусить об'єднати українців, як всенародне гасло. Ніколи в історії не було так повно поставленим перед українським народом вічне питання: бути чи не бути" [1].

Свої твори представили М. Філянський, О. Кобилянська, М. Рильський. О. Агієнко, аналізуючи "Нове малярство: імпресіонізм і кубізм", зважає на винятковість перехідного часу, в якому треба "чутко стояти на варті всього нового, живого, щирого, глибокого, тобто всього того, що буде і що можливо в мистецтві" [2, с. 46].

"Музична вдача його творчості переважно лірична", – так характеризує Б. Підгорецький композитора П. Сеницю, який одержав музичну освіту в Москві й присвятив себе українській музиці. В примітці з цим твердженням не погоджується Хведір Коломийченко. "Очевидно в Сениці є музичні твори, але основний напрям його творчості – драматизм. Понурі теми тих текстів, до котрих він клав музику, досить виразно вказують його нахил. Через те на вокальні п'єси Сениці ми дивимося не як на пісню, а на як драматичну гру. Це уривки драми, що зветься життя й в останній час – українське життя. Національний колорит духа замітний, національний дух і зміст – пануючі. І через те ми думаємо, що в

особі Сениці ми маємо національного співця і виразника нових поривань національної душі нашого народу. Ми сподіваємось, що коли атмосфера нашого національного життя стане хоч трохи сприятливою для розвитку нашого мистецтва, то творчість П. Сениці буде підвалиною для нового нашого життя" [3, с. 55].

Це був єдиний випадок, коли редактор виступив на теми культури. Очевидно тому, що він особисто знав Павла Сеницю і був глибоко обізнаний з його творами, які в концертах виконувала Марія Шекун-Коломийченко.

У своєму журналі редактор веде рубрику економічну й політичну. "Лише добре поставлена економіка України зможе надати українському народові вагу в рядах інших країн цілого світу, – стверджує він. – Без розумно поставленого економічного діла України не може бути й речі ані про світлу українську школу, ані про краще українське мистецтво, ані про широке політичне життя на Україні" [4, с. 51].

У списку співробітників нового журналу – П. Богацький, М. Жук, Г. Журба, О. Кобилянська, А. Кримський, І. Липа, М. Рильський, М. Сріблянський, Г. Чупринка, М. Шаповал. Редакційним відділом "Шляху" в Києві завідує М. Вороний.

У своїх подальших випусках щомісячник розвиває програмну заяву. Публікуючи кращі літературні твори того часу, українські й зарубіжні, аналізуючи культурно-мистецьке, економічне й політичне життя, він переконує нас у тому, що "елементи нашої національно-культурної відсталості не є елементами нашого національного обличчя" [5].

Пишучи "На сучасні теми", Хведір Коломийченко виступає як тверезий аналітик. "Винирнувши з довголітнього, запекло-вимушеного мовчання про біль української душі, перший український з'їзд рішуче і по лицарськи сказав своє значне слово про велику будучину українського народу" [6]. "Не тільки радуватись та в долоні ляскати, а й суворо стежити за ходом українського життєбудівництва мусить український народ. Історія українського народу є справді велична по своїй інтуїції. Не шабльований цей народ, не звичайний, вищий дар заложений в ньому. І зважаючи на це, ми будемо вірити, що сучасна велика хуртовина на Україні перевернеться для неї у зразкове для інших народів життя. Вірити будемо, що український народ мудро поведе свої стежки і що не повстане на Україні війни братовбивства" [7, с. 43].

У Москві в друкарні акціонерного товариства "Московське видавництво" на Великій Дмитрівці, 26 вийшло чотири номери журналу. В цей час видавництво "Шлях" видало окремі книжки: дві Хведора Коломийченка "Економіка й Україна", "Революція і життєбудівництво на Україні" і О. Агієнка "Вільний театр".

У липні 1917 року політична ситуація на Україні дозволяє видавати журнал саме тут. Завершує освіту в консерваторії і Марія Шекун-Коломийченко. Подружжя переїздить до Києва. З серпня редакція і контора журналу "Шлях" перенесені з Москви в Київ за адресою Мар-Благовіщенська, 123, п. 20. Об'єднаний 5–6 номер виходить у друкарні "Дніпро" на Костельній, 9.

Як і в Москві "Шлях" – орган незалежної думки. "Перший Універсал Центральної Української Ради – краса народної душі і серця. Другий Універсал чорним тавром наліг на людський дух... революція була не наша, не українська. Другий Універсал кинув народ під кермо московського народу. Ми пішли шляхом замкнення. До рівенства, до братерства, до соціалізму – це єдиний шлях Української революції", – читаємо в 5–6 номері [8, с. 102]. Так вважає Хведір Коломийченко. В цей час його обирають членом Української Центральної Ради, він працює економістом Міністерства торгівлі й промисловості, секретарем міністерства праці.

Рецензуючи книжечки Ю. Щириці "Земельне питання", він іронізує: "...вони не можуть не узнаватись виїмком з численних брошурок, що заповнили останніми часами книжковий український базар і є наслідком письменницького зуду революційної доби на Україні" [9, с. 78].

Редактор-видавець оперативно, ґрунтовно і жваво відгукується на події політичного життя. Ось його думки про жовтень 1917-го: "Люде, що на наших очах йшли разом із українським пролетаріатом і котрі при нас же стали біля певної влади, у значній кількості думають, що настав час бути й їм генералами. Гадають, що болотом з-під шин генеральського автомобіля можна буде бруднити піших людей і надалі. Так можуть гадати виключно ті, що бажають побіди над демократією" [10, с. 75].

У січні 1918-го "Шлях" прагне глибше виявити творчий дух української нації. В редакторському вступі читаємо: "Політика може бути хиба що засобом утворення вищих цінностей, а ні в якому разі не керовником глибокою думкою людей, філософською мислю. Нам потрібно, аби дух вільного народу мав би свободний доступ до найвищих щаблів культури всього людства. І тому на незалежність України ми дивимось лише, як на один з факторів напруження, як на один з щаблів до нашої мети, як

на одну із формул незалежної думки" [11, с. 5]. Такому прагненню відповідає і зміст видання. Тут панує романтизм Максима Рильського, Миколи Вороного, Миколи Філянського, цікаві переклади з перських поетів Агатандела Кримського, поезії в прозі Катюля Мандеса Миколи Вороного. Вільно виявляють себе Христина Алчевська, Ольга Кобилянська, Гнат Хоткевич, Олександр Олесь, Валер'ян Поліщук. Це були нові українські інтелектуали, розкуті і не затиснуті певною традиційною нормою, які сприймали мистецтво як особливий специфічний спосіб і знання реальності, а не як додаток до ідеології. Вони дорого заплатили за поневаження полонів, як і всі, хто присвятив себе світлому майбутньому України. "Робиться моторошно, коли уявляєш собі картину "крутовської події", де палкий ентузіазм патріотичної молоді було оддано на поталу дрібного егоїзму революційних жандармів, котрі на всьому робили собі кар'єру" [12, с. 51].

У січні 1919 року вийшло останнє 22 число журналу. Зі свідчень Марії Шекун-Коломийченко і самого Хведора знаємо, що 1919 року вони разом гастролують із концертами в Галичині, потім в Італії. Зі вступним словом про стан української музики перед концертами виступає Хведір Коломийченко. Він знаходить місце і час, щоб вкотре показати велич української нації. У відповідь – схвальні відгуки тих, хто познайомився зі справжньою українською музикою через творчість композиторів Миколи Лисенка, Дениса Січинського, Павла Сениці, Ореста Нижанківського, Левка Ревуцького, Кирила Стеценка, Якова Степового.

Через Польщу і Галичину 1920-го повертаються в Київ і тут дізнаються, що їх розшукувала Надзвичайна комісія. Хведір Коломийченко прибирає прізвище Жук і переховується в квартирі М. К. Заньковецької на вулиці Великій Васильківській, 121.

Він захоплювався видатною актрисою, і можемо припустити, особисто був знайомий із нею дуже давно. Адже Заньковецька разом із сестрою Лідією до 1913 року володіли чотирма десятинами землі в селі Комарівка неподалік від Прохорів. 1913 року він посилає з Курську в Ніжин "Ея Високородію Марії Константинівні Заньковецької" вітання з Новим 1914 роком. "Бажаю, щоб у цьому році ми знов зустрілись у Москві. Будьте здоровенькі. З великою повагою до Вас Хведір Коломийченко. Р. S. Привіт Марусі по Ніжину" [13].

З Києва 1920 року перед приходом білополяків подружжя вибирається різними способами. Але в концертних програмках 1921, 1924, 1926, 1927, 1929 років знову зустрічаються прізвища Марії Шекун-Коломийченко і Хведора Жука.

1921 року співачка виступає в Харкові, тодішній столиці України. Ось що написала про ці гастролі газета "Комуніст": "Українська драма мала Марію Заньковецьку, і вона створила цю драму... Тепер ми маємо Марію Шекун, і сміливо можемо сказати, що українська опера, українська музика буде створена цією артисткою" [14].

У березні 1924 року Шекун-Коломийченко дає безплатні концерти в Ніжині. В лютому 1925-го виступає в Прохорах і Ніжині, а в квітні успішно гастролює в Москві, "Заслуга М. Шекун-Коломийченко, – пише "Правда", – що вона знайомить нас з кращими творами чисто української музики..." [15]. Того року вона дала 53 концерти в двадцяти містах, на яких побувало близько двадцяти тисяч чоловік. Рішенням народних комісарів від 31 січня 1924 року запропоновано всім обліковим особам звільнити від місцевих податків і зборів українську артистку Марію Шекун-Коломийченко, зважаючи на художню цінність її виступів [16].

Під час гастролей Марію супроводжує чоловік. У програмках читаємо: "Вступне слово про сучасне становище з утворенням української опери скаже Хведір Жук".

1927 року подружжя гастролює в Ленінграді. Портрет співачки і анонс про її виступ прикрашають титульну сторінку додатку до журналу "Жизнь искусства", № 12 "Театр и зрелища". "Виконавиця – довершена вокалістка з хорошим природним матеріалом", – стверджує рецензент [17].

1929 року Федір Коломийченко – уповноважений Радянської філармонії Державного центрального концертного бюро при Державних академічних театрах Москви, яка організовує гастролі співачки по Закавказзю і Середній Азії. Співачка виконує твори українською, італійською, грузинською, білоруською мовами, а французькі арії та романси – у власному перекладі українською. "Бадьорі революційні слова великого Шевченка і молодих українських поетів Тичини і Сосюри ще яскравіше відтіняли і без того змістовну програму концерту. Якщо до цього додати художнє виконання, хороший голос і хорошу школу, то культурне значення концерту стане незаперечним", – писала "Узбекистанская правда" 24 червня 1929 року про виступ Марії Шекун-Коломийченко в Самарканді.

Це була остання щаслива подружня гастроль. 2 листопада 1930 року Хведора Коломийченка засудили у справі "СВУ".

Під час слідства в камерах НКВС він зустрічається з викладачем Ніжинського інституту народної освіти Петром Васильовичем Одарченком, котрий кількома роками раніше давав приватні уроки сину Коломийченків у ніжинському домі Шекунів [19, с. 116].

Для братів світла й сонця почалася кривава дорога до посмертної слави. Хведір Коломийченко повернувся із заслання через три роки, але їхній шлюб уже не склався.

Якою була доля Федора до 1937 року, сказати важко. Марію Шекун-Коломийченко заарештували 23 вересня 1937 року за те, що вона 1920 року нелегально перейшла кордон із Польщі в Радянську Росію нібито з метою шпигунської діяльності [20]. Через два місяці допитів її примусили підписати зізнання про те, що вона збирала розвідувальні дані, які передавала колишньому чоловікові Хведорові Коломийченку. На цій підставі в Брянську заарештовують Хведора, який не може повірити в зізнання Марії.

1937 рік страшний був повсякденними доносами, які навіть не перевірялися, не потребували доказів і часто ставали приводом для арешту. З каламуті людського гріха на поверхню суспільної моралі виповзали жадоба, заздрість, помста...

Сталося те, від чого застерігав редактор-видавець 1918 року: політика тимчасових можновладців стала "філософською мислю", яка закрила доступ до найвищих щаблів культури людства, перервала традицію. Надія і віра літераторів 20–30 років відгукнулася бідою й болем у поезії Василя Симоненка, Василя Стуса – пророків 60–70 років XX століття.

Уславлену співачку, оспівану схвальними рецензіями в радянській пресі й звільнену від податків за художню цінність її виступів, розстріляли 3 березня 1938 року. Цього ж року розстріляли й Федора Коломийченка. 1956 року на запит Юрія Коломийченка про долю батьків Генеральною прокуратурою СРСР Марія Шекун-Коломийченко й Хведір Коломийченко були реабілітовані.

20 березня 1954 року об'єднання українських письменників у США "Слово" надіслало телеграму на адресу другого Всесоюзного з'їзду письменників, у якій відзначалося: "1930 року друкувалися 259 українських письменників. Після 1938 року друкувались тільки 36. Просимо в'яснити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники?" До списку знищених інтелігентів треба додати й імена Марії Феофанівни Шекун-Коломийченко та Хведора Євдокимовича Коломийченка, як до болю необхідну ланку у вивченні рідної культури.

Література

1. Редакційна стаття // Шлях. – М., 1917. – № 1. – С. 3.
2. Агієнко О. Нове малярство: імпресіонізм і кубізм. С. 46.
3. Коломийченко Ф. Примітка. Там само. С. 55.
4. Коломийченко Ф. На сучасні теми / Ф. Коломийченко // Шлях. – М., 1917. – № 2. – С. 51.
5. Курбас Л. Березіль. Із творчої спадщини / Л. Курбас. – К., 1988. – С. 28.
6. Коломийченко Ф. На сучасні теми / Ф. Коломийченко // Шлях. – М., 1917. – № 2. – С. 51.
7. Коломийченко Ф. А пронос / Ф. Коломийченко // Шлях. – М., 1917. – № 4. – С. 43.
8. Коломийченко Ф. Революція в українському житті / Ф. Коломийченко / Шлях. К., 1917. – № 5–6. – С. 102.
9. Коломийченко Ф. Рецензія / Ф. Коломийченко // Шлях. Київ. 1917, № 7. С. 78.
10. Редакційна стаття // Шлях. – К., 1917. – № 8. – С. 75.
11. Редакційна стаття // Шлях. – К., 1918, – № 1. – С. 5.
12. Редакційна стаття // Шлях. – К., 1918. – № 10–11. – С. 51.
13. Фонди державного музею театрального мистецтва України. Інв. № 178.
14. Архів-музей літератури і мистецтва в Києві. Ф. 483, оп. 31, спр. 14, арк. 7, 8.
15. Архів головного управління служби безпеки України в Криму. Ф Р 4808, арк. 8.
16. Там само. – Арк 62.
17. Фонди Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського.
18. Там само.
19. Одарченко П. Портрет вченого і дослідника / П. Одарченко. – К., Смолоскип, 1999. – С. 116.
20. Архів головного управління служби безпеки України в Криму. Ф. Р4808, арк 94.

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: В ПОШУКАХ БАЛАНСУ

У сьогоднішньому світі, коли існує глобальна взаємозалежність, національний суверенітет сприймається зовсім інакше ніж раніше. Деякий час назад спільний суверенітет був винайдений, відбиваючи масивні і глибокі зміни в навколишньому світі, і пропонуючи потребу в новому підході до традиційного розуміння національного суверенітету. Незважаючи на те, що правові й конституційні аспекти національного суверенітету є найвищою доцільністю, не треба недооцінювати його соціальне сприйняття.

Головним питанням є те, якими мають бути межі національного суверенітету? Інакше кажучи, йдеться про такі категорії як величина або кількість. Виходячи з цього, виникають ще додаткові питання, а саме: які критерії визначають ці категорії? Яким є механізм, що має гарантувати правильну кількість національного суверенітету?

За сучасних умов таким механізмом вважається демократія. Зв'язок між національним суверенітетом і демократією має велике значення. Демократія є політичним механізмом, який дозволяє на основі рівних прав і рівних можливостей знаходити життєздатні принципи запобігання та розв'язання конфліктів.

У контексті євроінтеграційного виміру проблема національного суверенітету набуває особливої важливості. Ця проблема була згенерована процесами глобалізації та європейської інтеграції, трансформації політики національних держав.

Зазначена проблема виражається в існуванні так званих євроскептиків та єврооптимістів. У межах ЄС це відбивається в рамках референдумів, виборчих кампаній, у контексті розширення, у функціонуванні Європейського валютного союзу. Дилема сполучених держав Європи проти сполученої Європи держав була останніми роками основою європейського політичного дискурсу. Звичайно, Європа продовжує рухатися далі на міждержавній основі з національними державами і з багатьма проблемами, які вимагають європейських рішень.

Процес європейської інтеграції виявив, що неможливо визначити Європу на підставі географічних, етнічних, релігійних або лінгвістичних критеріїв. Проте процес розширення спричинив серед деяких країн почуття побоювання можливого відставання, підсиленого невідповідностями в просуванні реформ, економічному зростанні, та й у перспективі. Парадоксально, але це сприяло національному усвідомленню суверенітету й чутливості серед тих країн, які почували себе невпевненими.

Потреба існування національного суверенітету і сприйняття деяких процесів в якості загрози національному суверенітету є похідними від певних обставин. Зокрема, сучасні соціальні та політичні зміни відбуваються так швидко, що люди не мають часу і спроможності розмірковувати, і це призводить до занепокоєння й напруги. Проте зазначені обставини можуть бути використані з позитивної точки зору. Вони вказують на необхідність і важливість інвестування в людський капітал.

Проблеми захисту національного суверенітету уповільнюють процес пошуку глобальних і європейських рішень щодо проблем, які вимагають таких рішень. Існують транскордонні проблеми, які потребують транскордонних рішень та певних структур. Демографічні проблеми, проблеми біженців, дефіцит енергії та води, технологічна революція, нові тенденції в економіці, чії наслідки ще не можна розгледіти та зрозуміти сьогодні – усі вони глобальні та загальноєвропейські проблеми, які вимагають глобальних та загальноєвропейських рішень. Але ці проблеми відчуються на національному рівні, і люди бачать пошук глобальних рішень як загрозу національному суверенітету.

Європейський континент має довгу історію розділення, війн і зміщення кордонів. Але, попри всі темні часи, до єдності Європи призвів найважливіший чинник – європейська культура. Проте, коли мова заходить про національний суверенітет, починаються розмови про так звану культурну кризу ідентичності. Це можна зрозуміти. Європа – це континент із довгою історією конкуренції серед держав-націй, культура була завжди частиною цього процесу. В деяких країнах, упродовж десятиліть або навіть століть, національна культура була потрібна, щоб замінити державу, що не існувала. Але в сучасній Європі це вже не проблема. Вільне пересування людей сприяє європейській культурі. Тільки через пряму участь у створенні європейської культури, ті, хто турбується про втрату національної ідентичності, можуть заспокоїтися.

У цьому контексті необхідно зробити наголос на важливості наявності європейської громадської думки, європейського інформаційного простору та європейських ЗМІ. Були моменти, коли Європа намагалась захистити спільні антиксенофобські та антипопулістські цінності. Є приклади європейської солідарності навколо спільних цінностей та початку розвитку почуття приналежності й співучасті. Ці аспекти, безумовно, найкращий антидот проти побоювань зовнішнього інтервенціонізму. Як би це парадоксально не звучало, чим міцніший розвиток європейської солідарності, тим слабкішим є занепокоєння проблемою національного суверенітету.

Безумовно, в аналізі не можна ігнорувати реакцію країн із перехідними економіками у процесі їхнього приєднання до ЄС. Із одного боку, вони бачать безальтернативність євроінтеграції, з іншого – продовжують захищати власний партикуляризм, розглядаючи вимоги ЄС як напади на національні традиції та суверенітет.

У цілому європейську інтеграцію потрібно розглядати крізь призму глобалізації, а глобалізація, навіть з усіма побічними ефектами, є процесом природним і незворотним. Тому аргументи на користь національного суверенітету не звільняють вищезгадані країни від наслідків глобалізації, але сприяють їхньому ізолюванню.

Взагалі, міф про відмову від частини національного суверенітету як умови й обов'язкового наслідку формального приєднання до інтеграційного угруповання країн Старого Світу одне з найбільш сталих в політичній і науковій дискусії. Це пов'язано, насамперед, з легкістю його використання як кліше, що універсально діє по обидві сторони меж ЄС.

Для співробітників Європейської комісії відмова країн ЄС від суверенітету, що нібито відбувається, або його делегування Брюсселю, служить підтвердженням нерідко відсутніх переговорних повноважень. Представники країн-членів, своєю чергою, часто посилаються на уявну втрату суверенних прав із метою довести свою непричетність до непопулярних заходів перед європейськими виборцями. Він також може служити виправданням неготовності тієї або іншої європейської столиці допомогти "стратегічному партнерові" в особливо делікатних питаннях. Для деяких зовнішніх партнерів Євросоюзу нібито всесильна євробюрократія є офіційною відмовою від обговорення сутнісних питань взаємин із окремими країнами ЄС.

У реальності, проте, все набагато складніше. Як підтверджує аналіз сучасної європейської політики, країни-члени Європейського союзу зберігають суверенні права з усіх без винятку найважливіших питань політичного та економічного життя. Охорона кордонів, національна оборона, зовнішні енергетичні зв'язки, юстиція і внутрішні справи, міграційна політика, питання освіти – всі ці сфери залишаються у винятковій компетенції національної влади. У сфері економіки такі найважливіші питання, як соціальна політика й регулювання трудових стосунків (увесь соціальний блок) також знаходяться у стовідсотковій компетенції національної влади. Що, власне, і є головною перешкодою для гостро необхідних, на думку багатьох спостерігачів і політиків, реформ європейської соціальної держави.

Навіть у таких максимально "європеїзованих" сферах, як зовнішня торгівля, керівні органи ЄС кроку не можуть ступити без згоди країн-членів, які, хоч і присягаються, що повністю передали права з регулювання зовнішньоторговельних стосунків на рівень ЄС, але зберігають усі можливості блокувати невідгідні для них дії євробюрократії. З чотирьох головних компетенцій сучасної держави (захист кордонів, джерело національної ідентичності, визначення політичного устрою суспільства й регулювання ринку) тільки остання зачіпається наднаціональним регулюванням із Брюсселю. Але й у цьому випадку визначення правил економічної діяльності виявляється при найближчому розгляді не втіленням деякої загальноєвропейської раціональності, а результатом тривалого й важкого узгодження національних позицій, лобі й політичної кон'юнктури. При цьому тільки три сфери діяльності наднаціональних органів ЄС (сільськогосподарська політика, вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів і підтримка досліджень) мають перерозподільчу складову, яка, втім, не перевищує 3 % валового внутрішнього продукту країн-реципієнтів.

По суті, європейський інтеграційний проект ніколи не розглядався як чинник відмови країн-учасників від частини свого державного суверенітету. Саме тому базова теорія європейської інтеграції оперує виключно поняттям об'єднання та співпраці суверенітетів, спрямованої не на заміну одного іншим, а на множення сил і можливостей кожного з учасників. Участь в інтеграційному проекті також дає можливість впливу на транскордонні економічні й фінансові процеси.

Сучасна система узгодження інтересів країн-членів і заснований на ній механізм ухвалення рішень були закріплені в Договорі про Європейський союз, підписаний главами держав і урядів ЄС-12 в лютому 1992 р. в голландському Маастрихті. Незважаючи на проголошення створення Європейського союзу, загальної зовнішньої політики й політики безпеки, політики у сфері юстиції й внутрішніх

справ і тому подібне, Маастрихтський договір привніс до внутрішнього устрою ЄС найважливіший новий елемент – правило субсидіарності, що дозволяє досить безболісно вирішувати питання про захист суверенних прав країн-членів стосовно кожного конкретного випадку.

Проте і в галузях своїх виняткових компетенцій – правила конкурентної політики, грошова політика, зовнішня торгівля й збереження біологічних ресурсів моря – загальноєвропейська адміністрація в Брюсселі також не може самостійно приймати законодавчі акти, обов'язкові для виконання усіма країнами-членами ЄС. Усі рішення в цих галузях приймаються, нехай навіть кваліфікованою більшістю, а не одноголосно, Радою (міністрів) ЄС, тобто знову ж таки представниками країн-членів після тривалої процедури узгодження своїх позицій. І якщо 80 % законів, що регулюють економічну діяльність у країнах ЄС, мають на собі штамп "зроблено у Брюсселі", то це означає лише те, що рішення було прийняте урядами країн Євросоюзу за загальноєвропейським столом переговорів. Саме тому при найближчому розгляді страхотлива для пересічного спостерігача бюрократична машина ЄС стає, багато в чому, ширмою та інструментом здійснення національних стратегій розвитку.

Існує і ще один аспект досліджуваної проблеми. Мінімалістська архітектура інтеграційної будови стала результатом первинного імпульсу, який був суто федералістським. Він був заснований на точці зору, що Друга світова війна стала свідомством втрати національними європейськими державами права на суверенітет.

Проте, незважаючи на очевидну правоту тези про доведену в 1939–45 рр. нездатність держав гарантувати економічну й політичну безпеку громадян, ідея про побудову в Старому Світі нової супердержави не зустріла відгуку в населення й політичних еліт. Навіть ослаблені війною політичні еліти майбутніх країн Співтовариства, які отримували пряму фінансову допомогу в рамках "плану Маршалла", не були готові відмовитися від монополії на управління своїми країнами.

Тому батьки інтеграційного проекту чудово розуміли безперспективність спроб позбавити європейські держави навіть незначної частини суверенних прав. Отже було створено унікальну систему, що дозволяє європейським країнам зберегти усі без винятку повноваження у своїх руках, запропонувавши при цьому такий механізм, який давав їм можливість витягати додаткові вигоди. Численні переваги, які отримали держави Європи від послідовного впорядкування координації своїх економічних політик і делегування Брюсселю найбільш неприємних із точки зору популярності у виборців завдань, повинні були грати роль свого роду анестезії, під впливом якої втрата можливості національних урядів проводити руйнівну для себе й сусідів політику відбувалася б безболісно.

Лише у XX столітті внаслідок Другої світової війни прийшло усвідомлення того, що регіону потрібна така система міжнародних відносин, яка перенесла б на міждержавний рівень правила демократії, принципи розподілу функцій влади та механізми стримувань і противаг, властиві правовій державі. Прийшов час обмежити національний суверенітет міжнародними рамками, іншого способу перекрити дорогу тоталітаризму й зловживанням державної влади не залишалося.

Ще однією проблемою в зазначеному контексті є те, що між плеканням національного суверенітету й націоналізмом існує дуже тонка межа. Зсув у бік націоналізму та ймовірний прихід до влади в сучасних європейських країнах націоналістичних та ультраправих політичних сил є значною небезпекою, оскільки націоналізм – це головна загроза демократії. Також ще однією потенційною проблемою, яка посилює небезпеку зміцнення націоналізму та відповідно загрожує демократії, є відсутність потенціалу належним чином розв'язувати соціальні проблеми.

Аналіз досліджуваної проблеми говорить про те, що майбутній європейський та й глобальний порядок значною мірою залежить від досягнення певного балансу в рамках дихотомії *інтеграція – суверенітет*. У цьому плані варто зробити спробу визначити певні аспекти, що істотно впливають на проблему.

По-перше, потрібно розуміння необхідності застосування прагматичного підходу до зазначеної проблеми. Лише реальне життя покаже наскільки такі цінності як національна ідентичність та культурна ідентичність виявляться життєздатними в майбутньому. Відкритість, тісні зв'язки з іншими суспільствами зможуть перевірити та підтвердити силу національної ідентичності.

По-друге, існує необхідність визначити сили, які завжди маніпулюють аргументами на користь національного суверенітету. В транзитивних країнах, наприклад, можна виокремити принаймні два феномени: політичні сили, засновані на радикальній ідеології й політичних інтересах та групи інтересів в економічній сфері, які бачать загрозу в конкуренції, лібералізації, відкритості.

По-третє, розв'язання будь-яких спільних проблем має ґрунтуватися на базових цінностях: співпраці та повазі. Європейська співпраця – це найкраща відповідь на виклики, перед якими стоїть Європа, у тому числі на проблему національного суверенітету. Вже сьогодні, за умов існування глобальної взаємозалежності, такі ключові чинники як мир і стабільність у світі не можна гарантувати

добре захищеними кордонами або рівновагою сил. Гарантувати їх може лише міжнародна співпраця, для якої потрібні спільні цінності та почуття ідентичності. Виходячи з поточної міжнародної ситуації, сучасний рівень економічного, політичного й особливо воєнного суперництва не залишає жодній європейській державі надій на те, що їй вдасться кинути виклик наддержавам. Національний суверенітет перетворюється для європейських держав у щось уявне: жодна з них не має достатнього потенціалу, щоб затвердити свою справжню незалежність.

Незалежність нації не означає обов'язково свободу особистості, що належить до цієї нації. Будучи громадянином ЄС індивід стає більш вільним, ніж за умов коли він залишається лише громадянином окремої держави. Проте громадянин є вільним або стає ще більш вільним тільки за тією умовою, що держава може гарантувати йому свободу від зовнішніх утисків, а саме цього вже не можуть сьогодні достатньою мірою національні держави.

По-четверте, однією з відповідей на питання національного суверенітету має бути участь. Це особливо помітно стосовно процесу розширення ЄС. Країни-претенденти мріяли брати участь у дебатах щодо майбутнього ЄС, яке вони не могли уявити без отримання посади комісара після вступу.

По-п'яте, спільні глобальні та європейські цінності та інституції мають бути вбудовані в структуру національних політичних і соціальних цінностей. Інакше кажучи, глобальні й регіональні виклики мають стати одночасно й місцевими. Оскільки стандартизація спричиняє побоювання втрати культурної ідентичності, то необхідно зберігати та підтримувати різноманітність. Підтримка різноманітності в об'єднаній Європі робить проблему національного суверенітету менш гострою.

По-шосте, в контексті проблеми національного суверенітету майбутнє Європи залежатиме від таких важливих аспектів:

1) від здатності сучасної об'єднаної Європи впоратися з найбільшим викликом XXI століття, а саме: як привести внутрішню політику у відповідність із вимогами й можливостями глобалізації, міжнародної економічної інтеграції та уникнути неконструктивної протидії у формі звернення до аргументів на користь національного суверенітету і національного протекціонізму;

2) від результатів розширення ЄС, оскільки це регіональний рівень, який забезпечує запиту на стандартизацію, координацію політики, яка створює почуття підпорядкування внутрішньої політики для досягнення відповідних вимог. У підході до процесу розширення Євросоюз здебільшого переймається юридичними формальностями, технічною стороною справи й модальністю, в той час, коли розширення є набагато більш складним процесом;

3) від реакції на мікрорівні: наскільки відкритими стануть національні компанії та наскільки вони будуть готові прийняти реальність часу, тобто завершення ери національних компаній, необхідність стати частиною глобальної та європейської торговельної та виробничої мережі.

Підсумовуючи, варто зауважити, що ЄС – співтовариство держав, які діють спільно, щоб отримати деякий вид додаткової вартості. Додаткова вартість передбачає, що європейські країни, фактично, переслідуючи власний національний інтерес, діють у співтоваристві, яке зрештою приносить їм вигоду. Держава може отримати вигоду з дій на міжнародній арені в абсолютному чи відносному вираженні і, в ідеальній ситуації, абсолютну чи відносну вигоду від членства в ЄС порівняно і з не членами у всьому світі.

У поточній структурі ЄС, де національні уряди відіграють велику роль у законодавчому процесі через Раду Міністрів і у формуванні довгострокового плану в Європейській Раді, співтовариство зрештою є тим, що держави з нього роблять. Безперервна присутність численних національних представників у ЄС явно показує, що держави щодня ведуть там переговори щодо поліпшення умов членства. На цій основі, можна сказати, що Євросоюз не замінює країни, які його складають, але швидше слугує платформою досягнення їхніх цілей.

Хоча ЄС перебирає на себе певну частину суверенітету держав ЄС, наприклад щодо зовнішньої політики й політики безпеки. Треба зазначити, що співтовариство не може існувати без згоди його держав-членів. З цієї точки зору національному суверенітету ніщо не загрожує з боку ЄС, який може при цьому ефективно нав'язати штрафи країнам, які не дотримуються загальних правил. Зрештою існують міжнародні договори, які однаково добре функціонують.

Стосовно території, закон ЄС не впливає на національну компетентність демаркувати кордони. Держави також зберігають контроль над центральними елементами зовнішньої політики, оскільки це, подібно до території, розрізняє політичну ідентичність у межах міжнародного співтовариства [1].

У подальшому можливий варіант, коли ЄС може почати рух у напрямку до так званого "об'єднання громадян". Таким ЄС, передусім, управляла б сильніша Єврокомісія – або, інакше кажучи, Європейський Уряд, обраний безпосередньо Європейськими громадянами, поки роль національних міністрів і глав держав було б істотно зменшено, коли б мандат ЄС прийшов від громадян, а не від держав.

Головною перешкодою на шляху до цього сценарію є той факт, що перед тим, як такі зміни змогли б здійснюватися, необхідні зміни в базових договорах. Ці зміни мають бути підписаними національними урядами, які, на противагу бажанню значної кількості європейців, навряд чи поступляться щодо цього власними повноваженнями.

Теоретично, перехід до будь-якого устрою є можливим, будь-то федерація, де б країни були зменшені до автономних регіонів замість незалежних держав, або до ще більшого розширення принципу субсидіарності, якій може бути втілений у проекті "Європа регіонів".

Європейська регіональна політика переконує в тому, що залучення регіонів до інтенсивних контактів лише зміцнює державу та її авторитет. З регіоналізмом так чи інакше пов'язані виклики й загрози, що потребують адекватної реакції [2, с. 217].

Проте поточна встановлена структура Євросоюзу здається розумно сильною й тому, обговорюючи природу ЄС, краще вести розмову про платформу, на якій би європейські країни співпрацювали й таким чином створювали оптимальні умови для власного успіху, ніж розмову про співтовариство, що в кінцевому рахунку знищує суверенітет його членів.

Отже, немає жодного сумніву, що в рамках зазначених аспектів існує простір для розумної національної політики. З такою політикою є шанс менше чути про втрату суверенітету у ставленні до неминучих глобальних і регіональних впливів і більше про потребу як у міжнародній співпраці, так і в національних діях, щоб краще розв'язувати невідкладні проблеми.

Таким чином, не тільки самостійність європейських національних держав на зовнішній арені, але й їхня внутрішня стабільність, їхній демократичний розвиток залежать від об'єднання Європи.

Література

1. Damian Chalmers. European Restatements of Sovereignty [Електронний ресурс] // LSE Law, Society and Economy Working Papers 10/2013. – Режим доступу: http://www.lse.ac.uk/collections/LAW/wps/WPS2013-10_Chalmers.pdf. – Назва з екрана.
2. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього // Інститут європейських досліджень НАН України / керівник автор. кол.: А. І. Кудряченко. – К., 2009. – 226 с.

Євген Луняк

АННА РУСЬКА – КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ

**Цей твір присвячується всім жінкам,
що вийшли заміж на чужині**

2010 року минуло рівно дев'ять з половиною століть із того часу, як 4 серпня 1060 року помер король Франції Генріх I, наступником якого став його старший син Філіп I, що був ще дитиною. Перед смертю король-батько довірив опіку над юним королевичем та керівництво державою впливовому феодалу, графу Балдуїну Фландрському, який мав допомагати Філіпу I своїми порадами та виховувати його. Однак була ще одна постать, що брала участь в управлінні Французьким королівством, маючи всі законні підстави для цього. Це була королева Анна, дочка великого князя київського Ярослава Мудрого.

Слід зазначити, що термін, використаний у назві розвідки, "Анна Руська" є перекладом поширеного у французькій історіографії поняття "Anne de Russie", яке, своєю чергою, може тлумачитися як "Анна з Росії" через тотожність понять "Русь" і "Росія", "руський" і "росіянин" у французькій мові. Оскільки віднесення Анни, дочки великого київського князя Ярослава Мудрого до Росії є хибним і викликає у французів неправильне розуміння минулого, останнім часом більш поширеним стає термін "Anne de Kiev", тобто "Анна з Києва" чи "Анна Київська". Використання окремого терміну для означення саме Русі ("la Rous") у французькій історіографії поки що не є дуже поширеним. Утім, термін "Анна Руська", який у французькому варіанті може збивати з пантелику місцеву читацьку аудиторію, є цілком прийнятним і виправданим в українській історіографії. Тож його використання є логічним й історично обґрунтованим. Цей термін найбільше відповідає духу середньовічних джерел, аналіз свідчень яких покладено в основу даної роботи.

Зазначимо, що у французькій історіографії використовувались й інші терміни для означення цієї особи: "Anne de Ruthénie" ("Анна з Рутенії"), "Anne d'Esclavonie" ("Анна з Есклавонії"), "Anne d'Ukraine" ("Анна з України") тощо. Однак назви "Рутенія" та "Есклавонія" є нині застарілими й нічого не означають для більшості французів, а от виведення Анни з України є занадто осучасненим.

Анна Ярославна відіграла важливу роль в історії Франції, й практично жоден нарис про минуле цієї держави не оминає увагою постать цієї легендарної жінки. Серед головних заслуг Анни було те, що вона народила французькому королю, який довгий час був бездітним, довгоочікуваних спадкоємців. Це дозволило уникнути можливої політичної кризи та зміцнитися при владі молодій династії Капетингів, лише третім представником якої на престолі був Генріх I. Проте позитивний внесок цієї жінки до французької історії не обмежився лише справою її материнства. Вона відзначилася надзвичайним розумом, брала активну участь у духовному житті суспільства, виступаючи в ролі фундаторки та меценатки для багатьох монастирів і церков Франції. Її здібності були помічені багатьма сучасниками.

Ця загадкова жінка залишила після себе багато таємниць, над розв'язанням яких билися десятки дослідників. Протягом кількох століть вона привертала та продовжує привертати зараз увагу істориків і літераторів. Їх надихала унікальність цієї особистості на троні Франції. Діячів мистецтва захоплювала романтична історія, пов'язана з другим шлюбом королеви, який був досить епатажним для тогочасного суспільства. Анна, щойно овдовівши, одружилася з одним зі своїх підданих, графом Раулем де Крепі і де Валуа, який на той час перебував у законному шлюбі з іншою жінкою.

Незважаючи на досить великий масив праць, присвячених Анні Ярославні, слід зауважити, що наша вітчизняна історіографія має відчутний брак монографічних досліджень стосовно цієї особистості, які ґрунтувалися б на широкій джерельній базі, а не лише на історіографічній традиції. Протягом багатьох років в історіографії закріпилося доволі багато історичних міфологем про Анну, які можуть бути зруйновані лише прискіпливим вивченням історичних джерел. Спробою саме такого дослідження і має стати ця розвідка, автор якої намагався неупереджено подати біографічний матеріал про Анну Ярославну відповідно до історичних фактів і джерельних свідчень тієї епохи.

Мабуть, жодна французька королева не викликала у вітчизняних дослідників такого жвавого зацікавлення, як Анна, дружина короля Генріха I та мати його наступника й спадкоємця Філіпа I, що певний час правила Французьким королівством за малолітства сина після смерті чоловіка. Це не дивно, якщо врахувати ту обставину, що вона єдина королева Франції, яка народилася в Києві, та й взагалі на терені сучасної України. Образ цієї, безперечно, цікавої особистості увічнений у численних літературних творах та кінематографії. В українській літературі про неї писали драматург Іван Кочерга в п'єсі "Ярослав Мудрий", письменники Павло Загребельний у романі "Диво" та Іван Филипчак у повісті "Анна Ярославна – королева Франції"¹, композитор Антін Рудницький створив оперу "Анна Ярославна". Серед російських письменників головною героїнею своїх творів Анну Ярославну зробили Антонін Ладинський², Олена Озерецька³, Олена Арсенєва⁴ та ін. Цікавою ця королева є й для французьких літераторів. Про неї писали французькі письменниці Режін Дефорж "Під небом Новгороду"⁵, Жаклін Доксуа "Анна Київська, королева Франції"⁶, Марі-Клод Моншо "Анна з Києва. Маленька принцеса з країни снігів"⁷ тощо. 1978 року вийшов фільм режисера Ігоря Масленникова "Ярославна, королева Франції" (в головній ролі з Оленою Коренєвою).

Ще більш об'ємним буде перелік наукових праць, присвячених королеві Анні у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Взагалі, зарубіжна історіографія, переважно французька, може похвалитися значно більшими успіхами в дослідженні життя та діяльності дочки Ярослава Мудрого. Починаючи з XVI ст., вона завжди була в полі зору французьких дослідників. Цікавість істориків Франції до постаті цієї жінки підсилювалася як її унікальністю та екзотичністю для французького престолу, так і важливою діяльністю для минулого Французького королівства XI ст.

Уже в середині XVI ст., складаючи "Нарис про королів Франції, їхню корону та дім, разом із переліком вельмож", історик Жан дю Тілле, який багато років служив секретарем парламенту й користувався прихильністю королів, а отже, мав доступ чи не до всіх архівних матеріалів у королівських книгозбираннях і добре розбирався у всіх складних перипетіях міждинастійних стосунків та великої політики, подав у своєму творі короткі відомості про королеву Анну, другу дружину короля Генріха I. Дю Тілле називає її "дочкою Георгія, короля Русі, яка є Московією"⁸. Згадаймо, що Георгій-Юрій – це християнське ім'я Ярослава Мудрого.

¹ Филипчак Іван. Анна Ярославна – королева Франції / І. Филипчак. – Дрогобич: Відродження, 1995. – 176 с.

² Цей твір багаторазово перевидавався. Зокрема, Ладинський Антонін. Анна Ярославна – королева Франції. – М.: Эксмо, 2007. – 672 с.; Ладинський Антонін. Когда пал Херсонес; Анна Ярославна – королева Франції. – Николаев: Частная фирма "Академия", 1994. – 600 с. та ін.

³ Озерецкая Елена. Звенит слава в Киеве / Е. Озерецкая. – Л.: Детская литература, 1974. – 158 с.

⁴ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский) // Елена Арсеньева. Браки совершаются на небесах. Исторические новеллы о любви. – М.: Эксмо, 2003. – 381 с.

⁵ Deforges Régine. Sous le ciel de Novgorod / Deforges Régine. – P.: LGF – Livre de Poche, 1990. – 379 p.

⁶ Dauxois Jacqueline. Anne de Kiev, reine de France / Dauxois Jacqueline. – P.: Presses de la Renaissance, 2003. – 300 p.

⁷ Monchaux Marie-Claude. Anne de Kiev: La petite princesse des neiges / Marie-Claude Monchaux. – P.: Pierre Tequi, 2009. – 62 p.

⁸ Tillet Jean du. Recueil des Roys de France. Leurs Couronne et Maison. Ensemble, le rang des grands de France Tillet Jean du. – P., 1580. – 730 p.

Більш ніж через півстоліття інший історик Франсуа Ед де Мезере, який, завдячуючи підтримці кардинала Ришельє, зміг підготувати велику тритомну багатолітню "Історію Франції", присвятив королеві Анні окремий розділ у своєму творі, коротко змалювавши життєвий шлях цієї жінки та повідомивши, що наприкінці життя вона повернулася на свою батьківщину⁹.

Фактично, більше століття твір Мезере був головним джерелом інформації про Анну Ярославну, на який спиралися всі подальші дослідники. Його теза про повернення до рідної країни здавалася беззаперечною. Проте 1682 року отець-єзуїт Клод-Франсуа Менестріє зробив важливе відкриття. Оглядаючи старовинну церкву в абатстві Вільє, що розташоване за 40 км від Парижа в місті Серні в департаменті Ессон, він знайшов давній склеп. Напис, викарбуваний на ньому, свідчив, що тут похована "Агнеса, дружина короля Генріха". Це дозволяло спростувати висновок Мезере про те, що, овдовівши вдруже, королева повернулася на свою батьківщину, а також припустити, що ім'я королеви на момент смерті було Агнеса¹⁰.

На жаль, дослідження Менестріє перевірити зараз неможливо, бо під час Великої французької революції згадану церкву зруйнували, а каміння з неї розтягли місцеві жителі для своїх будівель. Проте його теза викликала сумнів вже у XVIII ст.

У XIX ст. історія руської принцеси, що стала французькою королевою, неодноразово розглядалася істориками Франції. Така цікавість французів була зумовлена ще й політичними чинниками. Протягом цього століття Росія та Франція кілька разів ставали то союзниками, то ворогами. Тож інтерес до "імперії царів" у французькому суспільстві був великим.

1825 року в Парижі російський князь Олександр Лобанов-Ростовський видав французькою мовою "Збірку історичних оповідань про королеву Анну чи Агнесу, дружину Генріха I, короля Франції, та дочку Ярослава I, великого князя руського". Цінністю цього видання була перша ґрунтовна спроба повністю зібрати й опублікувати відомі документи про цю правительку¹¹. Важливі матеріали про Анну були також видані 1834 року в "Хроніці Нестора, перекладеній французькою"¹².

Коли наприкінці XIX ст. був утворений тісний російсько-французький військово-політичний та економічний альянс, виникло, так би мовити, соціальне замовлення на історичні розвідки щодо взаємин двох держав. Було політично вигідно пропагувати ідеї російсько-французької дружби (абсолютно несумісні та протиприродні з точки зору політичних режимів у демократичній Французькій республіці та самодержавній Російській імперії). Образ руської принцеси на престолі Франції був на часі, а, значить, цікавим для читацької аудиторії й зручним для пропаганди ідей союзу республіки та імперії.

Серед праць цього часу можна назвати історичні розвідки Франсуа Бурмана "Росіяни та французи. Згадки історичні та анекдотичні. 1051–1897"¹³ і Ке де Сент-Емура "Руська принцеса, королева Франції в XI ст."¹⁴ та "Анна Руська, королева Франції та графиня де Валуа"¹⁵.

Політичний чинник актуальності своєї розвідки був прямо відзначений у вступі до праці Бурмана: "Росія та Франція є сьогодні двома дружніми націями. Подорожі, здійснені останнім часом до Франції російськими правителями, можуть лише зміцнити союз двох народів"¹⁶. Як відомо, в жовтні 1896 року цар Микола II з дружиною відвідав Францію з дружнім візитом, уклавши низку міжнародних угод, і був прийнятий із надзвичайною пишністю. А наступного року не менш гостинний прийом чекав на президента Франції Фелікса Фора в Росії. Незабаром вінценосне подружжя знову відвідало Париж, що було актом найбільшої приязні з боку двох держав. Треба зауважити, що до програми візиту до Франції обов'язково входило й відвідування пам'ятника королеви Анни в містечку Санліс. Загалом, майже всі високі російські сановники, що перебували в той період у Франції, вшановували своєю присутністю пам'ять цієї королеви.

Розповідаючи про взаємини Франції та Росії в XI ст., Бурман не стільки аналізує життя та діяльність руської принцеси, скільки описує велич Русі та наголошує на важливості союзу з нею для своєї країни.

Не оминув політичних sentimentів і Ке де Сент-Емур у своїй розвідці. Аналізуючи деталі шлюбу Анни та Генріха, він підкреслює: "Цей мар'яж є на сьогодні єдиним зв'язком такого роду, який

⁹ Mézeray François Eudes de. Histoire de France.— P., 1643. — Tome 1. — 1392 p.

¹⁰ Labanoff de Rostoff Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie / Labanoff de Rostoff, Alexandre. — Paris : Typographie de Firmin Didot, 1825. — P. 44.

¹¹ Labanoff de Rostoff Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne, ou Agnès. Avec une notice et des remarques du Prince Alexandre Labanoff de Rostoff / Labanoff de Rostoff, Alexandre. — P. : Typographie de Firmin Didot, 1825. — 62 p.

¹² La chronique de Nestor traduite en français.— P. : Heidelooff et Campé Éditeurs, 1834. — Volume 1. — 450 p.

¹³ Boumand François. Russes & Français. Souvenirs historiques et anecdotiques. 1051–1897. — P. : Librairie Ch. Delagrave, 1898. — 302 p.

¹⁴ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe, reine de France au onzième siècle // Revue hebdomadaire. Romans, histoire, voyages. — 1893. — 4 novembre. — № 76. — P. 114–128.

¹⁵ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois, au XIe siècle. — P. : H. Champion, 1896. — 116 p.

¹⁶ Boumand François. Russes & Français... — P. 5.

існував між Францією та Росією, принаймні, це перший випадок, коли наші національні аннали мають згадку про наше союзництво"¹⁷.

Оскільки Сент-Емур писав дещо раніше за правління Миколи II, то й люб'язна похвала дісталася його попереднику: "Ми можемо прославляти, отже, як свою, з повним правом, цю принцесу, яка за стільки століть перед Петром Великим скористалася нашою гостинністю та створила перший зв'язок між Францією та Росією. Ми щасливі, що дружній візит шляхетного царя Олександра III надав нам можливість вшанувати пам'ять королеви Анни, дочки його далекого попередника Ярослава I Великого"¹⁸.

Однак, варто зазначити, що Сент-Емур створив перший докладний життєпис королеви Анни на підставі опублікованих матеріалів. Він також спростував, посилаючись на відкриття Менестріє, досить популярну до XIX ст. тезу авторитетного історика Мезере про те, що королева на схилі літ повернулася на свою батьківщину.

Ще одним французьким дослідженням про популярну на той час королеву стала праця Анрі Бюто "Принцеса Анна"¹⁹. Історик, віддаючи данину часу, возвеличує дружбу французького та російського народів і називає Анну "вранішньою зорею франко-російського альянсу"²⁰. Загалом цей нарис є здебільшого переказом відомих даних та апофеозом союзу Франції та Росії.

Протягом XX ст. постать цієї жінки стала не лише об'єктом прискіпливої уваги істориків, але й, як згадувалося вище, центральним персонажем багатьох творів мистецтва.

Важливо зазначити, що в історіографії XX ст. термін "Anne de Russie" ("Анна з Русі"="Анна з Росії") поступово витісняється терміном "Anne de Kiev" ("Анна з Києва"). Така заміна є більш коректною, зважаючи на плутанину понять "Русь" і "Росія" у французькій мові. Тим більше, слід врахувати, що Київ – це столиця України, яка не раз опинялася в центрі уваги європейської громадськості протягом новітнього періоду історії. Хоча обізнаність французів із Україною залишається досить слабкою, багато хто з них традиційно визначає Анну Ярославну як "росіянку" ("la Russe").

Врешті-решт така заміна назв, після набуття Україною незалежності, відбулася й у написі на пам'ятнику королеві в Санлісі. Тепер на п'єдесталі написано "Анна Київська". Майже всі серйозні історики новітнього часу використовують термін "Anne de Kiev", щоб не вводити в оману своїх читачів. Зокрема він присутній у працях Роже Галлю²¹, Жака Тімея²², Робера-Анрі Ботьє²³, Жака Леврона²⁴. Хоча подекуди вживається і традиційний термін "Anne de Russie"²⁵.

Серед франкомовних досліджень життя та діяльності Анни Ярославни треба зазначити велику працю Роже Галлю, видану в Римі 1973 року за сприяння Українського католицького університету. Ця робота містить детальний скрупульозний аналіз усіх наявних джерел, що стосуються цієї жінки, зокрема й тих, що зберігаються в архівах Ватикану²⁶.

Наукові розвідки, присвячені Анні, продовжують виходити у Франції й надалі. Доволі цікавою є стаття Жана Распейля "Анна з Києва, жінка-вікінг на троні Франції", в якій на противагу традиційному французькому русофільству в зображенні королеви акцентується увага саме на її скандинавських коріннях, прояв яких можна побачити в гарячій вдачі цієї володарки²⁷.

Велику роль у поширенні серед французів ототожнення королеви Анни саме з Україною, а не з Росією, відіграли українські діаспорні історики у Франції. Майже кожен новітній франкомовний нарис про минуле України згадує про шлюб київської князівни з французьким королем. Серед авторів таких праць можна згадати Аркадія Жуковського²⁸, Володимира Косика²⁹ тощо.

Що стосується української та російської історіографії, то до XIX ст. постать Анни Ярославни практично не потрапляла в поле зору вітчизняних дослідників. Інколи саме до неї відносять свідчення Василя Татищева з "Історії Російської": "6540 (1032)... В сем же году родилась Ярославу дщерь"³⁰. Однак необхідно зауважити, що, хоча Татищеву могли бути відомі літописи, які не побачили пізніші

¹⁷ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe, reine de France... – P. 114.

¹⁸ Ibid. – P. 128.

¹⁹ Buteau Henri. La princesse Anne / Henri Buteau // La Nouvelle Revue. – 1893. – Tome LXXXV. – P. 297–306.

²⁰ Buteau Henri. La princesse Anne... / Henri Buteau. – P. 297.

²¹ Hallu Roger. Anne de Kiev, Reine de France / Hallu Roger. – Romae: Universita cattolica Ucraina, 1973. – 247 p.

²² Timey Jacques. Anne de Kiev princesse russe, reine de France et comtesse de Valois / Jacques Timey. – P. : Perret-Gentil, 1975. – 60 p.

²³ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev reine de France et la politique royale au XIe siècle / Bauthier, Robert-Henri // Revue des Etudes Slaves. – Vol. 57. – 1985. – P. 539–564.

²⁴ Levron I. Anne de Kiev princesse russe, reine de France / I. Levron // Miroir de l'histoire. – P., 1972. – № 268. – P. 118–125.

²⁵ Grunwald C. de. Anne de Russie reine de France / C. Grunwald // Miroir de l'histoire. – P., 1964. – № 174. – P. 674–680.

²⁶ Hallu Roger. Anne de Kiev... – 247 p.

²⁷ Raspail Jean. Anne de Kiev, une Viking sur le trône de France // Le Figaro. – 2004. – 11 février.

²⁸ Joukovsky Arkady. Histoire de l'Ukraine / Arkady Joukovsky. – P. : Dauphin, 1993. – 290 p.; Zlenko Anatoli, Joukovsky Arkady. La France et l'Ukraine / Anatoli Zlenko, Arkady Joukovsky. – P. : Dauphin, 1998. – 86 p.

²⁹ Kosyk Wolodymyr. L'Ukraine et les Ukrainiens / Wolodymyr Kosyk. – P. : Publication de l'Est Européen, 1993. – 176 p.

³⁰ Татищев Василий. История Российская : в 3 т. / В. Татищев. – Т. 2. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. – С. 75.

дослідники, немає підстав стверджувати, що датування ним події справедливе та й що, взагалі, воно стосується саме Анни.

Коротку інформацію про Анну подав у другому томі своєї "Истории государства Российского" Микола Карамзін. Восхваляючи самодержавну імперію, він занотував: "... Анна сочеталась браком с Генриком I, Королем Французским... Франция, еще бедная и слабая, могла гордиться союзом с Россиею, возвеличенною завоеваниями Олега и Великих его преемников". Хоча серед обставин, що спонукали французького короля шукати собі наречену у такій далекій країні, історик зазначив і релігійний мотив, який забороняв брати собі дружину-родичку до сьомого коліна. Джерелами для російського історика стали праці французьких колег, насамперед, Мезере. Також Карамзін піддав сумніву його тезу про те, що після смерті другого чоловіка, жінка повернулася на Русь: "Один Французский Летописец говорит, что она, потеряв второго, любезного ей супруга, возвратилась в Россию: но сие обстоятельство кажется сомнительным. Сын ее, Филипп, царствовал во Франции, имея столь великое уважение к матери, что на всех бумагах государственных Анна вместе с ним подписывала имя свое до самого 1075 года. Честолюбие, узы семейственные, привычка и Вера Католическая, ею принятая, удерживали сию Королеву во Франции"³¹.

Причину незгоди Карамзіна з твердженням Мезере тут зрозуміти складно. Можливо, як апологет і захисник православ'я, російський історик свідомо не міг прийняти думку, що покатоличена князівна могла повернутися до Києва.

Також серед російських біографів Анни Ярославни слід зазначити згаданого вище князя Олександра Лобанова-Ростовського, який зібрав і видав у Франції франкомовну збірку матеріалів про неї³².

Історики Російської імперії при розгляді дипломатії Ярослава Мудрого тепер майже завжди згадували його дочок, а серед них і Анну. Подібну згадку можна побачити, наприклад, у Костомарова³³.

Особливо посилювався інтерес російських істориків до постаті королеви Анни наприкінці XIX ст. Така зацікавленість цією особою частково пояснюється зростанням франкознавчих розвідок на тлі двостороннього зближення Росії та Франції й зміцнення їхнього військово-політичного та економічного альянсу. Відповідні статті з'явилися в газетах і журналах імперії. Те ж відбувалося й на іншому кінці Європи. Ознайомчі нариси про київську князівну на чолі Франції створили історики Петро Голубовський³⁴, Сергій Сиромятников³⁵ та ін.³⁶

До цього часу належать і перші згадки про Анну Ярославну в українській національній історіографії. Загальні відомості про обставини шлюбу між Анною та Генріхом I подано в "Історії України-Руси" Михайла Грушевського³⁷.

В українській діаспорній історіографії до постаті Анни Ярославни зверталися Ілько Борщак³⁸ та Мирослав Небелюк³⁹. Письменниця Ольга-Любомира Вітошинська написала французькою мовою повість

³¹ Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М.: ЭКСМО, 2008. – 1032 с. – С. 108–109. Текст: Вторая княжна, Анна, сочеталась браком с Генриком I, Королем Французским. Папа объявил кровосмешением супружество отца его и гнал Роберта как беззаконника за то, что он женился на родственнице в четвертом колене. Генрик, будучи свойственником Государей соседственных, боялся такой же участи и в стране отдаленной искал себе знаменитой невесты. Франция, еще бедная и слабая, могла гордиться союзом с Россиею, возвеличенною завоеваниями Олега и Великих его преемников. В 1048 году – по известию древней рукописи, найденной в С. Омерской церкви – Король отправил Послом к Ярославу Епископа Шалонского, Рогера: Анна приехала с ним в Париж и соединила кровь Рюрикову с кровию Государей Французских. – По кончине Генрика I, в 1060 году, Анна, славная благочестием, удалилась в монастырь Санлизский; но чрез два года, вопреки желанию сына, вступила в новое супружество с Графом де-Крепи. Один Французский Летописец говорит, что она, потеряв второго, любезного ей супруга, возвратилась в Россию: но сие обстоятельство кажется сомнительным. Сын ее, Филипп, царствовал во Франции, имея столь великое уважение к матери, что на всех бумагах государственных Анна вместе с ним подписывала имя свое до самого 1075 года. Честолюбие, узы семейственные, привычка и Вера Католическая, ею принятая, удерживали сию Королеву во Франции.

³² Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... / Labanoff de Rostoff Alexandre. – 62 p.

³³ Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – К.: Изд-во при Киевском гос. университете, 1989. – С. 210.

³⁴ Голубовский П. В. Новые исследования о жизни французской королевы Анны Ярославны / П. В. Голубовский // Киевская старина. – К., 1886. – Т. 54. – С. 12–16.

³⁵ Сыромятников С. Русская княжна на французском престоле / С. Сыромятников // Новое время. – 1893.

³⁶ Тимирязев В. А. Французская королева Анна Ярославна / В. А. Тимирязев // Исторический вестник. – Т. 55. – СПб., 1894. – С. 198–209.

³⁷ Грушевський Михайло. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 2. – XI–XIII вік / Археографічна комісія АН України; Інститут української археографії АН України; Інститут історії України АН України; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту. Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика / П. С. Сохань (голова ред.кол.). – Репр. вид. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 8. Текст: Ярославова донька Анна була за мужем за французьким королем Генрихом. Сей факт, що він так далеко шукав собі жінки, звичайно пояснюють прикрим досвідом, який дізнав його батько від палських кар, оженившись з святочкою. Але Русь тоді стояла в таких тісних зносінах з заходом, що можна обійти ся без такого спеціального пояснення. Анна була другою жінкою Генриха; шлюб з нею став ся 1049 чи 1050 р. Переживши чоловіка (1060), Анна якийсь час жила в монастирі, потім вийшла замож знову за графа де-Крепі, а по смерті його вернула ся знову до сина – короля Філіпа. Як за життя Генриха, так і по його смерті брала деяку участь в справах, і її підписи стрічаємо на документах разом з підписами Генриха та Філіпа; на однім з документів маємо мабуть її власноручну підпис – кирилицею (Ана рѣина – очевидно regina). Останній документ з її підписом маємо з 1075 р., і потім нема про неї ніяких згадок.

³⁸ Борщак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції / Ілько Борщак // Стара Україна. – Львів. – 1925. – Т. 6. – С. 99–104.

³⁹ Небелюк Мирослав. Анна Ярославна. Українська княжна на королівському престолі Франції в XI ст. / М. Небелюк. – Paris-Lyon: S.C.I.P., 1952. – 57 с.

"Забута королева. Анна Ярославна"⁴⁰. Слід відзначити, що всі троє вищезгаданих авторів жили саме у Франції.

Мабуть, найповнішим біографічним дослідженням щодо Анни в українській історіографії до теперішнього часу можна, як не дивно, вважати працю французького історика, графа Ке де Сент-Емура "Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа", видану НТШ 1909 року в перекладі Івана Франка й перевидану 1991 року⁴¹. Надзвичайно якісний переклад, здійснений Каменярем та доповнений його змістовними коментарями, став важливою віхою у становленні вітчизняних студій про Анну Ярославну.

У радянський час науковий інтерес до постаті королеви Анни залишався, хоча й не належав до домінуючих тем у вітчизняній історіографії. Відомий історик Володимир Пашуто звертався до аналізу біографії жінки в контексті вивчення міжнародних взаємин Київської Русі⁴². Приділялася увага дослідженню славнозвісного підпису Анни Ярославни. Свої розвідки з цього приводу опублікували багато науковців⁴³.

На жаль, подальші вітчизняні дослідження були представлені переважно окремими науково-популярними розвідками, де постать Анни розглядається лише побіжно, як правило, в контексті життєписів видатних діячів України-Русі⁴⁴. Подібну ситуацію бачимо в російській історіографії⁴⁵. Крім того, виходили окремі статті ознайомчого характеру, присвячені Анні⁴⁶.

Серед доволі великого числа оглядових життєписів королеви Анни в сучасній українській історіографії найбільш серйозна розвідка про неї належить перу відомого історика Сергія Висоцького, де подано не лише виклад біографії цієї жінки, але й наведено переклади оригінальних документів, що висвітлюють її роль і місце у Франції XI ст. Проте невеликий обсяг цього твору та його науково-популярний характер не дозволили автору детальніше зупинитися на постаті цієї видатної особистості⁴⁷.

Однією з найсуттєвіших новітніх праць про Анну Ярославну в російській історіографії можна вважати дослідження Олександра Назаренка, сучасного продовжувача джерелознавчих традицій Володимира Пашута. Завдяки Назаренку була перекладена російською з латини глосса з "Псалтирі Одалярка", де йшлося про посольство від Генріха I до Ярослава Мудрого в середині XI ст.⁴⁸

Проте в українській та російській історіографіях наявний брак монографічних досліджень стосовно Анни Ярославни. Частково ця обставина пояснюється майже повною відсутністю джерельних згадок про цю жінку. Відомі нам літописи про неї не згадують.

Певну інформацію можна отримати при вивченні фресок Софійського собору, на одній із яких бачимо родину Ярослава Мудрого з доньками. Однак стверджувати щось напевно досить проблематично.

Цікавими є наукові пошуки сучасних українських дослідників – антрополога Сергія Горбенка⁴⁹ та музеєзнавця В'ячеслава Корнієнка⁵⁰. Зокрема, останній стверджує, що віднайшов на стінах святої Софії графіті, які, на його думку, є автографом Анни Ярославни, принаймні, спосіб написання літер імені в соборі дуже схожий із відомим кириличним підписом королеви Анни, але, звичайно, довести щось напевно неможливо.

⁴⁰ Witochynska, Olha. La reine oubliée: Anna Yaroslavna – Reine de France. Récit historique / Witochynska, Olha. – P., Munich : Université ukrainienne libre, 1990. – 163 p.

⁴¹ Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа / Сент-Емур Ке де – Львів : Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа. – К.: Обереги, 1991. – 36 с.

⁴² Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – С. 123, 132–133. (розділ "Русь и Франция").

⁴³ Мельников Е. И. О языке и графике подписи Анны Ярославны // Славянское языкознание : сб. ст. – М., 1959. – С. 113–119; Холодипин А. Н. Автографы Анны Ярославны – королевы Франции / Е. И. Мельников // Русская речь. – 1985. – № 2. – С. 111; Черных П. Я. К вопросу о подписи французской королевы Анны Ярославны / П. Я. Черных // Доклады и сообщения филолог. ф-та МГУ. Вып. 3. – М., 1947. – С. 27–31.

⁴⁴ Історія України в особах: IX–XVIII ст. / В. Замлинський (керівник авторського колективу), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К.: Україна, 1993. – 396 с.; Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи / О. Луговий. – К.: Дніпро, 1994. – 336 с.; Хорунжий Ю. Сага про Ярославових доньок / Ю. Хорунжий, Ю. Якимів. – К.: Видавництво "Бібліотека українця", 2004. – 40 с.

⁴⁵ Карпов А. Ю. Ярослав Мудрый. – М.: Молодая гвардия, 2010. – 592 с.; Морозова Л. Е. Русские княгини / А. Ю. Карпов. – М.: Аст-Пресс Книга, 2004. – 256 с.; Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. М.: Мысль, 1989. – 286 с.; Серяков М. Л. Любовь и власть в русской истории. – СПб.: Издательский дом "Нева"; М.: "Олма-Пресс Образование", 2002. – 320 с.; Широкоград Александр. Франция. История вражды, соперничества и любви / Александр Широкоград. – М.: Вече, 2008. – 382 с.

⁴⁶ Гусев Виктор, Калинин Юрий. Анна Ярославна, загадки судьбы / Виктор Гусев, Юрий Калинин // День. – 1999. – № 161. – Пятница. – 3 сентября; Кулинич Д. Д. Анна Ярославна, королева Франции / Д. Д. Кулинич // Вопросы истории. – 1967. – № 2. – С. 217–221; Семенова Т. Г. Судьба русской царевны Анны Ярославны / Т. Г. Семенова // Наука и жизнь. – 2004. – № 5. – С. 84–89.

⁴⁷ Висоцький С. О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі / С. О. Висоцький. – К.: Наукдумка, 1991. – 100 с.

⁴⁸ Назаренко А. В. Генрих I и Анна Ярославна / А. В. Назаренко // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов / М. В. Бибииков, Г. В. Глазырина, Т. Н. Джаксон и др.; под ред. Е. А. Мельниковой. – М.: Издательство корпорация "Логос", 1999. – С. 353–358.

⁴⁹ Горбенко Сергій. Королівський некрополь в церкві аббатства Сен-Дені та королева Франції Анна Ярославна / Сергій Горбенко // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / Ін-т релігієзнавства, Львів. від-ня ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Від-ня релігієзнавства ін-ту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. – Львів: Логос, 2004. Кн. 1. – С. 202–212.

⁵⁰ Історик Вячеслав Корнієнко: "В Софійському соборі я обнаружил автографы знаменитой княжны Анны Ярославны, ставшей впоследствии королевой Франции" // Факты. – 2010. – 24 марта. Йому також належить велика праця Корнієнко В. В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. 1: Приділ св. Георгія Великомученика. – К.: Горобець, 2010. – 464 с.

Великий інтерес представляє і праця відомих польських дослідників історії Русі Данути та Анджея Поппе, присвячена палеографії кириличного підпису Анни⁵¹.

Таким чином, можна зробити висновок, що, зважаючи на винятковість постаті Анни Ярославни у вітчизняній історії та історії Франції й на невелику джерельну базу щодо цієї жінки, можна очікувати нових праць про неї як українських та російських істориків, так і їх французьких колег.

На жаль, історичні свідчення про французьку королеву Анну Ярославну дуже скупі. З вітчизняних матеріалів маємо лише зображення родини Ярослава Мудрого у святій Софії та непевну звістку, подану Татищевим, про народження в Ярослава дочки 1032 року. Решта джерел представлена середньовічними західними документами XI–XVII ст. Спробуємо проаналізувати наявні історичні матеріали й, по можливості, відтворити життєпис цієї загадкової постаті вітчизняної та французької історії.

Зараз немає жодних певних свідчень, які могли вказати нам рік народження Анни, крім вже кількаразово згаданої звістки Татищева. Як не дивно, щоб визначити приблизний час її народження, нам необхідно звернутися до всіх відомих свідчень про одруження руської княжни та французького короля й проаналізувати їх у контексті звичаїв того часу та відомої інформації про родину великого київського князя.

У 1018/1019, точний рік встановити важко, Ярослав Мудрий одружився з дочкою шведського короля Олафа Шетконунга (Скотконунга) та ободридської княжни Астрід Інгігердою. Приблизний час цього шлюбу можна визначити на підставі фактів, які свідчать про те, що восени 1018 року дівчина мала вийти заміж за норвезького короля Олафа II. Але, розсварившись із ним, шведський правитель віддав свою дочку за новгородського князя Ярослава Володимировича. Той у цей час вів запеклу міжусобну війну зі своїм братом Святополком за Київ, а отже, потребував впливових союзників, якими могли бути шведи-варяги. Очевидно, весілля відбулося в Новгороді ще до захоплення Ярославом Києва 1019 року, після битви на річці Альті.

Інгігерда була охрещена під символічним ім'ям Ірина, що в перекладі з грецької означає "мир", "спокій". На момент одруження з конунгом Ярицлейвом, як називали Ярослава Мудрого варяги, вона мала десь 17–18 років. У ній, як і в її чоловікові, тісно перемішалася слов'янська та скандинавська кров. Її батько був сином шведського короля Еріка VI Переможного та польської княжни Гунгільди (називають також її імена Сігрід і Святослава), а мати – дочкою князя ободритів. Можна припускати, що опанувати мову своїх нових підданих їй було неважко, а чоловік, безумовно, багато та постійно спілкуючись з варягами, володів її рідною мовою.

Ярослав та Інгігерда мали велику родину. З упевненістю можна назвати імена шістьох синів (Володимира, Ізяслава, Святослава, Всеволода, В'ячеслава та Ігоря) та трьох дочок (Єлизавети, Анастасії та Анни). Інколи до перелічених дочок, як припущення, долучають ще й Агату. Наприклад, відповідні статті про Агату Київську розміщені у Вікіпедії⁵².

Певний час родина Ярослава Мудрого проживала в Новгороді. Там і могла з'явитися на світ його дочка Анна.

Враховуючи, що Анна серед трьох Ярославен вийшла заміж останньою, а Генріх I не міг свататися до жодної іншої дочки князя, бо ті вже були заміжні чи заручені, можна припускати, що й за віком Анна була серед князівен наймолодшою.

За бажання можна багато фантазувати про умови дитинства Анни та виховання майбутньої королеви Франції, але, безумовно, можна стверджувати, що вона була дівчиною освіченою, скромною та добродійною. Саме ці якості були відмічені усіма сучасниками цієї жінки, що залишили про неї свої свідчення. Як і надзвичайна краса руської князівни, про яку писали середньовічні автори та ходили усні перекази. Якщо вірити судженню, що на одній із фресок Софійського собору зображено саме Анну та що це зображення має портретну схожість, можна зазначити, що юна Ярославна мала стрункий дівочий стан і виразне обличчя з великими очима. Всі французькі дослідники, подаючи опис зовнішності своєї королеви, стверджують, що дівчина мала золотаве, жовто-гаряче чи світле волосся.

Інформація про колір волосся базується на свідченнях "Вандомських анналів" початку XII ст., де під 1051 роком позначено, що Генріх король франків привів собі руду жінку-скіфку. "MLI. – Heinricus rex Francorum uxorem duxit Scythicam et rufam". Утім, можливо, словом "rufa", яке можна зрозуміти як "руда" чи "червона" (rusa), хроніст просто позначив походження королівської нареченої – "руська"⁵³. Пізніше ця теза з "Вандомських аналів" перекочувала до "Сен-Мексанської хроніки" середини XII ст.

⁵¹ Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny // Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej. – Warszawa, 2006. – Т. LXXI. – P. 239–246.

⁵² http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F. – Назва з екрана.

⁵³ Marchegay P., Mabille Em. Chroniques des églises d'Anjou / P. Marchegay, Em. Mabille. – P. : Renouard, 1869. – P. 167; reproduit par la Chronique de Saint-Maixent, ibid. – P. 398; Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P. 549.

Якщо зважити на ту обставину, що в її жилах текла кров скандинавів і північних слов'ян, можна цілком сприймати на віру високий зріст, довгі золотисті коси та світлі очі Анни. Непрямим свідченням її вроди є той факт, що навіть після десяти років подружнього життя, народивши принаймні чотирьох дітей, овдовіла Анна залишалася настільки привабливою жінкою, що граф Рауль де Крепі де Валуа викрав її та обвінчався з нею, не зважаючи на те, що був уже в законному шлюбі, та знехав можливість відлучення за це з боку церкви.

Отже, повертаючись до часу народження Анни, слід зазначити, що майже всі її біографи вказують час народження між 1024 і 1032 рр. Перший рік можна вивести з життєписного дослідження французького історика Ке де Сент-Емура, який, повідомляючи про шлюб Анни та Генріха I у 1049 році, визначав вік жінки у 25 років. Другий рік, безумовно, спирається на свідчення Татищева. В такому разі, якщо цей шлюб відбувся, як припускав Сент-Емур у 1049 р., нареченій було лише 17. Однак обидві дати можливого народження Анни є вірогідними. Щоправда, в сучасній історіографії переважає думка про те, що Анна та Генріх побралися 1051 року⁵⁴, в такому разі два роки треба додати й до віку нареченої, який відповідно складатиме 27 або 19 років. Щоправда, як можливий рік народження інколи фігурує й 1036⁵⁵. Але якщо припустити саме цю найпізнішу дату народження жінки, то вона вийшла заміж за Генріха в 13 років (1049) чи 15 років (1051) й народила сина не пізніше 16-ти років. Також є підстави вважати, що Філіп, син Анни та Генріха, народився не 1052 року, як це зазначається в більшості біографічних довідників, а 1050 року, тобто на два роки раніше⁵⁶. В такому разі радість материнства Анна мала б зазнати чотирнадцятирічною.

Можливість одруження в ранньому віці спростувати звичайно не можна, але й припущення про народження Анни 1036 року не обґрунтовується жодною історичною тезою. Також ця пізня дата вірогідного народження Анни спростовується ще й такими міркуваннями: її майбутній чоловік Генріх I овдовів 1044 року. Трон під ним хитався. Францію роздирали міжфеодальні чвари. Ситуацію погіршувала ще й відсутність у короля спадкоємця. Тож, зацікавлений у якнайшвидшому одруженні, він мав як справу державної ваги отримання нареченої, не пов'язаної з ним кровними узами, та якнайшвидшого народження спадкоємця престолу для утихомирення своїх бунтівних васалів. Король наказав довіреним особам розвідати в сусідніх державах, де є правителі, що мають дочок на виданні, щоб передбачити перспективи можливого міждинастійного шлюбу. За цих умов накидати оком на восьмирічну дівчинку було б нелогічно. Такий прагматичний політик, яким, без сумніву, був Генріх I, навряд чи почав би добиватися руки маленької принцеси, яка лише через кілька років мала б змогу подарувати йому довгоочікуваного первістка.

Таким чином, рік 1036-й як можлива дата народження Анни викликає великий сумнів. А от з періодом народження жінки між 1024 і 1032 рр. цілком можна погодитись. 1044 року вона мала б від 12 до 20 років, а, значить, або вже знаходилася в дітородному віці, або вступала в нього, й емісари французького короля могли вважати її потенційною нареченою та матір'ю королевича.

Що стосується року народження, то більшість дослідників лише позначає можливий період, коли могла народитися Анна, чи взагалі обходять увагою це питання⁵⁷. Дехто схиляється до 1024 р.⁵⁸, дехто до 1032 р.⁵⁹ Але, звісно, точно відповісти на це питання неможливо.

Історик XVII ст. Мезере, не посилаючись на джерела, свідчив, що на момент другого одруження "вона була у віці, здатному отримувати та дарувати кохання, між тридцятьма чотирма та тридцятьма п'ятьма роками"⁶⁰. Таким чином, знаючи, що шлюб між Анною та графом Раулем де Крепі де Валуа припа-

⁵⁴ Історія України в особах: IX–XVIII ст... – С. 70; Морозова Л. Е. Русские княгини... / Л. Е. Морозова. – С. 83; Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси... – С. 23; Серяков М. Л. Любовь и власть в русской истории... – С. 66 та ін.

⁵⁵ <http://www.mathematical.com/yaroslavnaanna1036.html>;

<http://park.web-lab.com.ua/document.aspx?id=130>;

<http://500people.info/his/21-yak-anna-yaroslavna-zalishila-korolivskij-dvir-zaradi-koxannya.html>;

http://traditio.ru/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F;

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%AF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B0;

http://www.zamnoy.com/c/56/blogs/85935091/2009-04-17/anna_jaroslavna_koroleva_francii;

<http://www.obozrevatel.com/news/2009/3/7/290245.htm> та ін.

⁵⁶ Назаренко А. В. Генрих I и Анна Ярославна... / А. В. Назаренко. – С. 355.

⁵⁷ Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси... / Н. Л. Пушкарева. – С. 22–25; Серяков М. Л. Любовь и власть в русской истории... / М. Л. Серяков. – С. 64–72.

⁵⁸ Морозова Л. Е. Русские княгини... / Л. Е. Морозова. – С. 83; Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа / Сент-Емур Ке де. – Львів : Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – К. : Обереги, 1991. – 36 с.; Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny... – P. 239; Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe... – P. 114–128.

⁵⁹ Історія України в особах: IX–XVIII ст... – С. 69; Борщак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції / І. Борщак // Стара Україна. – Львів. – 1925. – Т. 6. – С. 99–104.

⁶⁰ Mézeray François Eudes de. Histoire de France. – P., 1643. – Tome 1. – P. 399.

дає на 1061/1062 рр., можна гіпотетично визначити рік народження жінки, згідно з твердженням Мезере – 1028 р., плюс-мінус один рік. Цієї думки дотримувався й відомий український історик Сергій Висоцький⁶¹.

На нашу думку, Анна на момент шлюбу з Генріхом I мала близько двадцяти років, плюс-мінус два-три роки. Якщо співвіднести шлюб 1051 року з вірогідним роком народження нареченої 1024-им, то робимо висновок, що Анна мала 27 років (якщо весілля відбулося 1049 року, їй було 25). За мірками того часу така наречена вважалася підстаркуватою, а кожен турботливий батько намагався видати свою дочку заміж до двадцятирічного віку. Ми схиляємося до свідчення Татищева про 1032 рік. Воно цілком відповідає датам шлюбу в 1049 р., тоді б наречена мала 17 років, чи в 1051 р., коли їй було б 19. До того ж непрямым підтвердженням таких міркувань є затягування справи підготовки до весілля, яку Генріх I розпочав з 1044 року. На цей час Ярослав уже віддав заміж (чи, принаймні, заручив) своїх старших дочок Єлизавету та Анастасію, а стосовно молодшої, посланцям короля Франції він міг передати тимчасову відмову, пославшись на юний вік дочки. Якби ж на той момент дівчині перевалило за 20, навряд чи Ярослав, прозваний Мудрим, чекав би 5–7 років перед тим, як видати дочку заміж. Звичайно, він міг очікувати й інших потенційних женихів для князівни, але дівчину в соку не можна було тримати під замком багато років в надії на вигідний шлюб. Тож, зважаючи на велику відстань між Києвом і Парижем та можливість і швидкість пересування в тогочасній Європі, можна припустити, що Ярослав і Генріх поволи вели переговори про сватання до Анни, де французька сторона намагалася прискорити шлюбний процес, а руська могла неквапливо обмірковувати пропозиції своїх західних візаві та все зважувати. Лише отримавши попередню згоду великого князя київського, французький король міг зважитись відправити вельможну делегацію на Русь із офіційною пропозицією.

Очевидно, Анна народилася близько 1030 року з можливим відхиленням від цієї дати на два-три роки, а значить, на момент заміжжя вона мала близько двадцяти років. Приблизно в такому ж віці були видані заміж і її сестри – Анастасія та Єлизавета. Мабуть, не буде помилкою визначити час народження Анни у проміжку між 1028 роком, указаним Мезере, та 1032 роком, позначеним у Татищева.

Щоб краще зрозуміти обставини, що сприяли шлюбу Анни та Генріха I, треба звернутися до постаті самого нареченого, значно краще висвітленій в історичних хроніках, ніж його обраниці.

Одразу слід спростувати досить популярний в історіографії міф про те, що юна руська принцеса-красуня змушена була згідно з волею батька вийти заміж за старого французького короля. Інколи навіть вказується, здебільшого помилково, його вік. Наприклад, Михайло Серяков на момент шлюбу визначає вік Генріха I у 46 років⁶², а Людмила Морозова називає його п'ятдесятирічним⁶³. Але переважно дослідники вказують, що французький король був немолодим, не конкретизуючи його вік⁶⁴.

Генріх I, пізніший портрет

Анна Ярославна, пізніший портрет

Насправді, народженому 1008 року, Генріху I на час одруження ледве перевалило за сорок. Відповідно, 1049 року йому був 41 рік, а 1051 року – 43. Називати його старим не зовсім коректно, хоча й молодим він уже явно не був. До того ж неспростовною є велика різниця у віці між нареченим і нареченою – близько 20 років. Проте, навряд чи така різниця тоді вважалася надзвичайною. Наприклад, батьки самої Анни – Ярослав та Інгігерда – мала таку саму вікову різницю: її батько був на 20 років старшим за матір.

⁶¹ Висоцький С. О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна... / С. О. Висоцький. – С. 63.

⁶² Серяков М. Л. Любовь и власть в русской истории... / М. Л. Серяков. – С. 65.

⁶³ Морозова Л. Е. Русские княгини... / Л. Е. Морозова. – С. 83.

⁶⁴ Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси... / Н. Л. Пушкарева. – С. 23; Історія України в особах: IX–XVIII ст... – С. 69.

На королівському троні Генріх I почувався неспокійно. Влада правителя була обмежена могутніми феодалами, які майже постійно повставали проти свого сюзерена; тож потрібно було весь час їх утихомирювати. Франція була роздібнена майже на 50 великих феодальних володінь, а деякі васали короля були настільки могутніми, що могли впевнено його не слухатися й були готові воювати з ним. Королівська влада в XI ст. була залежною від усіх цих графів, герцогів, маркізів. Дехто з них мав землеволодіння більші ніж королівський домен, тому номінальний володар завжди змушений був лавірувати між цими феодальними угрупованнями, щоб зберігати своє правління й утримувати державу від хаосу. Ще треба було враховувати вплив духовенства, яке теж виступало тоді в ролі потужної політичної та економічної сили. Як справедливо зазначала Олена Арсеньєва, "по суті, Генріх I був королем тільки Парижа та Орлеана"⁶⁵.

Династія Капетингів, до якої належав Генріх I, легітимізувалася у Франції нещодавно. Його дід, Гуго Капет, зійшов на престол 987 року за два десятиріччя перед народженням Генріха. На зібранні могутніх феодалів у Санлісі Гуго обрали королем. Щоб унеможливити міжусобні чвари за владу після своєї смерті та закріпити королівський трон за своїм родом, той коронував свого п'ятнадцятирічного сина Роберта, фактично, зробивши його своїм співправителем. Сином саме цього Роберта II Побожного і був Генріх. Прізвисько "Побожний" ("le Pieux") закріпилося за Робертом не лише через схильність до молитви й активну боротьбу проти поширення єресі, але й через, начебто, дивовижне вміння зцілювати хворих торканням руки.

Як не дивно, Капетинги міцно затвердилися у Франції, й останні представники цього роду володарювали в цій країні до кінця існування тут монархічного ладу. Роберт II, наслідуючи приклад батька, коронував у Реймсі 19-річного Генріха ще за свого життя 14 травня 1027 року. Сходження на престол третього з Капетингів відбувалося за складних умов. Як не дивно, але головним противником його коронації була його рідна мати Констанція Арльська. Вона була третьою дружиною Роберта II, й одруження з нею для короля стало вимушеним кроком. Його перший шлюб відбувся всупереч його волі, за наполяганням батька. Гуго Капет змусив двадцятирічного сина одружитися з овдовою Розалією Італійською, графинею Фландрською, десь на 20, а то й більше років старшою від нього, матір'ю трьох дітей. Розалія, яка, ставши королевою, прийняла нове ім'я Сюзанна, принесла короні як посаг нові земельні надбання. Однак нав'язаний шлюб обтяжував Роберта II, він був абсолютно байдужим до дружини й після смерті батька одразу розлучився з нею. Великим коханням молодого короля давно вже була чарівна Берта Бургундська, старша від нього десь на вісім років. Жінка вже була одруженою та мала від чоловіка трьох дітей, але 996 року вона овдовіла. Це дозволяло їй вийти заміж вдруге. Двадцятичотирирічний Роберт II одразу зробив своїй обраниці шлюбну пропозицію. Та на перешкоді щастю закоханих стала церква. Річ у тім, що закохані мали близьку кровну спорідненість. Бабці Роберта та Берти були рідними сестрами, а самі вони доводилися одне одному, відповідно, троюрідними братом і сестрою.

Церква забороняє одруження родичів аж до сьомого коліна. Мудрий Гуго Капет, розуміючи очевидність сильного конфлікту з церквою, категорично заперечив бажання сина одружитися з Бертою. Проте в жовтні 996 року він помер, і Роберт II став одноосібним правителем. Незабаром молодята побралися, і Берта стала новою французькою королевою. З Ватикану долинули погрози та заперечення шлюбу, а згодом подружню пару відлучили від церкви. Незважаючи на це, закохане одне в одного подружжя кілька років жило в незаконному шлюбі, нехтуючи церковним відлученням. Однак щастя короля та королеви було затьмарене відсутністю дітей. Це посилювало в них переконання, що Бог покарав їх за гріхи. Особливо така впевненість посилилася після того, як 999 року Берта завагітніла та народила мертву дитину. І все це напередодні 1000-го року від Різдва Христового, коли всі християни з тривогою та жахом очікували кінця світу. Щоправда, коли 1000 року цього не сталося, з'явилися теорії, що пояснювали таке відтермінування Страшного Суду. Відлік тисячолітнього царства Антихриста слід вести не від народження Христа, а від його смерті та воскресіння. Тож кінець світу перенесли на 1033-й рік, а згодом усе далі й далі. До речі, за однією з таких апокаліптичних теорій, кінець світу мав настати 1037 року. Згадаймо, що саме в цей час у Києві Ярослав Мудрий активно будував собор святої Софії.

Роберт II був не на жарт стурбований конфліктом із Ватиканом і відсутністю спадкоємця трону, продовжувача династії, яка щойно прийшла до влади. Всупереч власним бажанням він змушений був офіційно визнати свій шлюб із Бертою недійсним. Папа Сильвестр II підтвердив незаконність цього одруження, прийняв каяття закоханих грішників і люб'язно дозволив Роберту II обрати собі нову жінку.

Цікава постать Сильвестра II заслуговує окремої розповіді. Його справжнє ім'я Герберт Аврिलाцький. Перший француз на папському престолі, він був певний час вихователем Роберта II,

⁶⁵ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский)... – 381 с.

тож намагався підтримати свого учня. Заглиблений у наукові роздуми, Сильвестр II був талановитим мислителем і винахідником, що надовго випередив свій час. Він, першим у Європі користувався арабськими цифрами, правда без нуля, сконструював гідравлічний орган, поширював використання абака (пристрою для швидкого проведення обчислень, попередника рахівниць), описав астрологію за 20 років до її винайдення. Завзято виступав за очищення церкви від конкубінату (співжиття священнослужителів із жінками) та симонії (продажу церковних посад), мріяв про створення єдиної християнської імперії. Власне кажучи, цим і пояснюється вибір ним імені при отриманні папської тіари. Адже Сильвестр I був папою при імператорі Костянтині Великому, за якого почалося охрещення Римської імперії. Саме за Сильвестра II відбувалася активна християнізація Угорщини, Швеції, Норвегії та Ісландії, продовжувалося поширення християнства в Польщі та інших слов'янських землях. Але в суспільній свідомості Сильвестр II закарбувався як чаклун і чорнокнижник. Легенди свідчили, що, начебто, перебуваючи серед арабів, Герберт Авралакський отримав від них таємні знання і навіть навчився робитися невидимим, а зроблена ним мідна голова давала йому відповіді на важливі питання. Ходили чутки, що папську тіару він отримав, уклавши договір із дияволом або вигравши її в нього в кості. Вважається, що саме постать загадкового папи стала прообразом популярного персонажа середньовічних легенд – доктора Фауста. А у відомому романі Михайла Булгакова "Майстер і Маргарита" образ Герберта Авралакського використовується в діалозі між Воландом і Берліозом, коли перший пояснює своє перебування в Москві необхідністю вивчення паперів цього чорнокнижника.

"– Да, по этой пригласили, – подтвердил профессор и пояснил: – Тут в государственной библиотеке обнаружены подлинные рукописи чорнокнижника Герберта Авралакского, десятого века. Так вот требуется, чтобы я их разобрал. Я – единственный в мире специалист.

– А-а! Вы историк? – с большим облегчением и уважением спросил Берлиоз.

– Я – историк, – подтвердил ученый и добавил ни к селу ни к городу: – Сегодня вечером на Патриарших будет интересная история!"

Повертаючись до обставин третього шлюбу Роберта II, слід зазначити, що він, продовжуючи кохати свою другу дружину БERTU до самої смерті тієї 1010 року, змушений був 1003 року побратися з Констанцією Арльською, найбільшими чеснотами якої були відмінне здоров'я та відсутність спорідненості з королем. Характеризуючи нову королеву, середньовічні хроністи використовували епітети "нахабна", "горделива", "підступна", "хитра".

Незважаючи на юний вік, їй було 17 років, а Роберту – 31, Констанція одразу проявила свій твердий вольовий характер і гарне вміння вести придворні інтриги. На відміну від своїх попередниць вона повною мірою виконала головне покликання королеви – народила сімох здорових дітей, синів Гуго (1007), Генріха (1008), Роберта (1011), Еда (1013) та дочок Алісу (1003), Адель (1009) та Констанцію чи Жизель (1014). Майбутнє династії Капетингів було врятоване.

Наслідуючи приклад батька, 1017 року Роберт II коронував свого найстаршого сина Гуго, якому тоді виповнилося 10 років, зробивши його своїм формальним співправителем. Проте через 8 років той помер. Розуміючи можливість своєї близької смерті та неміцність позицій Капетингів на троні, Роберт II прийняв рішення коронувати іншого сина. Королева Констанція пустила в хід усі свої інтриги, щоб домогтися коронації не наступного за старшим віком Генріха, а третього сина – Роберта – свого улюбленця.

Незважаючи на шалений опір дружини, король все таки коронував у день святої Трійці П'ятдесятниці 14 травня 1027 року в Реймському соборі свого другого сина Генріха. Але останні роки правління Роберта II були затьмарені ще більшим лихом. Син Роберт і Констанція повстали проти нього й почали закликати інших аристократів не підкорятися королю. Зерно непокори впало на сприятливий ґрунт. Значне коло французьких вельмож лише чекало приводу до виступу проти монарха новоствореної династії, виношуючи свої амбітні плани. Роберту II доводилося то тут, то там відновлювати лад у непокірній державі, придушуючи опір феодалської опозиції. Поміркований і розважливий Генріх також підтримував виступ проти батька.

Змучений старістю та хворобами, тяжко переживаючи зраду власних дітей і своїх підданих, що присягали йому на вірність, Роберт II Побожний сконав 20 липня 1031 року в містечку Мелен неподалік від Парижа. Хроніст відмітив, що того дня навіть сонце зробилося схожим на старий місяць, і всіх людей огорнула темрява. Тіло померлого монарха швидко перевезли до абатства Сен-Дені й поховали поряд із місцем, де покоїлися останки його батька.

Після смерті батька Генріх I залишився єдиним законним володарем своєї держави, однак йому треба було заспокоїти непокірних васалів і в першу чергу свого брата Роберта та свою матір Констанцію, до яких схилився й наймолодший із братів – Ед. Розгорнулася запекла міжусобна війна. Королева-мати не полишала надій скинути з престолу одного свого сина, щоб посадити туди іншого. Її

підтримувала частина знаті. Набравши військо в Бургундії, Роберт пішов війною на брата. Спроби зупинити його мирними засобами не вдалися. Генріх I, заручившись підтримкою нормандського герцога Роберта II Диявола (своє прізвище той отримав за надзвичайну лють у битвах, а також за можливе отруєння свого старшого брата, після смерті якого він отримав владу над Нормандією), повів своїх воїнів проти молодшого брата.

У битві поблизу містечка Вільньов-Сен-Жорж війська Генріха I одержали перемогу. Його брат Роберт із рештками своєї армії втік до Бургундії. Усвідомлюючи руйнівний характер міжусобиці, король помирився з Робертом, віддавши йому у володіння Бургундію, яка вже де-факто знаходилася під управлінням того.

25 липня 1032 року, через рік після смерті чоловіка в тому ж самому містечку Мелен, де сконав Роберт II, померла королева Констанція. Її останки ченці із Сен-Дені перенесли й поховали поряд із домовиною її чоловіка. Так смерть возз'єднала навіки людей, які жили як кішка з собакою.

Однак проти Генріха I виступив наймолодший брат Ед, підтриманий могутнім графом Едом II Блуазьким. Розгромивши союзників свого найменшого брата, король усе ж таки змушений був виділити Еду велике місто Орлеан, щоб задобрити свого ще одного потенційного супротивника. Тільки через два десятиріччя це місто знову повернулося під королівський скіпетр після смерті Еда. Фактично, королівський домен за Генріха I представляв собою невеличку околицю навколо Парижа. На решті території Франції влада короля була номінальною.

Прагнучи зміцнити свою владу, Генріх I всюди шукав могутніх союзників. Велику підтримку, як уже зазначалося, йому надавав нормандський герцог Роберт II Диявол, або Роберт II Величний, батько відомого Вільгельма Завойовника. Проте 1035 року під час паломництва до святої землі, де він сподівався спокутувати свої тяжкі гріхи, герцог помер. Вирушаючи до Палестини, він просив Генріха I стати опікуном Вільгельма, свого позашлюбного сина, за яким міцно закріпилося прізвище Бастард – "Покидьок", що не завадило тому зберегти владу в Нормандії, а згодом підкорити Англію й створити потужну Англо-Нормандську монархію.

Одним із засобів зміцнення союзних взаємин традиційно були династичні шлюби. Однак, пам'ятаючи конфлікт свого батька з церквою та остерігаючись можливого відлучення, Генріх I боявся взяти шлюб із своєю родичкою. Адже будь-які непорозуміння з Ватиканом могли призвести до нової хвилі кривавої міжусобиці. А вибрати йому наречену було не так просто. Практично всі монархи Європи, тією чи іншою мірою доводилися йому родичами. 1033 року Генріх I заручився з шестирічною Магольдою (Матильдою), дочкою німецького імператора Конрада II. Цей союз міг принести великі політичні дивіденди. Однак через рік дівчинка-наречена померла. Тому король Франції знову був поставлений перед відповідальним вибором дружини.

1034 року Генріх I одружився з Матильдою Фризькою, небогою впливового єпископа Тульського, який згодом надіне папську тиару під іменем Лева IX. Цей шлюб був маловигідний в політичному плані, однак це був один із небагатьох варіантів уникнення кровозмішення та небажаних санкцій із боку найсвятішого престолу. Єдине благо, яке могла принести французькій короні Матильда, – це народження бажаного спадкоємця трону. Але цю подію треба було відтермінувати на кілька років. На момент весілля юна королева мала не більше 10 років, тож шлюб із нею для Генріха був тоді суто формальним.

Через кілька років, коли Матильда подорослішала, між молодятами встановилися шлюбні взаємини, і молода жінка завагітніла. Весь двір, всі піддані і, звичайно, в першу чергу, сам батько з нетерпінням чекали народження первістка. На світ з'явилася дівчинка. Пологи видалися тяжкими, й незабаром Матильда померла. Слідом за нею зійшла в могилу і її дочка. Ця велика сімейна трагедія сталася 1044 року.

Важко переживаючи смерть дружини, Генріх I розумів необхідність отримання спадкоємця для збереження своєї династії. Йому належало найближчим часом укласти шлюб з іноземною принцесою, який би міг принести державі вигідний політичний союз, а йому – нащадка. На схід відправили королівських посланців із метою розвідати, в кого з тамтешніх правителів є дочки на виданні.

Зазначимо, що в 1040-х рр. у Києві при дворі Ярослава Мудрого перебував англійський принц Едуард Вигнанець. Тут він мав би зустрічатися з Гаральдом III Хардродом (Суворим), чоловіком Єлизавети Ярославни, майбутнім королем Норвегії, який буде претендувати згодом і на англійську корону після смерті Едуарда Сповідника й загине в боротьбі з наступником того Гаральдом II 1066 року. Безумовно, Едуард Вигнанець мав контакти з Західною Європою й міг виконувати певні посередницькі функції, що сприяли б налагодженню зв'язків між Руссю та Заходом.

Невдовзі мандрівні люди принесли до Парижа звістку про те, що король Русі має дочку надзвичайної краси, й ця дівчина точно не рідня французькому правителю. За свідченням історика XVII ст. Мезере,

сватання й одруження з Анною виявилися для короля справою не дуже складною. Шлюб відбувся майже одразу після смерті Матильди: "Генріх, що бачив себе без дітей і без жінки при силі свого віку, я чув, у 39 років, з легкістю погодився з рекомендаціями своєї Ради, яка його зобов'язувала дати спадкоємців Королівству. Через чутки він дізнався про чарівність однієї достойної Принцеси, яка заволоділа серцем великого Монарха. Це була Анна... Закохавшись в єдину розповідь про її принади, він відправив єпископа з Мо, разом з великою та пишною посольською свитою у справі просити її руки 1044 року. Його пропозицію зустріли з такою пошаною та привітністю, яку міг отримати тільки принц, і його Володарка була вручена в руки єпископа, який доставив її у Францію. Шлюб зустріли загальною радістю, яка провіщала, що успіх тут буде кращим, ніж одруження з Матильдою"⁶⁶. Отже, як бачимо, Мезере вважав, що Генріх I одружився з Анною майже одразу після смерті Матильди.

Навряд чи все було настільки простим. Шлях від Парижа до Києва був важким і довгим, а Русь для тогочасних французів знаходилася десь на краю світу, на кордоні християнської цивілізації. На схід від володінь руського короля, за середньовічними уявленнями, простіралися дикі степи Азії, де жили потойбічні Гоги та Магоги, які колись почнуть вторгнення на християнські землі, й це стане провіщенням Страшного Суду.

Такий розважливий політик, яким був Генріх I, навряд чи став би відправляти велике та поважне посольство, не маючи жодної згоди з боку київського правителя. Очевидно, високоповажні посланці французького короля вирушали в далеку й небезпечну путь, уже маючи попередню домовленість між Генріхом I і Ярославом.

Відомий радянський історик Володимир Пашуто вважав достовірним твердження німецького хроніста Ламберта Ашафенбурзького про перемовини Ярослава Мудрого з німецьким імператором Генріхом III стосовно можливості одруження того з дочкою київського князя, якою могла бути й Анна. Отримавши відмову з німецького боку, Ярослав погодився прийняти офіційну шлюбну пропозицію щодо Анни від французького короля⁶⁷.

Зрозуміло, що якщо такі переговори між Німеччиною та Руссю справді велися, то вони ніяк не могли завадити матримоніальним планам французького короля, бо німецький правитель одружився 1043 року з Агнесою Аквітанською, а Генріх I був на той час ще одружений із Матильдою й овдовів лише роком пізніше. Французький король добре знав політику сусіднього монарха, й це могло б підказати йому напрямок діяльності після смерті дружини. Якщо рука принцеси Анни вакантна, чому б не скористатися цим і не попросити її в її батька. Серед безперечних вигод такого шлюбу для Франції можна виділити такі. Дочка Ярослава не мала ніякої спорідненості з Генріхом I. Союз із Руссю, великою та могутньою східною державою, міг принести певну політичну користь: Київ мав тісні дипломатичні, торговельні та родинні взаємини з Візантією, Польщею, Угорщиною, Норвегією та Швецією. Значний посаг, який давали в придане до нареченої, міг суттєво поліпшити становище королівської скарбниці. До того ж шлюб французького короля з руською принцесою міг бути своєрідним випадом проти Генріха III. Той, одружившись із Агнесою Аквітанською, отримував можливість прямо втручатися у внутрішньофранцузькі суперечки. Якщо згадати, що тодішня Аквітанія представляла собою потужне герцогство в центрі Франції, яке набагато перевищувало королівський домен, можна зрозуміти, чому Генріх I був дуже стурбований шлюбом німецького імператора з аквітанською герцогинею. Шлюб із руською принцесою дозволяв королю Франції отримати сильного союзника на сході. З іншого боку, якщо свідчення Ламберта Ашафенбурзького правдиві, Ярослав Мудрий міг бути серйозно ображений на Німеччину через горделиву відмову її правителя від його дочки. Тому шлюбна пропозиція з Франції дозволяла Києву вигідно вийти з негарного дипломатичного становища та заручитися підтримкою впливового союзника на заході.

До міждинастійних переваг шлюбу Генріха I з Анною Ярославною можна додати перелік впливових родинних зв'язків, які принесла б руська принцеса французькому королю. Її прабабця Сігрид Горделива була матір'ю Естрід, сестри Кнута I Великого (відповідно, його мачухою, бо вийшла заміж за його батька). Цей король до своєї смерті 1035 року був фактичним правителем величезної імперії, що включала в себе Англію, Данію, Норвегію та Швецію.

Вищезгадана Естрід за першим шлюбом була другою дружиною герцога Річарда II Нормандського, дідуся майбутнього Вільгельма Завойовника. Овдовівши, вона вийшла вдруге за Ульфа Торгільсона, від шлюбу з яким народився Свен II Естрідсен, король Данії з 1047 року. Таким чином, мати Анни Ярославни Інгігерда доводилася останньому двоюрідною сестрою.

⁶⁶ Mézeray François Eudes de. Histoire de France.— P., 1643. — Tome 1. — P. 399.

⁶⁷ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. — М.: Наука, 1968. — С. 123.

Рідною сестрою Річарда II Нормандського була Емма, вдова спочатку англійського короля Етельреда II Нерозумного, а згодом Кнута Великого. Сином Емми був останній король англосаксонської династії Едуард Сповідник (Конфесор), який правив в Англії до 1066 року. Його наступник, Гарольд II, фактичний керівник Англійського королівства при Едуарді Сповіднику, теж доводився Анні ріднею. Її матір Інгігерда була троюрідною сестрою знатного датського вікінга Торкеля Стирбйорнсона, який був дідом Гарольда II та його сестри Едіти, дружини Едуарда Сповідника.

Норвегією в цей час спільно правили Магнус I Добрий, двоюрідний брат самої Анни, та його дядько Гарольд III Суворий, одружений із її сестрою Єлизаветою Ярославною, який загине 1066 року під час спроби захопити англійський трон. Англію ж, як відомо, підкорив Вільгельм Завойовник.

При дворі Ярослава Мудрого певний час перебував, переховуючись від переслідувань Кнута Великого, англійський принц Едуард Вигнанець, онук Етельреда II та небіж Едуарда Сповідника. Як найближчий родич останнього, Едуард Вигнанець мав високі шанси посісти англійський трон. Анна Ярославна напевно була з ним добре знайома. За деякими припущеннями, дружина Едуарда Вигнанця Агата могла бути родичкою Ярослава Мудрого, можливо, навіть його дочкою, а отже, сестрою Анни.

Сестра Анни Анастасія вийшла заміж за угорського короля Андрія I, що правив до своєї смерті 1060 року, а брат Ізяслав був одружений із дочкою польського короля Мешка II Гертрудою. В наступні роки з іноземними принцесами одружилися й інші Ярославичі. Зокрема, Всеволод був одружений із візантійською царівною, від якої народився славнозвісний Володимир Мономах.

Враховуючи важливість скандинавів у тогочасній Європі, коли норманські династії засновували свої держави на терені від берегів Дніпра до Гібралтару, від холодних фіордів півночі до ласкавого узбережжя Середземномор'я, мати таку вигідну наречену для французької корони було значним успіхом.

Від французького короля до Києва відправили високоповажне посольство. До його складу увійшов єпископ із Мо Готьє Савейр, якого Мезере помилково назвав можливим батьком Анни, очевидно, неправильно зрозумівши якийсь старовинний документ, де той звертається до королеви як до своєї дочки, що є цілком логічним при зверненні пастиря до своєї прихожанки. Можна припустити, що він згодом став особистим духовником королеви. Готьє Савейр прославився своїм розумом та освіченістю. Власне кажучи, його прізвище "Савейр" і означає "розумний", "мудрий", "тямущий".

Крім Готьє Савейра до посольства також увійшли шалонський єпископ Роже та знатний вельможа Гослен де Шоні (або Гослен де Шаліньяк)⁶⁸. Усі французькі джерела свідчать про люб'язний прийом, який посланці французького короля отримали в руського правителя.

Після залагодження всіх шлюбних питань та укладення міждержавних домовленостей, попрощавшись із батьками, молода князівна вирушила в далеку та невідому дорогу до Франції, де на неї з нетерпінням чекав зрілий наречений.

Згідно з красивою легендою, поширеною в художній літературі, коли посольство, відправлене до Києва, тріумфально поверталось до Франції, на зустріч йому виїхав сам король у супроводі численного сановного почту. І хоча на той час Генріх I нездужав, схвилюваний зустріччю зі своєю загадковою обраницею, він наказав везти себе до неї, щоб особисто зустріти наречену у своїх володіннях. Коли Анна вийшла з карети, всі придворні разом із королем, затамувавши подих, почали милуватися небаченою красою золотоволосої дівчини. Незважаючи на хворобу, король стрімголов помчав до руської принцеси, схопив її в обійми та почав вкривати її обличчя гарячими поцілунками. Дівчина спокійно сприйняла такий привселюдний прояв любовних почуттів і певний час не пручалася. Багаточисельні придворні захоплено вітали свого короля та його чарівну наречену, що мала незабаром стати їхньою королевою. Вивільнившись від палких обіймів майбутнього чоловіка, Анна начебто подивилася на нього та промовила: "Сподіваюсь, ви і є король Франції"⁶⁹. Незабаром у Реймсі молодята обвінчалися.

Датування весілля Анни та Генріха й дотепер залишається дискусійним питанням в історіографії. Втім, суперечки точаться, здебільшого, навколо двох років – 1049⁷⁰ і 1051⁷¹. Хоча зрідка, у вигляді обережних припущень, називається й 1050 рік⁷².

⁶⁸ Назаренко А. В. Генрих I и Анна Ярославна... / А. В. Назаренко. – С. 353–354.

⁶⁹ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский)... – 381 с.

⁷⁰ Луговий О. Визначне жіноцтво України... / О. Луговий. – С. 43; Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse... – P. 128; Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – Львів : Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – К. : Обереги, 1991. – 36 с.; Labanoff de Rostoff Alexandre. Recueil de pièces historiques... – 62 р., Хорунжий Ю. Сага про Ярославових доньок... / Ю. Хорунжий, Ю. Якимів. – 40 с.; Небелюк Мирослав. Анна Ярославна... / Мирослав Небелюк – 57 с.; Борщак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції / Ілько Борщак // Стара Україна. – Львів. – 1925. – Т. 6. – С. 99–104; Висоцький С. О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна... / С. О. Висоцький. – С. 74.

⁷¹ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси... / В.Т. Пашуто. – С. 132; Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... / Н.Л. Пушкарева. – С. 23; Морозова Л.Е. Русские княгини... / Л.Е. Морозова. – С. 83; Любовь и власть в русской истории... / М.Л. Серяков. – С. 66; Історія України в особах: IX–XVIII ст... – С. 70; Buteau Henri. La princesse Anne... – P. 297–306; Bourmand François. Russes & Français... – P. 5;

Більшість дослідників схилиються до пізнішої дати. Вона підтверджується рядками з агіографічного твору кінця XI – початку XII ст., написаного ченцем Родульфом, "Життя Літберта [Ліетберта] Камбреського". Там під 1051 роком помічено одруження Генріха I з дочкою руського короля: "Королівством Франкським правив тоді король Генріх, муж сильний зброєю та достойний королівства, яке він тримав. Оскільки за років квітучої юності ні з ким він не пов'язав себе шлюбними узами, то франкська знать запропонувала йому дочку з роду руського короля. Послушник з Камбре, висвячений у майбутньому на єпископа, бо того чоловіка добре знали й шанували, був тут, маючи також важливу причину. Це відбувалося саме тоді, коли наречена й собі готувалася до шлюбу, час тих урочистостей був відзначений королівським благословенням, а також і висвяченням. На цьому королівському вінчанні господар наш єпископ Літберт з Камбре був присутній і висвячений перед ним"⁷³.

Безумовно, на свідченнях "Життя Літберта Камбреського" ґрунтується й твердження з XII тому збірника "Галлія Християна" за 1770 роком, де наводиться інформація про абатство Вільє: "Після смерті Матильди, Генріх одружився з Анною, дочкою Жерізеля [Ярослава – Є.Л.], короля русів, і ця нова королева була коронована та освячена в Реймсі того самого дня, що й Літберт з Камбре був висвячений на єпископа 1051 року"⁷⁴. Відповідно, це дозволяє віднести народження Філіпа до 1052 року, що більшість істориків і робить. Це практично збігається зі свідченнями Мезере, який визначав народження первістка Анни та Генріха 1053-м роком. Проте не все так співпадає з 1051-м роком. Є досить багато свідчень, що весілля Анни та Генріха все ж таки відбулося на два роки раніше.

"Життя Літберта Камбреського" було написане через кілька десятиріч після одруження Анни та Генріха і рукоположення Літберта. На цей час точний рік події міг забутись. Пам'ятали лише, що все це відбувалося навесні, в день великого релігійного свята, скоріше за все Трійці чи, можливо, хоча менш ймовірно, Пасхи⁷⁵. 1051 року ці свята припадали, відповідно, на 19 травня та 31 березня. Однак свідчення Родульфа грішать фактичними неточностями: він не знає, що король Генріх I був раніше одружений із Матильдою й навіть мав дочку, не називає, очевидно через незнання, імені нової королеви та її батька. Час події у Реймському соборі він міг визначити приблизно.

Хроніка Кларія, написана в 1108–1109 рр., розповідаючи про одруження Генріха I, не вказує точного року цієї події. Переказуючи справи, що відбувалися у Франції між 1046 і 1047 рр., Кларій позначає: "В той час король Генріх відправив Готьє, єпископа Мо, та Гослена де Шоні з іншими до якогось короля в грецьких краях, щоб той дав йому в жінки свою дочку. Назад до Франції той відправив їх з великими дарами та дочкою"⁷⁶. Тож, за бажання, це повідомлення можна витлумачити як на користь 1049-го року, так і 1051-го.

Таким само нейтральним є повідомлення глоси на полях так званого "Псалтиря Одалярка" XI–XII ст.: "В літо по втіленню Слова [тобто від Різдва Христового – Є. Л.] 1049-те, ...Генріх, король французький, відправив у Рабастію [очевидно, Русь – Є.Л.] шалонського єпископа Роже, по дочку короля тієї країни, на ім'я Анна, з якою він мав одружитися"⁷⁷. З цього повідомлення важко зрозуміти чи розпочалася місія 1049 року і чи повністю здійснилася?

Однак, у вирішенні цього питання важливішу роль буде відігравати документ, що найближче стоїть до означеної події. Мається на увазі грамота ланського єпископа Еліана від 3 грудня 1059 року, підписана самим Генріхом I, яка датується 29-м роком його правління та 10-м роком життя його сина Філіпа⁷⁸. Це означає, що королевич мав народитися до грудня 1050 року. Якщо це так, шлюб між його батьками аж ніяк не міг відбутися 1051 року, як це стверджується у більшості історичних нарисів.

Чернець-бенедиктинець із конгрегації мавристів, дослідник церковної історії Мішель-Крет'єн Туссен дю Плессі видав 1731 року "Історію церкви в Мо", де була чітко вказана дата вінчання королівського подружжя: "...Трохи пізніше Генріх I звернув погляд на принцесу Анну, дочку Ярослава, короля Русі, щоб той дав її Франції як королеву. Савейр був обраний цим володарем разом із Госеліном де Шаліньяком, щоб вирушити туди просити її. Він отримав її та повернувся з нею у Францію

Bauthier Robert-Henri. Anne de Kiev... – P. 539–564; Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny... / Bauthier Robert-Henri. – P. 239; Raspail Jean. Anne de Kiev; Joukovsky Arkady. Histoire de l'Ukraine... / Raspail Jean. – 290 p.; Zlenko Anatoli, Joukovsky Arkady. La France et l'Ukraine / A. Zlenko, A. Joukovsky. – P. : Dauphin, 1998. – 86 p.

⁷² Грушевський Михайло. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. – Т. 2. – XI–XIII вік... – С. 8; Семенкова Т. В. Судьба русской царевны Анны Ярославны / Михайло Грушевський // Наука и жизнь. – 2004. – № 5. – С. 84–89.

⁷³ Vita Lietberti episcopi Cameracensis // Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. Tomus 30-Part 2, Supplementa tomorum I–XXV. 1934. – P. 850.

⁷⁴ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P. 47.

⁷⁵ Назаренко А. В. Генрих I и Анна Ярославна... / А. В. Назаренко. – С. 355.

⁷⁶ Там само. – С. 353.

⁷⁷ Там само. – С. 354.

⁷⁸ Там само. – С. 355; Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P. 47.

1049 року, задоволений милістю та подарунками. Король одружився з нею на Трійцю-П'ятдесятницю, й від цього шлюбу наступного року народився Філіп I... Він був присутній 1050 року (9 червня) на відкритті раки з мощами в монастирі святого Дионісія, зробленому всупереч релігійним вимогам монастиря святого Емерама Регенсбурзького"⁷⁹.

1049 року свято Трійці припадало на 14 травня. Цілком допустимо, що навесні наступного року на світ з'явився первісток подружньої пари Філіп. Немає підстав не довіряти тому, що 9 червня 1050 року щасливі батьки могли взяти новонародженого принца в пелюшках на урочисту релігійну подію. Тим більше, якщо врахувати, що король і вся Франція чекали на спадкоємця престолу близько двох десятиріч. Це могла бути також демонстрація того, що віднині Генріх I має прямого нащадка.

Ще одним аргументом на користь того, що шлюб Анни та Генріха відбувся саме 14 травня 1049 року, а через рік у них уже народився син Філіп, може бути сакральний для тогочасного французького двору характер дат, яким тоді набожні християни дуже вірили. На 14 травня в 1049 році випадало свято Трійці. Перед тим Трійця випадала на 14 травня в 1027 році. Саме цього дня Генріх I був коронований своїм батьком Робертом II.

Філіпа I коронували 23 травня 1059 року. Цього дня теж було свято Трійці. Щоправда в "Хроніці Кларія" помазання на царство Філіпа віднесено до 1055 року⁸⁰. Тоді хлопчик був коронований у надзвичайно ранньому віці – у 5 років (якщо народився в 1050 р.) або в 3 (якщо в 1052р.).

Якщо припущення про його народження 1050 року правдиві, як це впливає з грамоти ланського єпископа (слід урахувати, що це єдиний документ, який свідчить про народження Філіпа 1050 року). Історик Ботьє вважав, що в тексті документу просто була зроблена описка, яка додала віку королевичу⁸¹), його коронували 1059 року на десятому році життя. Саме так учинив і батько Генріха I Роберт II, посадивши на трон поряд із собою в такому віці свого старшого сина Гуго.

Можна припустити, що дата 1051 року в хроніках закріпилася дещо пізніше, наприкінці XI – на початку XII ст., ймовірно, під впливом популярного "Життя Літберта Камбреського".

Отже, найвірогідніше, шлюб між Анною та Генріхом I відбувся 14 травня 1049 року. Нареченому тоді виповнився 41 рік, а його нареченій близько 20. Це спростовує ще одну тезу Мезере про довге очікування французами вагітності нової королеви. Нескладні арифметичні підрахунки показують, що жінка завагітніла не пізніше, ніж через два-три місяці після шлюбу. Отже, Анна змогла досить швидко задовольнити очікування короля та його підданих. Хоча, розуміючи всю важливість своєї місії, молода жінка справді могла непокоїтися через відсутність вагітності протягом цих двох-трьох місяців, і можна повністю довіряти словам Мезере про те, що "свої молитви вона звертала до неба" та дала обітницю побудувати церкву на честь святого Вінсента-чудотворця в разі народження сина.

Без сумніву, перші роки Анни в чужій країні виявилися дуже тяжкими. Мова, віра, звичай – все тут було іншим. Королева змушена була змінити традиційне для себе православ'я на католицьку віру своїх підданих і вислуховувати богослужіння незвичною їй латиною. Вона відзначалася великою побожністю. Багато коштів виділяла на розвиток церков і монастирів, а також допомогу злидненним. Ці риси молодій королеві відзначав у своєму листі до неї 1059 року папа римський Миколай II.

Можна припускати, що спочатку вона намагалася проводити час у колі небагатьох земляків, що супроводжували її до Франції. Проте "*noblesse oblige*", як кажуть французи. Становище зобов'язує. Королева мусить брати участь у всіх державних справах.

Париж середини XI ст. мав неприємне видовище: брудні криві вулички, на які виливали помийні мешканці найближчих будинків, після дощів представляли собою непролазну багнюку. Маленька столиця Франції поступалася красою золотоглавому Києву, супернику Константинополя. Столиця Русі являла собою крупний політичний, економічний, культурний, релігійний і військовий центр світового масштабу. Він був розташований на перехресті культур і цивілізацій, на перетині торговельних шляхів між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю. Київ завжди був велелюдним. Сюди часто навідувалися іноземні гості, а деякі з чужинців навіть засновували свої квартали. Тут не в дивовижу були люди, що носили відмінний одяг та говорили чужою мовою: грецькою, арабською, німецькою тощо.

Разючий контраст не на свою користь складав і чоловік Анни в порівнянні з її батьком. На відміну від Ярослава, прозваного Мудрим, засновника храмів, монастирів і шкіл, покровителя книжних

⁷⁹ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P. 49–50.

⁸⁰ Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis // Bibliotheque historique de L'YONNE ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour servir a l'histoire des differentes contrées qui forment aujourd'hui ce département. – Tome II. – Auxerre : Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe ; Paris : Didron, 1863. – P. 506–507.

⁸¹ Bauthier Robert-Henri. Anne de Kiev reine de France et la politique royale au XIe siècle / Bauthier Robert-Henri // Revue des Etudes Slaves. – 1985. – Vol. 57. P. 539–564.

людей, законодавця, Генріх I був неписьменним й на важливих документах, де Анна ставила свій відомий кириличний підпис, він залишав лише хрестик.

Дуже часто біографи Анни Ярославни цитують її нібито лист до свого батька в Київ й наводять при цьому лише декілька рядків такого змісту: "До якої варварської країни ти мене відправив. Тут житла похмурі, церкви потворні, а звичаї жакливі"⁸². Мабуть, ці слова справді відбивають реальний душевний стан королеви-чужинки у Франції: її тугу за рідними та батьківщиною, самотність, сум. Однак, як зазначила відома російська дослідниця Наталія Пушкарьова, встановити чи існує оригінал цього листа не вдається⁸³.

Звісно, на тлі Києва, прикрашеного десятками церков і, в першу чергу, створеним її батьком величним собором святої Софії, Париж явно програвав. І це, напевно, дуже гнітило молоду королеву. Беручи участь у державних прийомах, нарадах, богослужіннях, де всі з захопленням милувалися її вродою, Анна могла відчувати себе самотньою та нещасливою.

Головною місією, яку очікували від неї у Франції, було народження спадкоємця престолу. Як свідчить Мезере, Анна з молитвами зверталася до святого Вінсента, прохаючи подарувати їй сина й обіцяючи заснувати на честь нього монастир.

1050 року (або 1052 р.) в королівській родині народився первісток. Хлопчика назвали Філіп. Це ім'я вперше зустрічається у французьких анналах. Доти грецькі імена серед французів були непопулярні, а жодного з відомих Філіпів до XI ст. в цій країні ми не знаємо. Ім'я перекладається "той, що любить коней". Ймовірно, Анна, добре знайома з грецькою культурою, мала прямий стосунок до вибору імені сина. Однією з пристрастей жінки, як не дивно, було полювання, вона охоче проводила час за межами остогидлого міста в тиші лісу. Тож цілком вірогідно, що любов до коней була і в її натурі. Також ім'я Філіп носив один із апостолів Христа, який за переказами проповідував на території Скіфії. Ці землі складали ядро Київської Русі. В подальшому ім'я Філіп у Франції прижилося й набуло надзвичайної популярності: маємо кількох королів із таким іменем і безліч інших відомих людей.

Після народження сина королева Анна дотримала слова й звела в містечку Санліс церкву на честь святого Вінсента. На порталі цього величного храму можна бачити зображення стрункої молодої жінки з печальним обличчям та двома довгими косами, що спускаються нижче пояса. В правій руці вона тримає скипетр, символ влади, а в лівій – маленьке зображення храму, який був зведений на її прохання. На постаменті напис "Anne de Kiev" – "Анна Київська". Щоправда, як уже зазначалося, раніше тут було викарбувано "Anne de Russie", однак потім напис змінили з міркувань політкоректності. Світлу пам'ять королеви-засновниці постійно згадують у молитвах місцеві священнослужителі.

Підпис королеви Анни також можна побачити ще на кількох документах, присвячених заснуванню чи благоустрою монастирів і церков⁸⁴. Її християнське благочестя та доброчинність відзначали сучасники. Зокрема, 1059 року папа римський Миколай II писав, що з великою радістю дізнався про допомогу королеви нужденним⁸⁵.

Бог щедро наділив королівську родину дітьми. Невдовзі після Філіпа народилися ще сини Роберт і Гуго та дочка Емма. Щоправда, Роберт помер ще маленьким. Філіп успадкував батьківський трон, ставши королем Філіпом I, а Гуго у майбутньому став графом Вермандуа та Валуа й одним із лідерів першого хрестового походу, увійшовши в історію під прізвиськом Гуго Великий. Стосовно Емми певних звісток немає, але є підстави ототожнювати її з святою Едіною, канонізованою католицькою церквою.

23 травня 1059 року, на день святої Трійці, Генріх I посадив на престол поруч із собою свого найстаршого сина. Філіпові тоді йшов десятий (за іншими даними – восьмий) рік. Як і свого часу його дід і батько, король намагався унеможливити міжусобні чвари за трон у разі своєї смерті, закріпивши його за сином. Хоча Генріху лише перевалило за 50, здоров'я його було слабким. Подальші події показали, що монарх вчинив мудро. Наступного року він помер. Ця трагічна подія сталася 4 серпня 1060 р.

Передбачаючи близький кінець своїх днів, Генріх I призначив опікуном свого юного сина-короля могутнього графа Балдуїна Фландрського. Популярні тези про те, що після смерті чоловіка та за малолітства сина Францією правила Анна, м'яко кажучи, не зовсім відповідають дійсності. До своєї смерті 1067 року головним фактичним правителем королівства був саме граф Балдуїн. Лише після того керівництво державою потроху перебирає в свої руки молодий Філіп I, який став одним із рекордсменів

⁸² Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский)... – 381 с.; Историк Вячеслав Корниенко: "В Софийском соборе я обнаружил автографы знаменитой княжны Анны Ярославны, ставшей впоследствии королевой Франции" // Факты. – 2010. – 24 марта; Пушкарёва Женщины Древней Руси... / Н. Л. Пушкарёва. – С. 23; Серяков Любовь и власть в русской истории... / М. Л. Серяков – С. 67; Холодильник А. Н. Автографы Анны Ярославны – королевы Франции / А. Н. Холодильник // Русская речь. – 1985. – № 2. – С. 111.

⁸³ Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси... / Н. Л. Пушкарёва. – С. 23.

⁸⁴ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... – P. 1–10; 13–29; 32–41.

⁸⁵ Ibid. – P. 11–12.

за тривалістю управління Францією. Його бурхливе володарювання тривало 49 років. Довше нього владу над державою тримали лише король-Сонце Людовик XIV (72 роки) та його правнук Людовик XV Улюблений (59 років).

Хоча вплив королеви-вдови на французьку політику, і, насамперед, на власного сина, залишався великим. На важливих державних документах бачимо її підпис. Тож тезу про регентство Анни, як представниці королівської влади при малолітньому Філіпі I, з певними обмовками, можна прийняти.

Проживши деякий час після смерті чоловіка в Парижі, Анна згодом віддалилася від двору, оселившись в улюбленому їй тихому, затишному й мальовничому Санлісі.

Досить поширеною у вітчизняній і зарубіжній історіографії є теза про те, що священний коштовний манускрипт, писаний слов'янськими буквами, так зване "Реймське євангеліє", на якому присягали французькі королі, був привезений до цієї країни саме Анною Ярославною як посаг посеред інших коштовностей.

У ті часи книга коштувала надзвичайно дорого, адже лише на створення одного примірника пергаментного рукопису потрібно було використати шкіри ледь не цілого стада корів або овечої отари. Цей матеріал попередньо обробляли: вичилювали, вибілювали, вирівнювали, розрізували, розліновували тощо. Згодом за роботу бралися книжники, які повільно здійснювали акуратну та кропітку роботу, вимальовуючи літери тексту та прикрашаючи сторінки мініатюрами. Кожна літера мала писатися у відповідності до суворо визначеного канону. Першу літеру, зазвичай, виділяли особливо, розфарбовуючи її в червоний колір і декоруючи її візерунками, зображеннями рослин або тварин. У російській мові до сих пір зберігається поняття "писати с красной строки", тобто писати з нового рядка.

Написання книги могло тривати багато років. Тільки після того, як текст був повністю написаний, пергаментні аркуші зшивалися й поміщалися між двома дошками. Звідси вислів: "прочитати книгу від дошки до дошки". Як правило, книгу оздоблювали обкладинкою з дорогоцінних металів і коштовного каміння. Інколи сюди могли вкладати церковні реліквії: хрести, ікони, часточки мощей святих тощо.

Дочка заможного руського правителя, що їхала в далеку країну з дорогими подарунками, могла везти подібну книгу. Адже сучасний вислів "Книга – найкращий подарунок", тоді мав буквально значення через неабияку вартість манускриптів. Також книга, написана слов'янською мовою, могла служити князівні розрадою та втіхою на чужині, зберігаючи тепло батьківської оселі та залишаючись маленьким містком між нею і рідним світом.

Таке пояснення походження цього документу є цілковито логічним. З історичних джерел знаємо, що королева Анна була жінкою освіченою, а це було явищем рідкісним у тогочасній Франції, та побожною. При письмі користувалася слов'янськими літерами. Загальновідомим є її автограф.

Однак, на жаль, є підстави сумніватися в тому, що "Реймське євангеліє" потрапило до Франції у середині XI ст. і завдяки Анні. Немає жодних свідчень про те, що цей манускрипт якимось пов'язаний із нею.

Документ складається з двох частин, одна з яких писана кирилицею уставного типу, а інша – так званою, "ламаною" хорватською глаголицею, малопоширеною на руських землях. Текст написаний на пергаментних аркушах у два стовпчики з обох боків.

Кирилична частина (16 аркушів) представляє собою уривки з євангелій із позначенням днів важливих релігійних свят, коли певний уривок потрібно читати. Цей період охоплює час від кінця жовтня до початку березня. Якщо взяти до уваги, що рік традиційно на Русі починався з березневого рівнодення, коли світло брало гору над темрявою, можна припустити, що існувала початкова частина цього твору, яка охоплювала час від квітня до вересня. Таким чином, відсутні кілька аркушів із відповідним текстом.

Не викликає сумніву, що аркуші, писані кирилицею, є лише частиною загального твору. Текст починається словами "велика человеци же чудишася глаголюще како есть яко и ветри и море послуша его...". З першого погляду впадає в око відсутність традиційного для тогочасних писань зачину. Перша літера не виділена, як це зазвичай робилося в рукописах середньовіччя. Хоча, після завершення означення богослужбових днів, починаються уривки з євангельських оповідань про Христа від народження до розквіту його проповідницької діяльності. Закінчення кириличної частини буквально уривається на півслові: "... вечероу же бывших глагола господин винограда к строи...", що стосується новозавітної притчі про виноградаря та його робітників. Зважаючи на те, що далі мав би йти, принаймні, переказ головних подій життєпису Христа про його урочистий в'їзд до Єрусалима, зраду Іуди, страсті Христові та, нарешті, смерть на хресті та воскресіння з мертвих, і, спираючись на логіку компонування твору, можна зробити висновок, що 16 кириличних аркушів становлять приблизно третю-четверту частину загального тексту.

Глаголична частина книги складається з 29 аркушів і є своєрідним продовженням кириличної. Її компонування нагадує структуру першої частини. Друга частина доводить євангельські оповідання до логічного завершення – розп'яття та воскресіння Христа. Відмічено найважливіші дні богослужіння, коли потрібно читати відповідні уривки з Нового заповіту, від Вербної неділі до Благовіщення.

У глаголичному тексті багато чехізмів, а наприкінці його є приписка, що книга створена в "літо Господнє" 1395. Одна частина її написана "словенським язиком", а інша – руським. Ось як про це сказано в самому завершенні твору: "А друга страна тіх-то книжек, енж ест подлє русского закона, ту псал ест свати Прокоп Опат сву руку, а то писмо русске дал небожтик Карел четврти цар рзимски к ославени тому-то кластеру, а ке цти Сватуему Єрониму і Сватуему Прокопу. Господине рач му дати покой вієчни. Амн"⁸⁶.

Отже, як можна зрозуміти з цієї приписки, кирилична частина належить преподобному Прокопію Сазавському (бл. 970–1053). Цей святий надзвичайно шанується в Чехії і став першим чехом офіційно канонізованим римо-католицькою церквою.

Імператор Священної Римської імперії Карл IV подарував цей кириличний рукопис ченцям заснованого ним Емауського монастиря в Празі (або монастиря на Словенах), на вшанування пам'яті святих Ієронима та Прокопа. Свою назву монастир отримав через те, що в день його освячення 21 листопада 1347 року читалася глава з Біблії про зустріч Ісуса з учнями по дорозі до Емауса".

Цей релігійний центр був відомий тим, що з спеціального дозволу папи римського Климента VI отримав право відправляти католицьке богослужіння слов'янською мовою⁸⁷. В самій Чехії божу службу ніхто не правив по-слов'янськи з кінця XI ст. 1097 року останній осередок традицій святих Кирила та Мефодія Сазавський монастир був зайнятий ченцями-бенедиктинцями, що відправляли божественні літургії латиною. Братія, що молилася рідною мовою, була змушена залишити святу обитель і шукати прихистку на сході та півдні, переважно в Словаччині та Хорватії. Для ведення відправ слов'янською Карл IV запросив ченців саме з Далмації, тобто Хорватії.

Таким чином, більш-менш простежується доля твору з середини XIV ст. Для братії Емауського монастиря книга, подарована імператором Карлом IV, мала сакральний характер, як в силу давності твору, так і в силу святості імені Прокопія Сазавського. Ченці зробили для манускрипта дорогоцінне оздоблення з частинкою мощей святих. Як безцінна реліквія, Сазавсько-Емауське євангеліє зберігалося в монастирі до початку XV ст. і використовувалося для богослужіння лише в найбільшій релігійній святі. 1419 року гусити на чолі з Яном Жижкою вивезли священну книгу з монастиря й зберігали її в себе, використовуючи для божественних відправ за своїм обрядом. У середині XV ст. євангеліє опинилося в Константинополі. Очевидно, це пов'язано з чеською місією до православного патріарха в 1451–1452 рр. На фоні занепаду гуситського руху, в умовах, коли на Чехію вели форсований наступ хрестоносці, нещадно вбиваючи єретиків і знищуючи все, що суперечило догматам офіційного католицизму, спеціальне посольство було відправлене до столиці Візантії, щоб шукати підтримки патріарха Константинопольського та вести переговори про перехід гуситської церкви під його покровительство. Посольство привезло коштовні дари й серед них своє дорогоцінне євангеліє⁸⁸. Однак, як відомо, союз між гуситами та православ'ям не відбувся через захоплення Константинополя турками в 1453 р. Через століття старовинний манускрипт знову потрапив до Західної Європи. Ймовірно, він був привезений у числі інших святих емісаром з Константинополя Костянтином Палеокаппою до Північної Італії, де в 1545–1563 рр. відбувався відомий Тридентський собор. Тут євангеліє придбав один із учасників собору реймський архієпископ Карл Лотаринзький і привіз до Франції, де передав на зберігання до реймського собору. Саме з цього часу "Реймське євангеліє", відоме у Франції під назвою "Le Texte du Sacre" ("Коронаційне письмо"), використовувалося при коронуванні монархів аж до Великої Французької революції. Кожен новий король, кладучи правицю на євангеліє в Реймському соборі, промовляв такий текст присяги: "Ainsi le jourons, vouons et promettons sur la sainte et vraie Croix et le saint Évangile touché" ("Таким чином, цим клянемося, обіцяємо та присягаємо, святого й істинного хреста і святого Євангелія торкаючись").

Зрозуміти текст твору тогочасні французи, звичайно, не могли, тож висловлювали різні припущення про походження цього документу. В описі реліквій Реймського собору в 1669 року позначено: "Також книга, у якій написані Євангелія мовами грецькою та сирійською [поряд приписки пізнішого часу: "згідно деяким – склавонською"], передана в дар сеньйором кардиналом Лотаринзьким напередодні Пасхи 1574 року. Вона вкрита позолоченим сріблом, із одного боку з багатьма дорогоцінними каміннями та п'ятьма кристалами, під якими зберігається багато реліквій, з них – дерев'яний хрест з істинного хреста [тобто з дерева хреста, на якому був розіп'ятий Ісус – Є. Л.] та частки мощей святого Петра та святого Філіпа, святого Сильвестра папи, святого Кирила, святої Марти, святої Маргарити Іспанської. Присутнє зображення Нашого Господа. З чотирьох сторін – срібні фігури, вкриті емаллю, з

⁸⁶ Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаузское святое благовествование. Ныне же Реймское / Вацлав Ганка. – Прага : Книгопечатъ сынов Богумила Гааза, 1846. – С. 186–188.

⁸⁷ Там само. – С. V.

⁸⁸ Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаузское святое благовествование... / Вацлав Ганка. – С. VI–VII.

орлом. Чоловік, який доставив цю книгу із скарбниці Константинополя, свідчив, що вона походить від монастиря святого Ієроніма. Важить вона шість марок шість унцій"⁸⁹.

Довгий час ніхто у Франції був неспроможний прочитати Святе Євангеліє, створене дивним східним письмом. Перекази свідчать, що перебуваючи у Франції 1717 року, цар Петро I побачив "Реймське євангеліє". Не зрозуміле французам, які вважали його написаним божественними знаками, легко прочитав російський монарх.

У період Великої Французької революції Реймський собор пограбували. Зникло з нього й дивовижне євангеліє. Проте, на щастя, цінний раритет не загинув. Варвари лише здерли з нього цінну обкладинку, зберігши непошкодженим текст. За наказом Наполеона I, "Реймське євангеліє" було передане до міської бібліотеки, де зберігалось надалі.

З XIX ст. твір знаходився під прискіпливим вивченням багатьох істориків-славістів. Його досліджували словенець Єрней Копітар, чех Вацлав Ганка, поляки Людвиг Ястржембський і Ян Лось, хорват Ватрослав Ягіч, росіянин Олександр Востоков та ін.

1843 року за бажанням російського імператора Миколи I в Парижі вийшло у світ яскраве факсимільне видання "Слов'янського євангелія", підготовлене до друку відомим французьким художником-копістом Сильвестром⁹⁰. Невдовзі по тому, відомий славіст Вацлав Ганка підготував нове видання твору, з коментарями чеською та російською мовами, розбивкою суцільного старослов'янського тексту на окремі слова та транслітерацією глаголичних текстів кирилицею та латиницею, яке вийшло в Празі 1846 року⁹¹. За свою працю на ниві славістики, зокрема участь у дослідженнях "Реймського євангелія", цар Микола I нагородив Ганку орденом святої Анни⁹². Ця нагорода є досить символічною, враховуючи те, що даний твір у той час пов'язувався саме з постаттю Анни Ярославни.

У XIX ст. велике число російських урядовців, які перебували у Франції, здійснювали спеціальні вояжі до Реймса, щоб потримати в руках сакральний раритет. Подібну місію виконав під час візиту до Франції й імператор Микола II разом зі своєю дружиною Олександрою Федорівною.

Втім, якщо більш-менш встановлена доля "Реймського євангелія" з середини XIV ст., залишається загадкою, яким чином старовинний кириличний документ потрапив у руки Карла IV?

Щоб краще зрозуміти можливі гіпотези, потрібно звернутися до постаті самого імператора Священної Римської імперії. Він був сином короля Чехії Іоанна Сліпого з династії Люксембургів та Єлизавети Богемської, сестри останнього чеського короля Вацлава III з роду Пржемысловичів. Першопочатково хлопчик отримав ім'я Вацлав, на честь діда по матері, але згодом воно було змінено на більш звучне Карл. У жилах юного принца тік складний субстрат із суміші французької, німецької, чеської, угорської та руської крові (його прабабця Кунігунда Ростиславна була онукою князів Михайла Всеволодовича Чернігівського Святого та Романа Мстиславича Галицько-Волинського). Він був споріднений практично з усіма монархічними родинами Європи. Досконало знаючи чеську мову, яка була рідною мовою його матері, він майже все дитинство та юність провів у Парижі, де отримав ґрунтовну освіту. Його тітка Марія, сестра батька, була французькою королевою в 1322–1324 рр. Згодом королевою Франції стала старша сестра самого Карла – Бонна (або Ютта). 1332 року вона вийшла заміж за французького короля Іоанна VI Доброго.

1346 року, ставши королем Чехії та імператором Священної Римської імперії, Карл розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану на піднесення культурного, політичного та економічного рівня своєї держави. Він намагався налагодити добросусідські взаємини з іншими країнами. Одним із кроків його реформ, як уже згадувалося, було заснування Емауського монастиря зі слов'янським богослужінням.

Серед шляхів, якими б стародавній кириличний документ міг потрапити до Карла IV, можна назвати кілька ймовірних: 1) твір Прокопія Сазавського міг із XI ст. весь час зберігатися в бібліотеці чеських королів і потрапив до Карла від його матері Єлизавети (Елішки Пржемысловни); 2) Карл IV мав приязні відносини з Угорщиною й міг отримати старовинний манускрипт в одному з тамтешніх монастирів, які мали тісні контакти з Руссю та православною культурою; 3) цінний рукопис міг потрапити до Карла з Балкан – із Сербії чи Хорватії, де зберігалось багато стародавніх кириличних книг; 4) до Чехії твір потрапив із Русі через посередництво Кунігунди Ростиславни, онуки Михайла Всеволодовича Чернігівського та Романа Мстиславича Галицько-Волинського, яка 1261 року вийшла заміж за чеського короля Пржемысла Оттокара II; 5) твір був створений у XIV ст. на замовлення Карла IV.

Подібні гіпотези можна продовжувати й далі. Досить вірогідним є припущення, що твір Карл привіз із Франції, де він провів своє дитинство та юність, перед тим як сісти на чеський престол.

⁸⁹ Там само. – С. VIII–IX.

⁹⁰ Evangelica Slavice. – P., 1843. – 62 р. Факсимільне видання.

⁹¹ Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаусское святое благовествование... / Вацлав Ганка. – 201 с.

⁹² Тимошик Микола. Історія видавничої справи / Микола Тимошик. – К.: Науково-видавничий центр "Наша культура і наука", 2003. – С. 88.

Слов'янський манускрипт, що зберігався у фрагментарному вигляді й був абсолютно незрозумілий французам, міг зацікавити принца, який був наполовину чехом, і, вирушаючи до Праги, він захопив його з собою. Також зазначимо, що перша дружина Карла IV Бланка, була дочкою графа Карла Валуа, основоположника королівської династії, про якого французи казали "син короля, брат короля, дядько трьох королів, батько короля, а сам не король". Бланка була королівського роду, а отже, далекою спадкоємицею Анни Ярославни та Генріха I (щоправда, й сам Карл IV був далеким нащадком цього подружжя), тож слов'янське євангеліє вона могла привезти чоловікові як придане.

Французька версія є повністю логічною, хоча й бездоказовою, як і всі інші. Тим більше, можна навести кілька можливих варіантів появи кириличної книги в цій країні: 1) до Франції твір був принесений хрестоносцями з Константинополя на початку XIII ст.; 2) книгу привіз до країни руський архієпископ Петро Акеревич, який брав участь у Ліонському соборі 1245 року й намагався схилити латинян до участі в хрестовому поході проти татар, обіцяючи поступки в релігійних питаннях з боку православної церкви; 3) (найпоширеніша й найлогічніша версія) євангеліє належало Анні Ярославні, яка привезла його з Києва до Парижа. Саме ця королева могла бути єдиною читачкою в середньовічній Франції, що розуміла слов'янські письмена.

Розглянемо найпоширенішу в історіографічній традиції думку приналежності рукописної книги саме Анні Ярославні. Ця версія має чітку логіку. Серед аргументів, які можна навести на її користь, можна виділити такі. Наявність богослужбової книги, якою по суті є "Реймське євангеліє", є природним у побожної князівни, що вирушала на чужину. Спосіб написання літер у так званому "Реймському євангелії" дуже подібний до уставних форм, що використовувалися в ранніх кириличних творах. Якщо кириличний текст написаний справді Прокопієм Сазавським, який помер 1053 року, то це повністю збігається з добою Ярослава Мудрого, який, як ми знаємо, створив велику бібліотеку, організовував школи, будував церкви та монастирі, запрошував на Русь книжних людей із слов'янських країн. Отже, між Києвом і Сазавським монастирем, що був на той час одним із найголовніших форпостів слов'янської культури, могли бути тісні взаємини, й святий Прокопій Сазавський міг передати Ярославу Мудрому одну або кілька книг, із яких євангеліє той передав дочці, відправляючи до далекої Франції.

Кирилична частина є дуже давньою й написана не в добу Карла IV. Також якби євангеліє створювалося в XIV ст., воно б мало цілісний характер, а тут представлений лише кириличний уривок без початку та без завершення. До того ж, який сенс створювати одну частину твору кирилицею, а іншу – глаголицею. Місіонери з Далмації були більш при звичаєні саме до глаголиці, якою й написали продовження кириличної частини. Фрагмент твору, написаний "руськими письменами", мав надзвичайну святість для ченців Сазавського-Емауського монастиря, які доповнили його глаголичним текстом і створили коштовне оформлення.

Глаголичний текст є пізнішим доповненням кириличного. Тобто, обидві частини є окремими творами, про що свідчать повтори в глаголичному тексті. Уривок кириличного тексту представляє собою зібрання з усіх чотирьох канонічних євангелій, які складені в послідовну розповідь про Христа. Однак ця розповідь обривається на середині. Тому глаголична частина мала б бути продовженням кириличної.

Якщо б "Реймське євангеліє" дійсно належало Анні Ярославні, вона б, очевидно, час від часу читала його, згадуючи свою батьківщину. Відзначимо, що на другій сторінці цього твору згадується ім'я апостола Філіпа (хоча це є цілком природним для євангелія й нічого саме по собі не доводить). Згадаймо, що цим нетиповим для тодішньої Франції ім'ям було названо первістка Анни та Генріха I. Як відомо, за християнськими легендами, апостол Філіп здійснював проповідницьку діяльність у Скіфії. Це ті краї, з яких приїхала до Франції Анна. В одній з хронік вона навіть названа "скіфкою".

Якщо євангеліє було при Анні, то воно відігравало для неї роль зразка при написанні літер. Можна точно стверджувати, що букви цього твору дуже подібні до букв, які використовувала сама Анна. Для порівняння наведемо загальновідомий підпис Анни 1063 року з двох слів і відповідні слова, скомпоновані на основі букв із тексту "Реймського євангелія"

А Н А Р Ф Н Н А

А Н А Р Ф Н Н А

Вгорі – автентичний підпис Анни Ярославни. Під ним текст, створений за допомогою виокремлення окремих букв із обраної навмання сторінки "Реймського євангелія". В цьому випадку сторінки 29 факсимільного видання.

Впадає в очі, що Анна не мала постійної практики письма, на відміну від професійних книжників, проте схожість літер у її підписі та букв на сторінках "Реймського євангелія" безсумнівна. Єдину відмінність складає хіба що написання літери "ѣ" та кут нахилу літери "а".

Врахуємо також, що свій відомий кириличний підпис Анна поставила 1063 року, тобто через 12–14 років після того, як залишила батьківщину. Вона була відлучена від рідного мовного середовища та їй писати їй доводилося рідко.

Підводячи підсумок щодо походження "Реймського євангелія", можна сказати лише одне: зараз не можна достеменно ні довести, ні спростувати його пов'язаність із постаттю Анни Ярославни, хоча зв'язок між ними може бути цілком вірогідним. Залишається сподіватися на майбутнє, яке зможе пролити більше світла на походження цього унікального документу.

Дуже часто з метою показати важливе місце королеви Анни в європейській політиці XI ст. автори біографічних розвідок про неї наводять рядки листа папи римського Миколая II, адресованого їй. Як відомо, цей папа, роки понтифікату якого припадають на 1059–1061, незважаючи на недовге правління, відігравав важливу роль у житті тогочасного християнського світу. Лист Миколая II засвідчує надзвичайно шанобливе ставлення до молодшої французької королеви. Вітчизняна історіографія з захопленням відзначає цей успіх нашої видатної землячки на чужині. Здебільшого, текст листа, що наводиться в життєписах, має такий вигляд: "Чутка про вашу добродетель, чарівна дівчино [виділення наше – Є. Л.], дійшла до наших вух, і з великою радістю чуємо ми, що ви виконуєте в цій дуже християнській державі свої королівські обов'язки з похвальним завзяттям та видатним розумом". Зокрема, подібні рядки вміщені в працях Наталії Пушкарьової, Михайла Серякова та ін.⁹³

На той час, після кількох років шлюбу, Анна вже була матір'ю, принаймні, чотирьох дітей – трьох синів і однієї дочки. Тож таке, начебто, звернення голови католицького світу до неї, абсолютно абсурдне з точки зору здорового глузду, складає враження дивне, комічне та незрозуміле. Втім, автори біографічних нарисів про Анну "нічого сумняшеся" використовують цитовані рядки, ігноруючи їх безглуздість. І це після того, як самі досить докладно висвітлюють сімейний стан королеви. Згадані слова паразитичним чином переходять зі сторінок одних видань до інших і продовжують множитись.

Дехто може припустити, що таке звернення може бути аналогом сучасної ситуації, коли молодшу жінку в нашому суспільстві часто називають дівчиною. Проте в середньовічній Європі при трепетному ставленні до цноти, таке звернення до жінки-матері є цілковито неможливим. Безумовно, королева Анна, навіть після стількох пологів, могла зберегти молоджавість і стрункість фігури, проте звертатися до неї наведеними словами Миколай II ніяк не міг. Аналогія з Дівою Марією також безглузда.

Спроба виявлення походження такого псевдозвернення папи Миколая II до Анни веде до праці відомої дослідниці Наталії Пушкарьової "Женщины Древней Руси" (1989), яка своєю чергою посилається на одну російську розвідку кінця XIX ст.⁹⁴ Намагання знайти відповідні слова за даним посиланням не увінчалися успіхом. При перегляді випусків "Православного палестинського збірника" за 1880-і роки подібний текст виявлений також не був.

Очевидно, якийсь історико-популярний твір, інформація з якого потрапила до Пушкарьової, став відправною точкою нісенітниці про Анну – матір чотирьох дітей як "чарівну діву". Подальші автори бездумно переписали рядки, до яких безумовно потрапила помилка. Один із небагатьох дослідників, хто правильно зрозумів звернення папи до королеви та уник зазначеної помилки, був відомий російський історик філософії Володимир Пустарнаков, який замість недолугого "девушка" ("дева"), вже традиційних для російської історіографії, використав слово "дщерь"⁹⁵.

Щоб розібратися з причиною виникнення цього непорозуміння, насамперед звернемося до оригіналу листа папи Миколая II, надісланого Анні. В ньому читаємо: "Pervenit quippe ad aures nostras, prae excellentissima filia, serenitatem tuam indigentibus munificentia pia liberallitatis affluere" ("Ось дійшло до вух наших, прекрасна дочко, що милістю своєю нужденних щедро подарунками побожно обдаровуєш")⁹⁶.

Отже, "дочка". Це звернення є цілком логічним із вуст архієпископа до християнки. Звідки тоді взялося "дівчина", "діва". Очевидно, виникнення неточного перекладу пояснюється тим, що лист папи

⁹³ Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси... / Н. Л. Пушкарева. – С. 23; Серяков М. Л. Любовь и власть в русской истории... / М. Л. Серяков. – С. 67.

⁹⁴ Житие и хождение Даниила, руськия земли игумена (1106–1107 гг.) // Православный палестинский сборник. СПб., 1885. Т. 1. – Вып. 3. – С. 127.

⁹⁵ Пустарнаков В. Ф. Предыстория русско-французских культурных взаимосвязей / РАН, Ин-т философии; гл. ред. Н. В. Мотрошилова и др. // Историко-философский ежегодник, 2000. Сборник статей. – М., 2002. – С. 328–341.

⁹⁶ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... – P. 11.

на російську перекладався не з латинського оригіналу, а з французького відповідника. Як уже зазначалося, наприкінці XIX ст. постать королеви Анни стала дуже популярною та навіть модною у французькій історіографії, тож існували переклади латиномовних документів про неї французькою мовою, які неодноразово перевидавалися. Мабуть, один із таких перекладів і був використаний при написанні російської історичної розвідки. У французькій мові аналогом латинського "filia"—"дочка" є слово "fille", яке може означати й дівчину. Неправильно витлумачивши французький текст, російський перекладач створив помилку, яка вже протягом довгого часу кочує на сторінках історичних творів.

При дворі французького короля завжди можна було бачити родовитих вельмож, представників великої знаті. Можна не сумніватися, що краса королеви Анни не проходила поза увагою цих графів, герцогів, маркізів, баронів. Одним із тих заможних і впливових феодалів, яких завжди можна було бачити при королівському дворі, був могутній граф Рауль де Крепі де Валуа де Вексен де Бар-сюр-Об д'Ам'єн де Вітрі де Мондідьє де Перон. Його обширні володіння майже не поступалися королівському домену.

Граф Рауль був старший за Анну (можливо на 10–15 років). Він мав репутацію безстрашного воїна, невтомного на бойовищі. Війна була для нього звичним ділом, і майже весь час він проводив у походах. Його політична кар'єра почалася з опозиційного до Генріха I виступу наприкінці 1030-х рр., коли граф пристав до феодалного угруповання, що збунтувалося проти законного короля. 1041 року Рауля полонили королівські війська й він склав присягу на вірність Генріху I. Цього разу він залишився вірним клятві аж до смерті свого сюзерена. 1054 року Рауль де Крепі хоробро бився під Мортмером на боці короля проти військ нормандського герцога Вільгельма, прозваного Бастардом – майбутнього Вільгельма Завойовника, короля Англії, зростання могутності якого дуже тривожило Генріха I. У цій битві, де французьке військо зазнало нищівної поразки, Рауль потрапив у полон до нормандців. На щастя для нього, рицар Роже Мортімерський, якому було доручено охороняти полоненого графа, посприяв його втечі. Для самого рицаря така допомога ворогові вилилася в переслідування з боку Вільгельма Завойовника. Той відібрав у нього всі маєтності, й Роже Мортімерський змушений був тікати під захист короля. Прихисток опальному рицарю надав урятований ним від полону Рауль де Крепі.

1057 року граф Рауль брав участь у поході на північ. Королівські війська взяли в облогу міцну нормандську фортецю Тимер, яка незабаром була захоплена та зруйнована. Відважного Рауля де Крепі весь час бачимо при королівському дворі. Його ім'я присутнє на багатьох документах, підписаних Генріхом I та Анною. Безумовно, на відміну від короля, граф вигідно відрізнявся здоров'ям і відвагою. Сміливий, енергійний воїтель міг припасти до серця не одній жінці. Не могла обійти увагою ушавленого рицаря й королева Анна.

Чи виник романтичний зв'язок між нею та Раулем ще до смерті Генріха I, сказати важко. Відомий історик, знавець давньоруської доби, Микола Котляр припускає, що ще до смерті законного чоловіка, взаємини між Анною та графом могли набути інтимного характеру. На користь цього свідчить відомий лист папи Миколая II, де той просить королеву вгамувати свій норов і "поберегти короля"⁹⁷.

Як можна зрозуміти з цього послання, верховний понтифік, який прекрасно знав ситуацію навколо сімейних взаємин у родині французького короля, міг бути стурбований певними негараздами у стосунках між Анною та Генріхом I. Цей лист носить у цілому компліментарний характер щодо неї. Відгукуючись про королеву схвальними словами, разом із тим папа нагадував жінці, що не треба потурати спокусам плоті, бо це лише "глекчик глиняний", який приховує душу вічну. Апелюючи до Святого писання, Миколай II наголошував, що кожна жінка повинна шанувати й підтримувати свого чоловіка. При цьому папа римський навів цікаву аналогію, порівнявши Анну з біблійною Авігеєю, яка відзначалася надзвичайними розумом і красою та свого чоловіка "нерозумного Навала від гнівного меча Давидового неушкодженим зберегла". Як свідчать біблійні перекази, Авігея своїм красномовством зупинила розгніваного Давида, який збирався убити її чоловіка. До слова, схожість долі біблійної красуні-розумниці й Анни проявилася вже незабаром. Авігея, овдовівши, одразу вийшла заміж за Давида. Подібне бачимо в житті Анни, яка, втративши чоловіка, незабаром стала дружиною Рауля де Крепі де Валуа.

Французький історик Робер-Анрі Ботьє вважає, що натяк на можливий перелюб міститься в листі архієпископа Реймського Жерве (Гервасія) до Миколая II, написаного наступного дня після смерті Генріха I. Архієпископ, який добре знав ситуацію при дворі, писав, що деякі люди порушують заведений порядок і забули сором, і це може призвести до руйнування та розподілу королівства, тому

⁹⁷ Історія України в особах: IX–XVIII ст... – С. 70.

просив у верховного понтифіка поради й допомоги. Щоправда, 1061 року Миколай II помер і в ситуацію втрутитися не зміг⁹⁸. Утім, наскільки ці рядки стосуються Анни зрозуміти важко.

З історичних джерел знаємо, що вона була жінкою набожною, скромною. Ці її чесноти помічали сучасники. Адюльтер із боку жінки вважався тяжким гріхом. Тож думка про те, що Анна стала коханкою графа Рауля ще за живого чоловіка, викликає сумнів. Але, очевидно, симпатія між цими двома людьми існувала вже давно. Можливо, від'їзд овдовілої королеви до відлюдного Санліса, подалі від королівського двору та чужих очей, був узгоджений із Раулем і відкривав шлях до фактичного зближення закоханих.

Християнка могла поєднатися з чоловіком лише в законному шлюбі. Одруження Рауля та Анни, скоріше за все, відбулося 1061 чи 1062 року. Принаймні, можна стверджувати, що воно відбулося незабаром після смерті Генріха I. Всі автори пишуть про одруження Анни та Рауля одразу після смерті її першого чоловіка.

У хроніці Кларія, ченця монастиря святого Петра Живого Санського, читаємо: "Король Генріх помер... і був похований в базиліці святого Дионісія. Граф Рауль, його кузен, узяв за жінку його вдову, що суперечило людському праву та закону божественному"⁹⁹. Інша середньовічна хроніка, що належить перу абата Гіберта Ножанського, свідчить про те ж саме. Коли король помер, Анна поєдналася шлюбом із графом Раулем¹⁰⁰. Те ж саме написано в анонімній "Історії Франкській" початку XII ст.¹⁰¹ Подібні рядки можна знайти в хроніці Гуго Флорійського, початку XII ст., хоча й без засудження цього шлюбу: "Філіп посів королівство Франкське року втілення Господнього 1059 й правив близько 40 років. Його мати Анна після смерті Генріха вийшла заміж удруге за графа Рауля, людину шляхетну та доблесну"¹⁰².

Під час однієї з прогулянок околицями улюбленого Санліса королеву-вдову викрали люди Рауля й привезли в його замок. Тут вони обвінчалися. Не можна стверджувати, чи була на цей зухвалий і відчайдушний крок графа попередня домовленість із Анною, чи це викрадення та одруження відбулося всупереч її волі. Безсумнівно одне, цей карколомний акт сколихнув усе королівство, викликавши грандіозний суспільний скандал, резонанс від якого прокотився сусідніми державами та викликав осуд Ватикану.

Розберемося докладніше з причиною такого галасу навколо одруження Анни та Генріха. По-перше, цей шлюб відбувся між людьми загальновідомими. По-друге, королева, яку раніше всі шанували за скромність і богобоязливність, залишивши своїх дітей, майже одразу після смерті законного чоловіка, вийшла заміж за одного зі своїх підданих. По-третє, й це найголовніше, Рауль де Крепі вже перебував у шлюбі, а отже, його одруження з Анною було незаконним.

До шлюбу з Анною граф був уже одружений двічі. Його першою жінкою була Адель (Аделаїза, Еліза, Адельгейда) де Бар-сюр-Об, завдяки якій він прилучив нові землі до своїх володінь. Від шлюбу з нею він мав синів Готьє і Симона та дочок Аделаїду, Елізабет та Адель. Овдовівши близько 1054 року, Рауль одружився вдруге з Алієнорою де Мондідьє де Перон. Цей шлюб йому дозволив ще більше округлити свої володіння, й це, мабуть, було головною його причиною. Друга дружина графа, наділена хроністами кепкуватим прізвиськом Гаквенеца ("Дилда")¹⁰³, очевидно, не викликала в Рауля жодних амурних почуттів. Свідчення про дітей у них відсутні.

Таким чином, шлюб із Анною для Рауля був третім, і укладений він був за життя другої законної жінки, яку граф вигнав, звинувативши в перелюбі¹⁰⁴. Це було кричуще порушення норм законності та моралі.

Вже згадуваний архієпископ реймський Жерве написав листа папі Олександру II, наступнику Миколая II, який помер 27 липня 1061 р., зі скаргою на порушення християнських норм Анною та Раулем: "Господарю та батьку Олександру, святого апостольського престолу понтифіку, Гервазій, милістю Божою Реймський архієпископ, світу цього бурхливого церкви Божої старанному управителю, а також врат вічних блаженства щасливого хранителю, пише. Королівство наше в неможливо сум'ятті

⁹⁸ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P. 556.

⁹⁹ Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis // Bibliotheca historica de L'YONNE ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour servir a l'histoire des differentes contrées qui forment aujourd'hui ce département. – Tome II. – Auxerre : Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe ; Paris : Didron, 1863. – P. 507.

¹⁰⁰ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P. XV.

¹⁰¹ Ex Historiae Francicae // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. – Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1925. – Tomus 26. – P. 61.

¹⁰² Hugonis liber qui modernorum regum francorum continent actus // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. – Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1925. – Tomus 9. – P. 388–389.

¹⁰³ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... / Bauthier, Robert-Henri. – P. 554.

¹⁰⁴ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... / Labanoff de Rostoff, Alexandre. – P. XV.

перебуває. Бо королева наша за графа Родульфа (латинське ім'я Рауля – С. Л.) заміж вийшла, через що король наш дуже страждає. Опікуни також це тяжко переносять. Через цю причину мені така велика печаль їхньою нерозумністю зроблена. Бо, як на мене, це місце, сповнене багатств, палким бажанням може до біди бути доведене... Від імені дружини справжньої графа Родульфа, яка вас молить про батьківську допомогу, бо чоловіком була несправедливо залишена, звертаюся, і вирішити це діло вас благаємо..."¹⁰⁵.

Отримавши лист від реймського архієпископа Жерве, Олександр II, хоч і був зайнятий тоді війною зі своїм конкурентом за тіару – антипапою Гонорієм II, не міг не відгукнутися на таке кричуще беззаконня. Він відправив своїх людей розібратися на місці із норовливим графом. Ті, від імені святого апостольського престолу, наказали тому віддалити Анну та повернути собі законну дружину. Але він навідріз відмовився підкорятися папській волі. Папа змушений був оголосити Раулю відлучення від церкви.

Хоча таке покарання здавалося жакливим у ті часи, Рауль фактично проігнорував страшне повідомлення, продовжуючи спокійно жити у своєму замку разом із Анною. Як не дивно, сама винуватиця цього сум'яття уникла релігійного переслідування, проте зажила у своїй державі негарної слави. Незважаючи на це, час від часу підписи Анни з'являються в державних актах. Щоправда, тут вона вже позначається не як королева, а як мати Філіпа I. Останній документ, підписаний нею як королевою, датується 1063 роком. Саме він містить загальновідомий кириличний підпис Анни. Більше в державних документах своєї епохи Анна королевою не титулувалася.

Активніше втрутитися в скандальну справу Олександр II завадила його запекла війна з уже згадуваним антипапою Гонорієм II. Обмежившись формальним відлученням порушника спокою від церкви, Рим на деякий час задовольнився цим кроком. Це дозволило Раулю у своїх документах відкрито називати Анну своєю дружиною. Зокрема, в грамоті, виданій графом на честь капітула святої Марії Ам'єнської 1069 року, він називає її саме так. Очевидно, на той час його попередня дружина вже померла і відлучення було зняте. В тексті документу вказано: "Nas autem cartula mea manu atque uxoris meae Annae" ("Отже ця хартія моєю рукою, а також дружини моєї Анни [підписана]"). Після підпису Рауля в хартії значиться "Anna uxor ejus" ("Анна – дружина його")¹⁰⁶. Оскільки документ підписаний також представниками церкви, можна розуміти, що відлучення на той час із графа вже було зняте. Бо наступного року він знаходиться вже при дворі Філіпа I й підписує разом із молодим королем важливі державні папери. Він залишається наближеним до монарха до своєї смерті 8 вересня 1074 року (за іншими даними – 23 лютого того року). Тіло непокірного та норовливого графа було поховане в церкві святого Петра в Мондідьє¹⁰⁷.

Овдовівши вдруге, Анна повернулася до двору свого сина. 1075 року вона поставила свій підпис на грамоті щодо абатства Понлевуа. Біля її підпису значиться "Signum Annae matris Philippi Regis" ("підпис Анни, матері короля Філіпа"). Титул королеви відсутній. Тепер королевою величали іншу. 1072 року Філіп I одружився з юною Бертою Голландською (або Бертою Фризською), якій на час весілля виповнилося лише 14–16 років. Отже, офіційною королевою тепер була вона. Цей шлюб став наслідком невдалого походу проти Роберта I Фриза, що посів графство Фландрію. Щоб скріпити мир з колишнім ворогом, Філіп I одружився з його падчіркою Бертою.

Цікаво, що 1092 року Філіп I вчинить майже теж саме, що й граф Рауль, тільки в гіршому вигляді. Після двох десятиріч подружнього життя він віддасть від себе законну дружину та матір своїх дітей заради шлюбу з Бертрадою де Монфор, яка вже була заміжньою за графом Фульком Анжуйським. Викравши жінку в її чоловіка, король обвінчався з нею. Категоричні протести духовенства проти цього протиправного шлюбу він проігнорував, і незабаром король Франції відлучили від церкви. Згодом він, щоправда, погодився розлучитися з Бертрадою, й відлучення з нього зняли, але своєї обіцянки Філіп I так і не виконав, продовжуючи жити з нею як із дружиною. Саме через відлучення король не зміг взяти участі у Першому хрестовому поході, одним із лідерів якого став його брат Гуго.

Філіп I міцно закріпився на троні й привів жінку. Досягла шлюбного віку Емма. Гуго виріс, змужнів і незабаром посів великі володіння – графства Вермандуа та Валуа. Вони виявилися вакантними. Попередніми власниками цих земель були син і зять графа Рауля де Крепі. Проте син Рауля Симон став ченцем-аскетом, а його зять, чоловік дочки Аліси, граф Герберт де Вермандуа, помер. Одружившись з дочкою Герберта та Аліси Аделаїдою, Гуго став законним спадкоємцем Вермандуа та Валуа.

¹⁰⁵ Ibid. – P. 31–32.

¹⁰⁶ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... / Labanoff de Rostoff, Alexandre. – P. 35.

¹⁰⁷ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... / Bauthier, Robert-Henri. – P. 559.

Головна місія Анни у Франції була повністю виконана. Вона вже була зайвою. Зневажена суспільством через шлюб із Раулем де Крепі, вона могла почуватися самотньою, нікому не потрібною. Підпис, що вона поставила на документі 1075 року, був останнім точним свідченням її життя та діяльності. Більше жодних певних звісток про неї не маємо. Подальша розповідь про Анну майже цілковито належить до галузі припущень і фантазування.

Анонімна хроніка "Історія франкська" початку XII ст. про долю королеви Анни свідчить про таке: "*Regina Anna Rodulfum Comitem in conjugio accepit. Quo mortuo, nativum repetiit solum*" ("Королева Анна Рауля графа взяла собі за чоловіка. Коли він помер, на рідну землю повернулася")¹⁰⁸.

Цю ж тезу повторює і Мезере, додаючи певних деталей, але без посилань на джерело інформації: "Отже, овдовівши вдруge, як треба думати, зненавиджена французами через цей шлюб, який їй згнівбив, вона повернулася через це до своєї країни, де вона прожила ще сім або вісім років". Твердження про те, що Анна повернулася на батьківщину, Мезере наводить двічі. Один раз у тексті, присвяченому постаті королеви, інший раз під її портретом. Тут сказано: "Анна завдяки успіху, яке Небо їй дарувало, отримала благо дати володарів Франції, проте через горе, яке вона зазнала через свого другого чоловіка, вона змушена була повернутися помирати до місця свого народження"¹⁰⁹.

До кінця XVII ст., тобто до відкриття старовинного поховання в абатстві Вільє отцем-єзуїтом Менестріє, твердження про те, що Анна на схилі літ повернулася на свою батьківщину не викликало сумніву. Проте відкриття Менестріє дозволило переглянути цю концепцію, обґрунтувавши тезу про те, що Анна таки померла у Франції та була похована під іменем Агнеса.

Можна точно стверджувати, що в Парижі кінця XI ст. дата смерті Анни була відома. 1089 року Філіп I дарував щедри пожертви церкві святого Квентіна в Бове для поминальних молитов за своїх батька та матір¹¹⁰. Отже, на цей момент жінки вже не було серед живих. Однак, це зовсім не означає, що Анна померла незадовго до цього пожертвування. Вона могла залишити світ земний і десятиріччя раніше. Принаймні, непрямим підтвердженням цього може служити королівська хартія 1079 року, дана Філіпом I клунійському абатству святого Бенедикта на Луарі. Документ містить важливу нотатку: "Я роблю це приношення для прощення моїх гріхів та гріхів мого батька, матері та всіх моїх предків". Згадування матері поміж померлих наводить на думку, що на той час її вже не було в живих¹¹¹. Таким чином, вірогідно, Анна померла в період між 1075 і 1079 роками.

Також важливим аргументом на користь того, що вона все таки померла у Франції є традиція священиків церкви святого Вінсента, заснованої нею, щороку 5 вересня молитися за упокій душі королеви Анни¹¹². З іншого боку, жоден з наведених аргументів не доводить абсолютно точно факт смерті жінки у Франції.

Прив'язування поховання в абатстві Вільє до постаті Анни майже відразу викликало критичні зауваження скептиків про те, що саме абатство побудоване через півтора століття після смерті жінки. Напис "король", який начебто бачив Менестріє, в епітафії не читався, а слова "*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*" ("Нехай вони через Боже милосердя спочивають в мирі") можуть означати, що тут поховано кілька людей. Можливо якась подружня пара Агнеси зі своїм чоловіком, що давала щедри пожертви на абатство, чи якась абатиса з таким ім'ям, похована разом із кимось із відомих черниць. З іншого боку немає підстав і не довіряти Менестріє, чий фаховий рівень і професіоналізм у галузі історичних досліджень не викликає сумніву. А слово "король", яке в епітафії йшло останнім, могло за кілька десятиріч відламатися, зникнути. Історик-єзуїт не мав ніякого сенсу брехати публічно, бо будь-хто міг перевірити його слова й відвідати абатство, що знаходилося неподалік від Парижа. Як і не можна не припускати його помилки.

Анна могла померти за межами Франції, а звістки про її смерть лише згодом докотилися б до Парижа, наслідком чого й стали пожертвування її сина. Якщо б Ярославна все ж таки повернулася до Києва, де тоді правив її брат Всеволод, мовчання щодо неї літописців, захисників православ'я, теж легко пояснити. За три десятиріччя на чужині вона була забута на батьківщині, зреклася рідної віри, сама перетворилася на чужинку. Певним примиренням обох версій є теза про те, що Анна Ярославна наприкінці життя відвідала рідний Київ, а потім повернулася до Франції, де й померла, або померла в дорозі, й тіло її було доставлене у Францію. Таке припущення є цілком логічним, але позбавленим жодних доказів. Його не відкидає Наталія Пушкарьова¹¹³.

¹⁰⁸ Recueil des historiens des Gaules et de la France. Tome onzième, édité par des religieux bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur. Nouvelle édition publiée sous la direction de M. Léopold Delisle [mêmes texte & pagination]. – P. : Victor Palmé, 1876. – P. 161.

¹⁰⁹ Mézeray François Eudes de. Histoire de France. – P., 1643. – Tome 1. – P. 399.

¹¹⁰ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... / Bauthier, Robert-Henri. – P. 560.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси... / Н. Л. Пушкарёва. – С. 25; також Хорунжий Ю. Сага про Ярославових доньок... / Ю. Хорунжий, Ю. Якимів. – 40 с.

Ще одним цікавим моментом при аналізі можливої долі Анни після 1075 року є загадка біографії її дочки Емми. Німецькі середньовічні легенди ототожнюють її зі святою Едігною. Будучи начебто дочкою французького короля Генріха I та руської принцеси Анни, молода дівчина не схотіла виходити заміж за нав'язаного їй вельможу й вирішила присвятити своє життя Богу. Вона вирушила на схід, щоб дістатися батьківщини своєї матері (за іншими версіями – святої землі). Одного разу їй наснився сон, що вона має зупинитися там, де одночасно почує звук церковного дзвону та голос півня. Це відбулося поблизу баварського селища Пух, неподалік від Мюнхена. Дівчина оселилася в дуплі старої липи, яке слугувало їй житлом. Харчувалася рослинною їжею. Місцеві мешканці почули про святу, яку прозвали Едігною, й приносили їй свої пожертви. Проте дівчина була безкорисливою. Вона залюбки навчала сільських дітлахів грамоті, зцілювала хворих. Вона прожила в цьому місці понад 30 років. Вдячні прихожани побудували поблизу старої липи церкву, де після смерті й була похована блаженна Едігна, яка лише на смертному одрі відкрила таємницю свого походження.

У лютому 2007 року Президент України Віктор Ющенко відвідав цю церкву й прохав баварське духовенство передати частину мощей святої Едігни до Софійського собору, де покуються останки Ярослава Мудрого, її вірогідного діда¹¹⁴.

Хоча життя святої Едігни майже повністю належить до легенд і переказів, впадає в око, що її поява в Баварії, припадає саме на час, коли у Франції зникають свідчення про Анну Ярославну. Виходячи з цього, можна зробити припущення, жодне з яких не має документальних підтверджень.

Перше: Анна та Емма разом здійснювали подорож на схід, але Емма чомусь вирішила залишитися в Баварії, де стала відомою як свята Едігна. Можливо, Анна померла під час цієї подорожі чи дочка відмовилась далі супроводжувати свою матір.

Друге: Анна померла у Франції, так і не побачивши рідної землі, а її дочка вирішила самостійно здійснити намір матері, але по дорозі осіла в баварському селищі. Французькі хроністи згодом помилково приписали повернення на батьківщину Анні, тоді як в реальності йшлося про подорож на схід Емми-Едігни.

І ще один, на наш погляд, цікавий момент заслуговує на увагу. Як знаємо з літописів, в 1075/1076 р. "ходи Володимерь, сынъ Всеволожь, и Олег, сынъ Святославль, ляхомъ в помощь на чехы". Отже, Володимир Всеволодович, прозваний згодом Мономахом, і його двоюрідний брат Олег Святославич, якого часто називають Гориславичем, здійснили зухвалий похід на захід, досягнувши, очевидно, Сілезько-Моравських гір поблизу міста Глогув у Польщі на Одері¹¹⁵. Інформацію про цей похід подав і сам Володимир Мономах у своєму загальновідомому "Повчанні дітям": "Та посла мя Святославъ в Ляхы; ходивъ за Глоговы до Чешьскаго леса, ходивъ в земли ихъ 4 месяци. И в то же лето и детя ся роди старейшее новгородское"¹¹⁶. Чи визрів у Анни з дочкою, або окремо у когось з них, відчайдушний план повернення на Русь, скориставшись присутністю в центрі Європи сильного війська, очолюваного небожем французької королеви? Звичайно, що-небудь тут довести чи спростувати неможливо, але часовий збіг між перебуванням руського війська в Центральній Європі, зникненням згадок про Анну у Франції та появою Едігни в Німеччині очевидний.

У 1074 або 1075 році відбувся досить екзотичний для Русі шлюб між Володимиром Мономахом і Гітою, дочкою останнього англо-саксонського короля Гарольда II, загинлого 1066 року в битві при Гастингсі проти Вільгельма Завойовника. Рік цього весілля визначається доволі умовно, на підставі факту народження первістка від цього шлюбу. Як відомо, найстарший син Мономаха Мстислав народився 1076 року. Значить одружитися з Гітою Володимир Всеволодович мав не пізніше 1075 року. Таким чином, одруження між княжичем і англійською принцесою могло відбутися до походу того на захід, що більш ймовірно, або під час цієї військової акції, що також можна припустити.

З історії знаємо, що Гарольд II Англійський був рідним братом дружини попереднього короля Едуарда Сповідника та найвпливовішим магнатом в Англії. Хоча законність його прав на англійський престол була сумнівною, 5 січня 1066 року вітенагемот (зібрання найвпливовіших людей королівства, своєрідний аналог парламенту) одноголосно обрав королем Англії Гарольда Годвінсона. Однак проти новообраного короля одразу виступило двоє впливових монархів, які заявили свої претензії на англійську корону. У вересні того року на північному сході країни висадилися війська норвезького короля Гаральда III Суворого, дружиною якого була Єлизавета Ярославна. Можливо, жінка супроводжувала чоловіка в цьому поході. Через свою матір Інгігерду Ярославна доводилася чотириюрідною

¹¹⁴ Президент попросил передать часть мощей внучки князя Ярослава Мудрого из Германии в Украину // Факты. – 2007. – 13 февраля. Також повідомлення про це міститься на офіційному сайті Президента України за 9 лютого 2007 р.

¹¹⁵ Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. / П. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 127.

¹¹⁶ Изборник (Сборник произведений литературы Древней Руси). – М.: Худож. лит., 1969. – С. 146–171.

сестрою Гіті Торкельсдоттір, матері Гарольда II. Така, хоч і віддалена спорідненість Єлизавети з англійською аристократією, могла зміцнити позиції її чоловіка, права якого на корону були більш ніж сумнівними. Битва між двома арміями відбулася поблизу Стамфорд-Бриджа 25 вересня 1066 року. Уславлені скандинавські вікінги були вщент розбиті, а сам Гаральд Сміливий наклав головою. Того ж дня за містичним збігом померла його дочка Марія.

У той час, коли Гарольд II разом зі своїми воїнами святкував гучну перемогу над сильним ворогом, у Нормандії йшли останні приготування до вторгнення в Англію. 28 вересня, перетнувши на кораблях Ла-Манш, нормандське військо на чолі з герцогом Вільгельмом висадилося на англійському узбережжі. Обґрунтування на трон Вільгельм Бастард-Покидьок мав доволі сильні. Його батько був рідним братом Емми, матері Едуарда Сповідника, який свого часу неодноразово підкреслював свій намір залишити корону своєму нормандському кузену Вільгельму. Свого часу і його конкурент Гарольд погоджувався з цим і навіть склав Вільгельму присягу на вірність. Зрада ним клятви викликала обурення в Європі. Підтримку нормандському герцогу виказав і Ватикан. Папа римський Олександр II надіслав герцогу своє благословення, цінні реліквії та папський штандарт. 14 жовтня поблизу Гастингса англійську армію розгромили нормандці, а Гарольда II убили. Вітенагемот, зібраний у Лондоні, негайно проголосив новим королем Едгара Етелінга, сина Едуарда Вигнанця, який багато років жив при дворі Ярослава Мудрого, та загадкової Агати, походження якої не з'ясовано, хоча є підстави вважати її родичкою Ярослава Мудрого, можливо, навіть його дочкою.

Едгар Етелінг народився й виріс в Угорщині при дворі короля Андраша (Андрія) I та його дружини Анастасії Ярославни, куди його батько переїхав із Києва. 1057 року на запрошення свого дядька Едуарда Сповідника Едуард Вигнанець із дітьми повернувся до Англії, але з невідомих причин відразу ж помер. Едгар Етелінг мав усі підстави стати новим королем, проте опиратися натиску нормандців англо-сакси були вже неспроможні. Незабаром Вільгельм Завойовник був коронований як законний король Англії.

Родина загиблого Гарольда II змушена була втікати з Лондона. Його сини в 1067–1068 рр. зробили відчайдушну спробу підняти антинормандське повстання на заході країни й намагалися беззаступно висадитися у Бристолі, проте їхні наміри зазнали невдачі. Після кількох років поневірянь вдова короля з дочкою Гітою, названою так на честь своєї бабусі, матері короля, осіла у Фландрії, а згодом переїхала до Данії, де правив тоді Свен II Естрідсен, двоюрідний брат Гарольда II, який теж мав певні права на англійську корону, не лише як кузен загиблого, але й як племінник Кнута I Великого. В 1069–1070 рр. Свен II навіть організував і очолив велику воєнно-морську експедицію до Англії проти Вільгельма, однак, отримавши від нього величезний викуп, задовольнився цим і повернувся додому.

Зазначимо, що всі покровителі дружини та матері Гарольда II були досить близькими родичами Анни Ярославни та її сина Філіпа I. Свен II Естрідсен був двоюрідним братом Інгігерди, матері Анни (Олаф Шетконунг і Естрід Датська були дітьми Сіґрид Горделивої), а фландрський граф Роберт I Фриз був сином Балдуїна V, опікуна Філіпа I до 1067 року, та Аделі, сестри Генріха I. Також зазначимо, що син Свена II Кнут IV Святий, майбутній король Данії, був одружений із дочкою Роберта I Фриза Аделлю. До того ж, 1071 року, виступивши проти Роберта I та зазнавши від нього поразки поблизу Касселя, молодий французький король попросив миру. Щоб скріпити цю мирну угоду, Філіп I одружився з падчіркою фландрського графа Бертою Голландською.

Без усякого сумніву, доля англійської королеви-вигнанки та її дочки принцеси Гіти була добре відома при французькому дворі, де давно не любили Вільгельма Нормандського, а після завоювання ним Англії і поготів. Отже, логічним буде припущення, що Анна Ярославна могла посприяти надзвичайній справі одруження дочки Гарольда II з кимось зі своїх небожів на Русі. Як відомо, чоловіком Гіти став славнозвісний Володимир Мономах. Але на той час двадцятирічний княжич був лише сином переяславського удільного князя Всеволода Ярославича. Тож шлюб між англійською принцесою-втікачкою та переяславським княжичем був другорядним, хоча й міг згодом принести політичні дивіденди. Але передбачити тоді таку блискучу кар'єру Мономаха було неможливо.

Вдова Гарольда II та її оточення прекрасно розуміли, що видати Гіту заміж за якогось могутнього монарха буде досить проблематично, тому треба розглядати всі наявні варіанти. Однією з достойних кандидатур на роль нареченого й була постать сина переяславського князя Всеволода, який згодом мав реальні шанси сісти в Києві. Ще одним важливим чинником такого вибору було те, що англійський принц Едуард Вигнанець багато років прожив при дворі Ярослава Мудрого, а згодом в Угорщині, де королевою була Анастасія Ярославна, й отримав гостинний прийом. Тож інформація про Русь в Англії була достатньо повною та позитивною.

Приписувати сприяння цьому англо-руському шлюбному союзу Анні Ярославні, що є досить логічним, неможливо через відсутність джерельних свідчень про обставини цього одруження. Не можна

сказати достеменно рік і місце, де побралися Володимир і Гіта. Загалом сприяти цьому шлюбу могла будь-яка з Ярославен – Анна Французька, Анастасія Угорська та Єлизавета Норвезька. Більш вірогідним є припущення, що головним посередником у переговорах між Данією та Руссю могла бути саме остання. Непрямими доказами цьому є налагодженість зв'язків між скандинавським світом і Києвом, а також те, що після смерті чоловіка Єлизавета Ярославна, можливо, стала дружиною Свена II Датського. Точно відомо, що дочка Єлизавети Інгігерда вийшла заміж за сина Свена II Олафа I, прозваного Голодом.

Зв'язки між Данією і родиною Володимира Мономаха зміцнилися в майбутньому ще й тим, що його первісток Мстислав, відомий на заході під іменем Гарольд, на честь свого діда по матері, віддав свою дочку Інгеборг заміж за короля Кнута Лаварда, онука Свена II. Від цього шлюбу народився син, який отримав нетипове для тогочасної Західної Європи ім'я Вальдемар, тобто Володимир, на честь свого прадіда по материнській лінії Володимира Мономаха. Вальдемар I Великий правив у Данії в 1157–1182 рр. Його дружиною стала руська князівна Софія Володарівна Полоцька, дочка Володаря Глібовича Мінського (за іншими даними, Софія могла бути дочкою Володимира Всеволодовича Новгородського чи навіть Володимирка Володаревича Галицького, хоча це малоймовірно).

Як би там не було, близько 1075 року відбулися важливі події: Мономах одружився з Гітою, разом із Олегом Святославичем здійснив похід до Центральної Європи, в Баварії з'явилася Едігна, а у Франції зникли згадки про діяльність королеви Анни, крім свідчення хроніки про те, що вона повернулася на свою батьківщину. Чи пов'язані якимось чином ці події між собою, чи ні, сказати точно неможливо.

Таким чином, підводячи ризик під вищесказаним, можна зробити висновок, що таємниця смерті та місця поховання Анни Ярославни так і не розгадана. Більшість фактів свідчать на користь того, що вона померла й була похована таки у Франції, але повідомлення середньовічного хроніста про її повернення на рідну землю також є серйозним аргументом, який не можна не брати до уваги.

Розповідь про загадкову королеву Анну можна було б вважати закінченою, якщо не згадати про ще одну таємницю її життя – таємницю її імені. Під яким же ім'ям жила у Франції ця непересічна жінка? Здавалося б відповідь лежить на поверхні питання. Майже всі історичні джерела називають її саме Анною. Але відкриття єзуїта Менестріє поставило перед науковою громадськістю, крім питання про місце поховання королеви, проблему її другого імені – Агнеса. За твердженням Менестріє, саме під таким іменем вона була похована в абатстві Вільє. Загалом історики поділилися на два табори – прихильників і противників концепції дослідника-єзуїта.

Серед тих, хто підтримали тезу Менестріє про те, що у Франції Анна могла користуватися ім'ям Агнеси, можна назвати Лобанова, Сент-Емура, Небелюка. Зокрема Лобанов припускав, що інше ім'я Анна могла взяти при переході з православної віри в католицьку, що, очевидно, відбулося після великої схизми 1054 року. Інакше б вона тлумачилася духовенством і підданими як еретичка¹¹⁷. Противниками того, що Анна мала ім'я Агнеси, виступили укладачі "Gallia Christiana" Ботьє та ін. Але здебільшого історики лише наводять аргументи обох сторін, не схилившись на той чи інший бік.

Більшість дослідників сходяться на тому, що немає жодного документу, де Анна була б названа Агнесою. Єдиним винятком може бути грамота, дана в 1060 році абатству святого Діонісія (Сен-Дені), де міститься "Signum Agnae reginae" ("підпис Агні королеви"). Цей документ був опублікований князем Лобановим¹¹⁸. Проте, наскільки можна співвідносити імена Агна та Агнеса, чи правильно зрозумів дослідник написання імені, чи не потрапила до імені помилка в букві з вини переписувача тощо? Ці питання залишаються відкритими.

Сент-Емур простежує пряму закономірність Анна – Агна – Агнеса¹¹⁹. Спростувати ймовірність зміни імені Анною, як і зворотнє, зараз неможливо. Імена часто змінювали при переході в іншу віру (наприклад, Ярослав – Георгій, Інгігерда – Ірина) або при прийнятті чернецтва. Але більшість фактів свідчать, що у Франції жінка користувалася саме ім'ям Анна. Тож наскільки можна довіряти гіпотезі Менестріє, що дружину Генріха I звали Агнесою, сказати важко.

До речі, саме в цей час поряд існував монархічний шлюб людей, що мали саме ці імена – німецького короля Генріха III, згодом імператора, та аквітанської герцогині Агнеси. Хоча припущення, що в абатстві Вільє могли б якимось чином опинитися останки саме цієї жінки, померлої 1077 року в Римі, малоймовірно.

І вже як курйоз розглянемо ще два варіанти імені запропоновані в книзі історика Мезере XVII ст. На ілюстрації до розповіді про Анну тут розміщено портрет молодої жінки, обведений широким колом, на якому видно напис латиною "ADELAIS. REGINA. FRANCIE. HENRICI. I. R. V.", що означає "Аделаїс (Аделаїда) – королева Франції. Генріха I короля дружина (R[egis] U[xor])".

¹¹⁷ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... / Labanoff de Rostoff Alexandre. – С. IX.

¹¹⁸ Ibid. – Р. 21.

¹¹⁹ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe... – Р. 114–128.

Чому в книзі Мезере, де жодним словом не згадано, що Анна могла мати інше ім'я, крім свого, міститься малюнок, де вона названа Аделаїдою? Між іншим, ім'я Аделаїда, яке має цілу низку похідних форм (Адельгейда – Адель – Алоїза – Аліса – Еліза), було дуже популярним у ті часи. Наприклад, його носили бабця, мати, сестра та дочка Роберта II, Генріхового батька. Тож можливо, ілюстратори просто вставили портрет близької родички Генріха I, сплутавши його з Анною. Також слід зазначити, що ім'я Аделаїда мали перша дружина Рауля де Крепі, його рідна сестра та дочка від першого шлюбу. Це теж могло стати причиною невідповідності при створенні книги. Наприклад, знаючи, що Анна була дружиною Рауля де Крепі, а в хроніках також згадується його дружина Аделаїда, люди, які працювали над оформленням книги, гравери, створили даний малюнок, який повністю не узгоджується з текстом Мезере. Зазначимо також, що Аделаїдою звали дружину Генріха I Англійського, який жив приблизно в ту ж саму епоху. Хоча можливість, що оформлювачі переплутали дружин французького та англійського короля, малоймовірна. Тож ім'я Аделаїда щодо Анни в книзі Мезере можна списати на рахунок друкарської помилки.

Крім цього, під означеним малюнком є напис французькою "Avine d'Esclavonnie 2. Espouse du Roy Henri.I." ("Авіна Есклавонська, друга дружина короля Генріха I"). Згідно з гіпотезою, висловленою автору цих рядків київським книгознавцем Володимиром Миколайовичем Коленком, ім'я "Авіна" також є результатом друкарської помилки, коли при наборі типографського шрифту, літера "N" була передана двома літерами "VI". Тож ім'я Авіна – це неправильно подане ім'я Анна, яке, до речі, двічі вказується під цим малюнком.

Дев'ять з половиною століть тому, овдовівши після смерті Генріха I, правителькою Франції при малолітньому Філіпі I стала дочка великого князя київського Ярослава Мудрого Анна. Її постать унікальна серед образів усіх французьких королев. Це перша жінка на французькому престолі, про яку маємо більш-менш точні відомості та яка змогла певний час очолювати керівництво великої західно-європейської держави. Винятковість королеви Анни полягає не лише в її походженні, що було надзвичайним у середньовічній Франції, але й у важливій політичній і культурній ролі, яку вона відіграла в цій країні. Її друге одруження з графом Раулем де Крепі, що перебував уже в законному шлюбі, стало викликом тогочасному суспільству та карколомним життєвим кроком. Загадкова Анна Ярославна залишила після себе купу таємниць, над розв'язанням яких уже не одне століття поспіль ламають голови сотні дослідників. Без сумніву, ця жінка залишатиметься привабливим об'єктом історичних досліджень і надалі, не кажучи вже про використання її образу як персонажу мистецьких творів.

У Франції пам'ять про королеву Анну зберігають не лише сторінки середньовічних хронік та актові джерела XI ст. Мешканці містечка Санліс згадують із вдячністю королеву з Русі, що побудувала тут величну церкву святого Вінсента та заснувала монастир. Щороку 5 вересня в цій церкві, на порталі якої знаходиться скульптурне зображення Анни, поминають свою добродійницю. Сучасні французи, що більш-менш обізнані з минулим своєї країни, в загальних рисах знають про дивовижну долю дочки руського князя Ярослава Мудрого Анни Київської, нащадками якої були всі королі Франції після XI ст. А враховуючи родинні зв'язки між середньовічними правителями, можна констатувати, що немає жодного монархічного роду Європи, в жилах представників якого б не текла кров нащадків Анни Ярославни.

Постать Анни Ярославни в XIX–XX ст. стала зручною для політичних маніпуляцій у суспільній свідомості. Розпопуляризована у Франції наприкінці XIX ст., в умовах посилення тісного франко-російського політичного альянсу, вона стала дуже відомою і в Російській імперії, а відтак і в Україні, де раніше про неї майже не згадували. З народженням української державності протягом XX ст. та пошуків нею політичного визнання у світі образ Анни Ярославни стали активно використовувати в українській історіографії аби підкреслити важливу європейську роль України, спадкоємиці Київської Русі. Залишається традиційним піїтет до цієї жіночої постаті і в російській історіографії, яка теж має інколи кольори політичної заангажованості, щоб підкреслити велич Росії, що делегувала одну зі своїх співвітчизниць на трон далекої Франції. Безумовно, вплив цієї західноєвропейської країни у світі сприяє цікавості українських і російських дослідників до постаті своєї землячки у Франції. Хоча Анну Ярославну часто називають руською, що на заході майже завжди ототожнюється тільки з Росією, ця жінка за походженням мала переважно скандинавський родовід.

Політичний чинник, на жаль, диктує теми для багатьох історичних досліджень. Вагомість Франції у світі значно більша ніж Норвегії чи Угорщини, де правили рідні сестри Анни. Тому Єлизавета й Анастасія Ярославни не стали об'єктом такого великого зацікавлення, як їхня сестра в Парижі. Не кажучи вже про інших жінок, які, залишивши Київ, поїхали на чужину та прославилися в далеких країнах. Як-от принцеса Сіаму (нинішнього Тайланду) Мом Катрин На Фіцанулок, або Катерина Іванівна Десницька (1885–1960), дочка луцького міського судді, яка після завершення навчання в Києві поїхала у столичний тоді Петербург,

де познайомилася з сином короля Сіаму, на ім'я Чакрабонгсе Буванат, із яким незабаром обвінчалася за православним звичаєм і виїхала на його батьківщину. За межами України Катерину Десницьку майже всюди вважають росіяню. Подібних прикладів можна наводити безліч.

Єдина серед українок на чужині, що не поступається Анні Ярославні за своєю популярністю, а може навіть і перевершує її, це хіба що славнозвісна Роксолана.

Популярний у науці та мистецтві багатогранний образ Анни Ярославни і зараз продовжує обростати новими міфами. Однією з таких літературних вигадок стала байка про те, як постать французької королеви через посередництво Ромена Роллана врятувала Софію Київську від руйнування в ході перетворень соціалістичного будівництва. Як відомо, з 1934 року столицю УСРР повернули з Харкова до Києва. У зв'язку з цим був створений генеральний план реконструкції нової-старої столиці Радянської України. Згідно з ним, в головному місті республіки країни пролетаріату, що переміг, не було місця для розсадників забобонів і бузувірства. Церкви, монастирі та інші релігійно-культові споруди мали безслідно зникнути під потужним натиском "шедеврів" пролетарської культури. В першу чергу перетворення мали охопити центральну частину Києва. Фактично, християнським храмам, що знаходилися тут, був винесений смертний вирок. Тоді був знесений Михайлівський Золотоверхий собор, пам'ятка архітектури початку XII ст. Акт про знесення підготувала спеціальна ліквідаційна комісія, серед членів якої знайшовся лише один герой, що відмовився підписувати документ про варварське знищення рідкісної споруди. Це історик, археолог та мистецтвознавець Микола Омелянович Макаренко (1877–1938). За свою патріотичну зухвалість він був заарештований, звинувачений у контрреволюційній діяльності та розстріляний.

1988 року, готуючи історико-літературний нарис про цю героїчну особистість, двоє письменників – Олександр Іванович Білодід і Віктор Геннадійович Киркевич приписали Макаренку ще один ефектний подвиг, який він не здійснював, але цей художній трюк дозволяв привернути більше уваги до збереження історичних пам'яток і постатей репресованих українських інтелігентів. За твердженням Білодіда та Киркевича, сумну долю готували й перлині давньоруської архітектури собору святої Софії. Дізнавшись про це, Макаренко повідомив про плани комуністичного керівництва славетного французького письменника Ромена Роллана, який гостював тоді в Москві. Той вирішив особисто зустрітися зі Сталіним, щоб порушити питання про збереження історичних пам'яток. Під час цієї зустрічі французький літератор наголосив, зокрема, на тому, як цінує та шанує його народ пам'ять королеви Анни, дочки великого князя Ярослава Мудрого. Роллан сказав, що французи не зрозуміють нищення архітектурного творіння батька королеви їхньої держави, яке стоїть вже дев'ять століть. Радянський уряд, який щойно почав поліпшувати взаємини з західними країнами, не хотів псувати й так не дуже привабливий імідж СРСР за кордоном. Варварський наказ про руйнування святої Софії скасували, але зухвальця, що насмівся виступити проти волі "вождя всіх часів і народів" було репресовано. Пізніше один із авторів цього "московського епізоду" з біографії Макаренка за участю Роллана Віктор Киркевич кількаразово зізнавався в цій історичній містифікації, однак на той час вона вже набула величезного поширення й почала перекочувувати зі сторінок одних видань до інших та популяризуватися екскурсоводами Києва¹²⁰.

Постать Анни Ярославни унікальна тим, що однаковою мірою є своєю для французького та вітчизняного суспільств. Образ цієї жінки є тією сполучною ланкою, що є чинником до зближення двох націй, розташованих у різних кінцях Європи. Не дарма, єдиний в Україні навчальний заклад, що дає середню освіту, яка визнається Міністерством національної освіти Франції, – це Французький коледж Анни Київської (Collège Français Anne de Kiev), який діє з 1994 року в Києві.

Звичайно, Україна, як незалежна держава, повинна мати політичні зацікавлення в "розкручуванні" видатних постатей світової історії, що безпосередньо пов'язані з нашою Батьківщиною. Однією з них є, поза сумнівом, Анна Ярославна. Багато кроків у напрямку популяризації нашої держави та її минулого у світі було зроблено в період президентства Віктора Ющенка. Лідер "Помаранчевої революції" відвідав у червні 2005 року Францію і взяв участь у відкритті пам'ятника Анні Ярославні в Санлісі. Це скульптурне зображення стало останнім витвором відомого українського митця Валентина Івановича Зноби (1929–2006), який також брав участь у цій урочистій церемонії. У Франції XXI ст. дружину Генріха I все більше називають не "Анною Руською", а "Анною Київською", що є корисним для поліпшення міжнародного іміджу України.

Можна лише сподіватися, що нинішні українські посадовці не забуватимуть своїх земляків, як померлих, так і живих, що волею долі опинилися на чужині та зробили свій внесок до скарбниці людської цивілізації.

¹²⁰ Киркевич В. Г. Рерихи. Из материалов к книге / В. Г. Киркевич // Международная научно-практическая конференция "Рериховское наследие". – Том II : Новая Россия на пути к единству человечества. – СПб., Вышний Волочёк : Рериховский центр СПбГУ; Издательство "Ирида-пресс", 2005. – С. 328–351; Киркевич В. Г. Забытый ученый, спасший Софию Киевскую / В. Г. Киркевич // Киркевич В. Г. Киевское содружество Рерихов. – К.: ООО "Интертекст LTD", 2005. – 125 с. – С. 81–93.

"РОНДО" ДЛЯ НІЖИНЬСЬКОГО МУЗЕЮ**Листи Є. Ю. Спаської до директора Ніжинського краєзнавчого музею В. С. Шоходька**

У фондах Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського зберігаються 15 листів Євгенії Юріївни Спаської до директора музею Володимира Семеновича Шоходька [1]. 1961 року, обіймаючи посаду лектора Ніжинського міського партії, В. С. Шоходько зробив подання з пропозицією створити в місті музей. Усіх дивувало, що місто з понад тисячолітньою історією не має власного музею з 1934 року, коли закрили Ніжинський окружний музей імені Миколи Гоголя, а коштовні колекції розпорошили по різних закладах.

Попри всі складнощі, в листопаді 1967 року Ніжинський музей гостинно відчинив двері для перших відвідувачів. Директором призначили В. С. Шоходька, який очолював його майже двадцять років. Будучи істориком за фахом, він зумів організувати пошукову, дослідницьку роботу, згуртував навколо музею краєзнавців та ентузіастів. Наприкінці 60-х рр. Володимир Семенович звернувся до Івана Георгійовича Спаського, який стояв біля джерел музеєтворення в місті. Саме через нього й розпочалося листування директора музею з Є. Спаською.

13 листів написані українською мовою, два – російською. Перший лист датований липнем 1970 р., останній – квітнем 1972 р. Один лист не позначений часом написання. З перших листів видно, що директор шукав поради стосовно головних напрямків науково-дослідної роботи музею. Євгенія Юріївна не приховувала радості, що така важлива справа зрушила з місця, тому й погодилася допомогти чим зможе. Згодом вона переслала до музею свої щоденники про Ніжин та чернігівську подорож 1923–1926 рр., списки друкованих робіт та рукописів, які в 60-ті рр. через своїх друзів М. Новицьку та М. Вязьмітину передала до київських архівів. Вона запропонувала займатись пошуком нових етнографічних матеріалів, спираючись на її праці. Студії Є. Ю. Спаської і сьогодні не втратили наукової цінності.

Листи Є. Спаської допомагають зрозуміти, як відбувалась розбудова музею в місті – нова справа для тих, хто прийшов сюди працювати. Загальне враження від листів Євгенії Юріївни – це великий сум. "Всі думки, все серце дома в Ніжині, за яким і скучаю і сумую", – писала Є. Спаська. Неодноразово в листах висловлювала свою мрію побувати на батьківщині, кожна згадка про яку огорнута душевною теплотою. Покинувши батьківщину під тиском трагічних історичних обставин, будучи відірваною від свого коріння, своєї великої родини, проживши на чужині більшу частину свого віку, Євгенія Юріївна змогла зберегти любов до всього українського.

Уперше вводиться в науковий обіг корпус джерел з епістолярної спадщини видатного мистецтвознавця, етнографа та музейника. Головною темою листів є визначення напрямків наукових досліджень, подальший розвиток музею, збереження культурної спадщини. Не змінюємо мову оригіналу листів і авторську стилістику з незначними виправленнями відвертих описок та помилок. Не реконструйовані частини тексту подані в квадратних дужках.

**№ 1. – 30 липня 1970 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний т. В. Шоходько!

Ви не призналися як Вас звати, як до Вас звертатися! З великою охотою, рада була б стати в пригоді Ніжинському музеєві і Вам. Тому й надсилаю Вам "До історії ніжинського золотарства", яка писалася мало не 50 років тому – доповідь для музейного семінара, яким керував тоді небіжчик Д. М. Щербаківський [2], мій керівник. А брат, тоді ще хлопчик, допомагав мені збирати матеріал. Може це стане в пригоді музеєві, треба буде переглянути – може й залишилось щось суто ніжинське; обов'язково і з охотою

**Є. Ю. Спаська (фото кінця
50-х років, Казахстан)**

виберу все, що зможу, бо я, як сумувала так і сумую за Чернігівщиною і тутешню спеку аж ніяк не можу терпіти. Тут у мене може й залишилось щось, треба пошукати як що до Ніжина стосується, з великою охотою надішлю Вам. Дуже шкодую, що не буду на ювілеї, бо залишилась і тут ніжинської патріоткою.

З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 2. – 30 липня 1970 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний т. Шоходько Володимире Семеновичу!

У нас тут така бісова спека, що я в день не виходжу з дому і зробила деякі розкопки... Будь ласка, повідомте мені список, що я Вам вже надіслала, бо в мене його нема, і я не можу пригадати чи був? І що саме у Вас є? Наприклад, копія щоденників про Ніжин і Чернігівські подорожі за 1923–1926 рр. З великою охотою надішлю саме до Вашого музею, якщо не надсилала раніше? Брат писав, що йому Ваш музей подобався, я зраділа, бо до того аж ніяк не ладилася ця справа! З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 3. – 12 жовтня 1970 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний т. Шоходько!

У Ніжині занадто довго не було музею, тому різні мої щоденники, друковані й не друковані роботи здані до Київських та Чернігівського (частково) музеїв ще в 30-х роках. Ви пишете про "ніжинські знамена", а мені щось здається, – не пам'ятаю твердо, – що я надсилала Вам щось більше, чи не щоденники взагалі про "Чернігівські подорожі"? В тому числі і про Ніжин? З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 4. – 19 листопада 1970 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний Володимире Семеновичу!

Випадково попалися під руки чернетки старих записів, які я робила для семінару; не знаю, чи збереглися і ці знамена і мої записи, і я подумала, що як не збереглися речі, можливо, Вашому музею згодяться ці мої записи 1924 року. На всякий випадок надсилаю їх, якщо не потрібні, то й викинути можна! Були десь ще й чернетки щоденників про гончарів і про золотарів старих ніжинських, якщо це Вам потрібне, пошукаю. З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 5. – 6 грудня 1970 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний т. Шоходько!

Брат писав мені, що надіслав Вам мої щоденники, які здебільше стосуються 20-х рр. Ніжина та Чернігівщини взагалі. А що я сама надіслала Вам, пробачте, не можу пригадати і прошу Вас – нагадайте, будь ласка, може ще розшукаю щось в чернетках. Тим часом надсилаю Вам лише списки моїх

друкованих та лише написаних праць, майже всі чорновики здані в 30-х рр. до Київських архівів. Мрія моя – хоч раз ще побувати "дома" навіть у самому Ніжині, може й здійсниться влітку, якщо буду здорова. З повагою Є. Спаська.

Вам і Вашому музеєві бажаю всього найкращого.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 6. – 4 травня 1971 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Шановний Володимире Семеновичу!

Щиро-щиро вдячна Вам і товаришам Вашим на доброму слові з рідного Ніжина – вони мені тут такі дорогі. Зраділа б коли б знала чим могла б стати в пригоді і Вам, і товаришам, і музеєві? Проте пам'ять в мої мало не 80 років зраджує, і не можу пригадати, чи я лише збиралася чи й справді Вам вже щось надсилали і що саме? Останніми часами я тут розшукала деякі різні чернетки і охоче переписала б їх для Вашого музею, наприклад про роботу в Подволочиську, куди надіслав мене ВЗС [Всеросійський Земський Союз – авт.], забравши з Ніжинського 1-го шпиталю і ще деякі різні записи. Не пам'ятаю також чи надсилали Вам списки опублікованих робіт, рукописів та фотографій різних, які мої київські товариші передавали до двох архівів-музеїв київських... Якщо нагадаєте, що у Вас вже є – я охоче надішлю копії того, чого немає. Тепер, коли бісова нога знов почала докучати (ще після ніжинського сипняка), – не дозволяє багато ходити і часу в мене досить – ходжу лише до Ботсаду Акад. Наук Каз. ССР, – через дорогу! Весна цього року в нас тут чудова!! І часу досить...

З повагою, щире привітання Вам і товаришам! Може я кого з їх і знаю? Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 7. – 31 травня 1971 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Шановний т. Шоходько!

Спасибі Вам за Вашого листа, – з великою охотою передивлюся, що тут у мене випадково збереглося і, хоч надішлю, хоч перепису саме для Ніжинського музею, бо знали б Ви, як я тут часто і думками і усім серцем – дома, в Ніжині на Чернігівщині, за якими і скучала і сумую, бо ледве чи побачу. Брат писав мені, що йому подобався Ваш музей, і я щиро зраділа, що він у надійних руках. Чи згадуєте Ви коли ніжинця, який раніш працював в Рус. Істор. Музеї в Ленінграді Володимира Івановича Лесючевського [3] – ніжинця родом. Це він перший почав дбати за музей, який тоді містився в приміщенні колишньої інститутської церкви? А ми з братом допомагали йому охоче? Як могли і чимало де чого розшукали. Десь були у мене записи, наприклад, про чудові старі колокола на ніжинських дзвінницях, і хто, і де, і коли їх зробили. Пам'ятаю, як ми з братом і Володимиром Івановичем та його товаришами лазили по різних дзвінницях, а холод був!!! Охоче передивлюся, які чернетки тут випадково збереглися і охоче перепису для Вас. Щире моє привітання Вам і всім Вашим молодим товаришам! Бажаю успіху і радості від роботи. А Лесючевського Ви б пошукали, може збереглося щось із архіву Володимира Івановича. Жили вони десь по дорозі на вокзал (здається, це Київська?).

З повагою, бажаю Вам здоров'я і радості від роботи.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 8. – 26 липня 1971 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний Володимире Семеновичу!

Пробачте стару за те, що забула – надсилали Вам чи ні свої ніжинські щоденники, в яких чимало відомостей про ніжинських майстрів і замальовки різні ми робили з братом на початку 20-х років

для Володимира Івановича. Родина його мешкала в Ніжині, а він саме працював у Ленінграді в Російському музеї. А затримавшись у Ніжині на початку 20-х років, починав організовувати місцевий музей. Був це дуже приємний та енергійний товариш, а ми з братом охоче йому допомагали. Це я веду до того, щоб спитати, чи потрапили куди в Ніжині наші з братом щоденники, які вели ми з ним про Ніжин, Ічню, здебільшого про гончарів-кахельників? Це я веду до того, що випадково знайшла свої чернетки, мені вони зовсім не до чого, а Вам (хоч вони і дуже неохайні), може, і згодилися б, бо про силу різноманітних старих майстрів-гончарів та їхні родини згадували ми і працювали з захопленням! А тим часом аж ніяк не можу згадати куди поділися і чистовики і замальовки, здається їх була сила – сотні окремих кахель окремих відомих гончарських родин. Кому і коли я передала свої чистовики, сама ніяк не пригадаю. Можливо, про все це є відомості в матеріалах, що були мною передані до київських архівів. Шкодую, що не маю сили і змоги впорядкувати і переписати Вам на "біло" усього цього, хоч і соромлюсь цих чернеток. Проте 78 років, як бачу, не пустяк, можу й переплутати дещо! Головним чином це про розкішні печі в самому Ніжині у панів, про всіх гончарів та їхні печі та вироби. Напевно, з того часу (1921-1923 рр.) не все вціліло.

З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 9. – 6 серпня 1971 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Шановний Володимире Семеновичу!

Одержала Вашого листа й подумала, що може коли потрібно Вам буде знайти, де різні мої матеріали і про Ніжинщину і взагалі. У нас така бісова спека, що я виходжу з дому лише вранці та ввечері, от і надумала, що може коли кому з ніжинців згодяться мої різні записи, тому я охоче переписую Вам списки їх, які ще не загубила! А передавали їх мої любі товариші до Київських архівів.

I. До інституту фольклора та етнографії АН УРСР:

1. Коллекция фотографий изделий завода Миклашевского – 7 червня 63 г.
2. Пять альбомов "Українська вишивка" (с предисловием и photographиями) – 2 апреля 64 г.
3. Пузирьовський посуд. Рукопис з фото – 20 червня 64 р.
4. До історії Ніжинського золотарства (Два варіанта рукописів).
5. Три альбоми: кахлі та гончарство – 8 вересня 64 р.
6. Набожник роботи П. Я. Литвинової – 5 жовтня 64 р.
7. Скатерть Скоропадського. Рукопис. – 7 грудня 64 р.
8. Кролевець. Рукопис. – 8 квітня 65 р.
9. Лист Кравченко [?]
10. Дві фотографії Є. Ю. Спаської.
11. Медные котлы Казахской ССР.
12. Шльонський гончарний круг (Чернігівщина).
13. Кролевецкое ткачество.
14. Зразки вишивок Галичини.
15. Панські та селянські печі Чернігівщини.
16. Виписки з Румянцевського опису.
17. Автобіографія.

II. Список матеріалів Е. Ю. Спасской, переданих в архів інституту фольклора і етнографії АН УРСР у 1965 році

1. Кролевецкие рушники. Рукопись в большой тетради.
2. Черновые материалы о вышитых рушниках с 7 photographиями.
3. А. Кибальчич. 1933. [...] кролевецкого ткачества. Рукопись, 19 стр.
4. Из истории кролевецкого ткачества XVII–XVIII вв. 1959 г. Машинопись, 47 стр.
5. История кролевецких скупщиков Рындиных. 1960 г. Машинопись, 27 стр.
6. Черниговские вышитые "набожники". Черниговские заметки и 3 photographии.
7. М. Егорова-Кочубей. Марки фарфоровой фабрики А. М. Миклашевского. Машинопись, 6 стр.
8. Подорожі по Чернігівщині. Уривки зі щоденників 1921–1926 рр.
(Головним чином про гончарство. Здається це у Вас є).

9. Альбом фотографій та листівок. Різні кахлі (російські, київські та інші українські, Покорщина – будинок).

10. Узоры женских рубаш (небольшой текст, 9 фото и картотека вышивок, встречавшихся на киевском "еврейском" базаре).

11. Два письма Кравченко [?]

Ети копії списків случайно у мене сохранились. Знаю, що друзя мої сдавали еще немало материалов в архив "Музея литературы и искусства", находящийся в Киеве на Владимирской № 22-а. Во всяком случае, если сведения эти Вам пригодятся, уважаемый Владимир Семенович, буду рада. Сдано все туда, когда в Нежине еще не было музея. Сдавали мои большие друзя – покойная Мария Алексеевна Новицкая [4] и работающая в Академии наук в Институте археологии Мария Ивановна Вязьмитина [5], потому, возможно, что еще кому-нибудь и пригодится недоделанное.

З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 10. – 1 лютого 1972 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний Володимире Семеновичу!

Знаєте, що я надумала? У Чернігівському музеєві був такий експонат як "скатерть гетьмана Скоропадського" про яку були лише лаконічні записи в інвентарі. За завданням і за проханням тодішнього директора т. Вайнштейна [6] (якщо не помиляюсь) я зайнялася цією скатертиною і навіть робила доповідь в семінарі, а сам текст (можливо, навіть з фотографіями) здала до Чернігівського музею – подарувала. Цими днями я випадково розшукала свій рукописний текст, він мені тут ні до чого, а цілком можливо, що може колись комусь, хто вивчає українську стару вишивку, і згодиться! Залишилося цілком невідомо де саме і хто її вишивав. Цілком можливо, що в якомусь монастирі де було вишито багато чого. (Я не знаю про історію Ніжинського монастиря абсолютно нічого, чи існував він за ті часи). Проте свою роботу я читала в семінарі і мій суворий вчитель вважав цю тему про таку стару вишивку "зроблено на совість"! Напевно оригінал я таки передала Чернігівському музеєві – вже точно не пам'ятаю! Але вважаю, що цей екземпляр, де використані великі першоджерела в значній кількості і старанно, може і згодяться комусь із ніжинських дослідників чи дослідниць старовинної української вишивки? Чи є у Вас такі? Одним словом, якщо варто, з великою охотою надішлю Вам цей запис, на жаль без фотографій, але з невеликим кресленням. Мені вже 80 років, тут він зовсім нікому не потрібний. Чи зберігся після війни чернігівський екземпляр, теж не знаю і, взагалі, з тим музеєм знайомства не підтримую. От і подумала, що шкода, як що тут він, нікому крім мене не потрібний, може загинути. А як що Вам це потрібно, я охоче надішлю Вам цей мій примірник.

А мені дуже приємно було б знати про справи Вашого музею, хоч я так і не зрозуміла в якому саме будинку він міститься? Чи в Москаленковому, чи в Дяченковому? Бажаю Вам всього найкращого і цікавлюся Вашими справами. З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 11. – 15 лютого 1972 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний Володимире Семеновичу!

Сьогодні я надіслала Вам для Ніжинського музею посилку: останню роботу останнього ніжинського майстра-різьбяря Семена Петровича Москвичова [7], що колись і пишні ажурні іконостаси вирізав не лише для ніжинських церков, а навіть і для київських. Попросила його (місцевого майстра на ім'я Василь – **авт.**) вирізати мені простеньке "рондо" для боттічеллівської Мадони. Василь [8] суворо сказав мені: "Що це Ви, панночко, це ж ікона, це треба дати зробити рамку справжньому МАЙСТРУ!" Звичайно, я погодилася і повернулася до Москви. А приїхавши знов додому, до Ніжина, одержала від Василя це

"рондо" – останню роботу останнього ніжинського різьбяр. А сам Семен Петрович нещодавно вмер. Напевно в старих цехових книгах повинно бути його прізвище. А може хто із старих ніжинських майстрів і досі пам'ятає його. Шкодую, що тоді ще не надумала розпитати детальніше про цих знаменитих ніжинських майстрів. Вважаю, що цьому "рондо" місце не в мене в кімнаті, а саме в Ніжинському музеї. Здається мені, що непогано було б щоб це було обрамленням хоч і до портрета знаменитого нашого земляка М. В. Гоголя. Про те, це моя думка, а Ваша справа зробити так, як Ви вважаєте для музею найкраще. Щире привітання всім робітникам Ніжинського музею. З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 12. – 20 лютого 1972 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний Володимире Семеновичу!

На Ваш лист від 10.01.72 я, здається, коротенько відповіла? Проте вчора, розбираючи стару скриньку, не могла пригадати, що я Вам, землякам-ніжинцям, вже надіслала, а про що забула? Списки друкованих праць, закінчених рукописів, але не зданих до друку, списки робіт, що виконувала за завданням окремих установ, різні щоденники? Значну частину в 30-х роках здано за списками до двох київських архівів – Центрального Державного музею літератури і мистецтва Укр. РСР та Архіву Інституту Фольклору та Етнографії Академії Наук УРСР тоді, коли ще в Ніжині не було такого музею, як сьогоднішній Ваш! Якщо Ви напишете, що саме у Вас вже є, я знатиму чого нема і з охотою надійшлю те, що тим часом залишилось тут. Надішлю також і про те, куди здавала свої роботи, значна частина стосується Чернігівщини чи Ніжина. В нас тут ще зима, досить сердита, і я виходжу з дому не часто – от і могла б з охотою все це зробити, бо взагалі скутила за всім тим, що могла і хотіла збирати і не встигла. Отже, якщо Ви мені нагадаєте, що у Вас вже є – знатиму і потихеньку додам і про те, чого ще нема у Вас. З великою охотою. З повагою, Є. Спаська.

Щире моє привітання і Вам, і Вашим робітникам.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 13. – березень 1972 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний Володимире Семеновичу!

Спасибі Вам на доброму слові! З великою охотою стала б Вам у пригоді і далі! З великою охотою надіслала б Вам те, що може бути для Ніжинського музею потрібне. Проте, здається, більше нічого не збереглося... На всякий випадок надсилаю Вам зошит де, здається, хворіючи, згадала все, що свого часу вивчала чи бачила на моєму "довгому шляху", коли доводилось і "воду носити в глеку". Здається нічого, що безпосередньо стосується Ніжина й Ніжинщини вже нема. Дуже шкодую за тим, що десь загубилося, пам'ятаю, щоденників було значно більше. А тим часом хочу розшукать і надіслати маленький запис про ще одного майстра, якого варто згадати, а Вам може пощастить і де його вироби розшукати по старих будинках – про Городецького [8]! Годинники він робив. З повагою, Є. Спаська.

На всякий випадок хочу надіслати ще й списки гончарів та золотарів.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 14. – квітень 1972 р. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Уважаемый Владимир Семенович!

Посылаю Вам одну мою очень старую записку, хотя и не знаю, сгодится ли она Вам – "Няня Катерина". Она нянчила меня и братика Георгия. Мы знали, что незадолго до моего рождения у нее на

руках умерли от скарлатины и дифтерита наши сестрички Маруся и Ниночка, и совсем маленький братик Коля (на Пасху мы ходили с ней на кладбище и клали на могилки красные яички).

Очень мы любили нашу няню и жалели умерших. А она с любовью говорила-рассказывала нам о них, умерших до нашего рождения. Была она красивая и стройная даже в старости – черноглазая, светлолицая, очень аккуратная, молчаливая и ласковая. Правда, мы с братом знали, что она, таясь от всех, нюхала табак!

Лучше всего я запомнила зимние вечера, особенно, когда кроме нас в доме никого не было. Затопив в нашей спальне лежанку, сложенную из кафеля с синими цветочками, она усаживалась перед огнем на скамеечку, а мы с братиком – у ее ног на войлочном коврике... Смотреть на огонь нам нравилось и молча, но иногда она рассказывала нам что-нибудь или напевала тихонько. Одну песню она пела почти всегда плача... А я запомнила эту песню навсегда и потом мне никогда она не встретилась ни в одном знакомом песеннике, то и сообразила, что няня Катерина сама ее сочинила.

Когда, уже позже, подростком, я расспрашивала о ней, давно уехавшей от нас у ее соседей- "носовцев", посылала ей гостинцы, они рассказали нам ее грустную историю. Совсем молодой она полюбила своего друга детских лет, соседского парня, собиралась выйти за него замуж. Но пан разрушил этот план – взял ее прислуживать в свой дом, а парня сдал в солдаты. Милый бился где-то с турками и погиб там, неизвестно где. А она даже после реформы [1861 р. – авт.] так и не вышла замуж, так и ходила в "наймычках".

Поэтому на всякий случай, если серьезные собиратели песен не знают автора этой песни, сообщаю Вам, что записала ее со слов няни Катерины не то в конце 19, не то в начале 20 в. в Нежине, а родом няня была из Носовки.

Ой, у степу верба стоїть (2 рази),

А під вербою козак лежить.

Порубаний, посічений

Чисто увесь знівечений.

В головоньках ворон кряче,

А в ніженьках коник скаче.

"Біжи, коню, доріженькою,

Біжи, коню, та й битою,

Щоб татари не піймали,

Сіделечка не ізняли.

Сіделечка золотого

З тебе коня вороного.

Як прибіжиш, коню, додомоньку,

Стукни-брякни у ворітечка.

Вийдуть батько – розсідлають,

А матуся – розпитають:

"Ой, коню мій вороненький,

А де ж мій син молоденький?"

"Не плач, мамо, не журися,

То вже син твій оженився.

Взяв собі дівчиньку

В чистім полі – могилоньку".

Была у меня записана более точно, а сейчас пишу по памяти. Мотив простой и печальный. Поздравляю всех с 1 Мая!!! Всем, всем спасибо за поздравления. Всего доброго. Е. Спасская.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

**№ 15. – без дати. – Алма-Ата. –
Лист Є. Ю. Спаської до В. С. Шоходька**

Вельмишановний т. Шоходько!

Несподівано із старої книжки випали оці фото, колись мені потрібні були... А зараз ні до чого! І я подумала, можливо у Вас на щось згодяться. Тим паче, що це з дому Москаленків. А я так і не зрозуміла, який саме будинок Ваш музей – чи Москаленківський, чи Дяченківський (на розі вулиці). Чи

зберігся він? Коли я була там востаннє, там стояла якась військова частина. Хлопці дивувалися, на що мені фотографувати такі речі, як піч?

1. Без сумніву привозна, здається, темно-блакитна, на разі був якийсь вензель.
2. Можливо роботи ніжинських майстрів в будинку останнього багача Чернова.
3. Ця з Київського Флорівського монастиря, цілком можливо, ніжинської роботи, бо точнісеньки я бачила чимало в Ніжині.
4. Найстаріша з усіх цілих, яку я знайшла в Новгороді-Сіверському, зелена, поливяна, рельєфна, можливо, кінця 17, початку 18 ст., лежала під ринвою.
5. [...] 19 ст. – завод [...]щанський виробляв таких чимало: розписана блакитною фарбою.
6. А шоста з Харківщини, подібна до багатьох панських, які купували в Москві пани, майстри привозили їх і складали.

Може воно Вам і не до чого, а тут вже зовсім нікому не потрібно. Великий альбом фотографій кахлів повинен бути десь в одному з архівів, їх здавали мої приятелі в Києві. Там було чимало різноманітних, зокрема ніжинських. Проте цілком можливо, що детальні записи збереглися й про кахлі в двох київських архівах! Бажаю Вам всього найкращого. Брат десь мандрує на пароплаві по Волзі, а в нас, нарешті, кінчилась спека й легше дихати. З повагою, Є. Спаська.

Науково-допоміжний фонд, історія № 1342
Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського
Машинопис. Оригінал.

Коментарі

1. *Шоходько Володимир Семенович* (1921–2001), один із організаторів і перший директор Ніжинського краєзнавчого музею (1967–1986), випускник НДПІ, історик. Ветеран Другої світової війни, нагороджений орденами "Вітчизняної війни" та "Червоної Зірки", багатьма медалями. У травні 1976 р. за його активної участі відкрився другий відділ музею – "Природа Приостер'я". Вів активну науково-просвітницьку роботу. В 70–80-х рр. у місцевій пресі опублікував велику кількість матеріалів краєзнавчого характеру. Його заслуга – налагодження багаторічних та міцних зв'язків із відомими ніжинцями.

2. *Щербаківський Данило Михайлович* (1877–1927), історик, археолог, етнограф, мистецтвознавець, музейник. У 1910–1927 рр. обіймав посаду завідуючого історико-побутовим та етнографічним відділами Київського історичного музею. З 1917 р. там само керував мистецтвознавчими семінарами. Вперше запровадив аналіз народних декоративних виробів як творів мистецтва. Науковий керівник Є. Ю. Спаської. Не витримавши морального тиску з боку радянського керівництва музею, покінчив життя самогубством. Усе життя Євгенія Юрївна зберігала в рамці "рондо" його фото.

3. *Лесючевський Володимир Іванович* (1898–1942), мистецтвознавець, художник, етнограф, археолог. Освіту отримав у Петроградському університеті на історико-філологічному факультеті. В 1920 р. переїхав до Ніжина, де створив музей "Історія мистецтва та етнографії". Багато часу проводив у подорожах по ніжинському повіту, збираючи вироби народного мистецтва для свого музею. В 1921 р. музей закрили за браком коштів на його утримання. Того ж року повернувся в Петроград. До 1930 р. працював у художньому відділі Державного Російського музею. Після 1936 р. цілком присвятив себе заняттям книжковою та станковою графікою. Помер у блокадному Ленінграді.

4. *Новицька Марія Олексіївна* (1896–1965), у 20-ті рр. член гуртка "Studio" (керівник Олексій Новицький, почесні члени – Д. Щербаківський, Ф. Ернст, В. Зуммер) при Кабінеті мистецтв ВУАН, що об'єднався з семінаром Д. Щербаківського, який свого часу відвідували М. Вязьмітіна, Н. Коцюбинська, М. Щепотьєва, Є. Спаська, П. Кульженко та ін. Автор робіт із середньовічного шиття.

5. *Вязьмітіна Марія Іванівна* (1896–1994), археолог, мистецтвознавець, сходознавець. У 20-ті рр. член гуртка "Studio". Вперше систематизувала сарматську культуру України, дослідила історію та культуру пізньоскіфського населення Нижнього Дніпра 2 ст. до н. е. – 2 ст. н. е. Систематично зі своєї зарплатні матеріально допомагала одночасно кільком своїм репресованим подругам, у тому числі і Є. Ю. Спаській. В останні роки життя, подруги залишали одна одній на збереження свої архіви.

6. *Вайнштейн Марк Григорович* (1894–?). Освіта – Конотопська комерційна школа та Київська художня школа. Завідувач Конотопського окружного музею ім. О. Лазаревського в 1923–1925 рр. У 20-ті рр. XX ст. підтримував наукові зв'язки з музейниками регіону, Києва та Харкова.

7. *Москвичов Семен Петрович* (народ. десь в сер. XIX ст. – ?), ніжинський позолотник та різьбяр. Майстерня його знаходилась під Замковою церквою. Рідний брат золотаря Тимофія Петровича Москвичова, який був останнім головою Ніжинської ремісничої управи.

8. *Москвичов Василь Семенович*, син Семена Петровича Москвичова, небіж і учень Тимофія Петровича Москвичова. В 1905 р. брав участь разом із дядьком та батьком у виготовленні Царських воріт розміром 5 x 2,5 аршин для Вознесенської церкви Ніжина. Пам'ятаючи техніку, термінологію та назви інструментів ніжинських майстрів – золотарів, виклав все це І. Г. Спаському для його роботи "Дукати і дукачі України".

ГОЛОДОМОРІ В УКРАЇНІ: ГІЛЬЙОТИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (до 70-річчя Голодомору 1946–1947 рр. в Україні)

*Зроніть сльозу. Бо ми не мали сліз.
Заплачте разом, а не наодинці.
Зроніть сльозу за тими, хто не зріс,
Що мали зватись гордо – українці.
Заплачте! Затужіть! Заголосіть!
Померлі люди стогнуть з тої днини
Й благають: українці, донесіть
Стражденний біль голодної країни.
Згадайте нас, бо ж ми колись жили.
Зроніть сльозу, і хай не гасне свічка,
Бо в цій землі житами проросли,
Щоб голоду не знали вічно.
(Ніна Виноградська, м. Харків)*

За останні тисячу років на Землі, за дослідженням істориків, сталося 58 голодоморів. Їхні причини різні. Але аналогів цинічних методів здійснення таких штучно заподіяних Голодоморів, які пережила Україна в XX столітті, не знала жодна земна цивілізація.

Україна витримала страшні Голодомори: 1921–1922, 1928–1929, 1932–1933 та 1946–1947 роки, які були спрямовані на знищення українського народу як нації.

Наприкінці 1921 р. значні території України (Донецька, Миколаївська, Одеська, Катеринославська та Полтавська губернії, Поволжя, Південний і Середній Кавказ) охопив голод. Причиною була повоєнна розруха сільського господарства, неврожай, спричинений посухою, скорочення посівних площ, примусове вилучення радянськими нелюдами хліба в селян. У результаті цього Україна втратила майже 2 мільйони людей. Але ж не всі області України зазнали посухи, та допомога вмираючим людям не була надана державою. Уже восени 1921 року в південно-степових районах України почався голод, але окупаційні органи на місцях із особливою наполегливістю вивозили хліб, не залишаючи нічого людям. Вони діяли за наказом Голови наркому Леніна, який проголосив лозунг 28.04.1918: "Грабуй награвоване!". Хлібна картка – наймогутніший засіб примусу, сильніший за гільйотину. Хліб – зброя універсальна. Хто володіє нею, той завжди перемагає. Утворену громадську організацію Катерини Кускової, яка просила про допомогу США та інші країни, Ленін наказав розпустити, а організаторів знищити. 19.03 Ленін пише до Політбюро з грифом "Секретно": "Саме тепер, в момент відчутного голоду... Ми можемо вилучити все у церковників, чим більше ми будемо вилучати, тим швидше ми знищимо і їхню психіку".

У 1927 р. поширили хлібну гільйотину й пішли далі з лозунгом: "Від кожного за здібностями, кожному по потребі". Організували "Систему розподільчого комітету", гаслом якого було: "Люди створюють продукти, а держава розподіляє", з метою, щоб цей механізм із гігантською машиною був єдиний і підлягав єдиній партійній ідеї. Але почалися виступи селян проти такого становища, проти усупільнення землі: "Геть комуністів! Давай царя!". Ленін був проти селян, як небезпеки, й робив усе, щоб прорвати цей фронт голодом, бо голод розбиває віру в царя, вселяє страх і робить народ покірним.

До осені 1930 року на Україні насильно була здійснена колективізація. Найважчим для більшовиків було знищити політичні питання – національне питання, питання українізації, яке проводила ліберальна партія на чолі з М. Скрипником. Їх перелік склав Бухарін, який писав, що треба знищити технічну інтелігенцію та інтелігенцію взагалі: лікарів, учителів, адвокатів, журналістів, професорів, письменників... На полях цього списку було написано: "Правильно. Ленін". У 1929 році в Харкові заарештували викладача школи червоних командирів, письменника, колишнього генерала хорунжого армії УПА Ю. Тютюнника, якого розстріляли; влаштували показовий суд над 45 особами на чолі з акад. С. Єфремовим, обвинувачуючи його у створенні Спілки Визволення України, "терористичної" організації, яка боролася за свободу України. Інтелігенти в багатьох поколіннях були елітою й мозком нації. Їх треба було знищити, щоб легше в'язати руки українцям. Суд проходив у столичному оперному театрі. На це судові засідання навіть продавали квитки. Вирок був винесений 19.04.1929 р. у ніч на Воскресіння Господнє. Це був виклик, який ніхто не сприймав. Церква не могла чинити опір, а заляканий народ мовчав. На осінь 1929 року все було готове до генерального наступу: 60 000 осіб заслали в концентраційні табори, де вони загинули, а 150 000 куркулів відправили на Сибір. Як писав Ю. Блохин, який навчався в аспірантурі у Харкові (1933 р.) в

Інституті ім. Т. Шевченка: "Коли я вступив в інститут, він виглядав пустою. Більшість наукових співробітників недавно були заарештовані, частину усунено з праці. Незабаром на місце усунених деякого стягнуто з Києва... за наказом партії і комсомолу. Що я після такого радикального винищення шевченкознавчих кадрів сам зважився прийти сюди, в цю заячу небезпекою інституцію, видалося підозрілим, і новопризначений директор Є. Шабліовський уперто перевіряв звідки я прийшов, як працював, сумлінно контролював моє соціальне походження і аж тоді заспокоївся". (Ю. Бойко. Вибране. – Мюнхен, 1971. – С. XXX).

Уже з 1928 р. в житті народу з'явилися такі поняття як *індустріалізація і колективізація*, які в містах нав'язувалися більшовиками, а в селах, де проживало більшість людей, їм було не до політики, вони міцно трималися землі, працювали за мізерну плату. Сталін вважав селянство головною перешкодою для соціалістичного перетворення. Селяни були безправною сірою масою, їх не вважали за людей, називали "покидьками". За їх рахунок держава проводила індустріалізацію. Селян грабували, забирали зерно за ціни нижчі від ринкових, а тих, хто не хотів або приховував зерно, вважали саботажниками. Сталін наголошував, щоб виконати плани І п'ятирічки необхідно встановити політичний і економічний контроль на селі. Він розумів, що не зможе покарати селян, доки вони мають своє поле.

Україна відігравала базову роль у створенні СРСР, бо її населення було більше за всі республіки разом узяті, й тут були найродючіші землі. З початку формування сталінського тоталітарного режиму українське питання набуває принципового значення. В його планах було зламати Україну й знищити її націю. Тому організовують 25 000-иків, загін комуністів на село, які не мали ніякого поняття про сільське господарство. Вони почали наводити свій лад, здійснювати контроль над селом. За словами очевидців, вони забирали все в селян, викидали їх із хат із малими дітьми на вулицю, руйнували будинки, припиняли постачання продовольства в селах і не давали можливості селянам продати свої речі, щоб купити продукти. Тих, хто чинив спротив, називали куркулями, ворожим класом, їх вивозили й конфісковували все, що залишилося. Таким чином за два роки було вивезено 1 млн селян на північ, де вони загинули від холоду й голоду. Маховик, запущений Кремлем, набрав великих обертів. Керівники районів у звітах зазначали, що в Харківській обл. 1/3 селян влилися у колгоспи. 1930 р. з трибуни 16 з'їзду оголосили, що за 2 роки сталінського режиму 80 % посівних площ забрали до колгоспів. Це був великий злам в історії нашого народу. До 1931 року було знищено 352000 селянських господарств, із 1,5 млн осіб вивезено 285000 сімей куркулів, що становило більше 1 млн осіб.

15.11.1932 р. Політбюро ЦК ВКП(б) видає постанову про "Паспортну систему розвантаження міст від зайвих елементів": не видавати паспортів селянам, щоб не тікали до міст; лише за 1,5 місяця повернули до села вмирати 180 000 селян. Колективізація була спрямована на знищення селян не лише фізично, але й психично, її наслідки відчутні ще й досі. Становище в колгоспах погіршилося: не було техніки, коней для обробки колективних земель, восени 1931 р. з третини посівних площ не було зібрано врожаю. Однак хліба вистачило б, щоб не вмерти з голоду. Проте Москва нав'язала непосильні плани зернозаготівель, які були на 44 % більші за попередні. Сталінська орда кинула на Україну своїх слуг Молотова й Кагановича, щоб вимести зерно до зернини й відправити державі. Але забирати було нічого. План хлібоздачі було виконано на 30 %, почалися репресії не тільки над селянами, але й над керівниками колгоспів: звільняли з посад, виносили догани тощо. Видається "Закон про збереження соціалістичної власності", відомий ще під назвою "Закон про 5 колосків" – селян карали за зібраних 5 колосків розстрілом або 10 роками тюрми. Як пише Станіслав Біднов у книзі "Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–33 років", з 9 по 453 ст. записані імена померлих від Голодомору лише в Донецьку. В книзі є свідчення очевидців: "Спогади написані своєю рукою".

Вводиться режим "чорних дошок", на які заносились колгоспи, що не виконали план заготівель. Почався страшний Голодомор...

Справжньою катастрофою був штучно створений голод на Україні в 1932–1933 рр., унаслідок якого вмирали цілі села, райони. Історики не можуть навіть подати точної кількості людських жертв. На думку дослідників, під час другого голодомору загинуло близько 3,9 мільйонів людей, і третину з них становили діти. Кожну хвилину гинуло 17 осіб, 1000 – за годину, за день – 25 000. Смертність населення перевищила навіть втрати під час Другої світової війни, яка тривала 5,5 років. Як влучно сказав очевидець із Харківщини Ф. Цибульник: "У війні гинув кожен п'ятий, а від голоду – кожен четвертий".

Заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. П. Птухи НАНУ Олександр Гладун на прес-конференції в Укрінформ (24.11.2016) на тему "Причини, перебіг та наслідки Голодомору 1932–1933 рр." зробив висновок, що: "Війна Сталіна з українським народом була більш руйнівною, ніж нацистська окупація для селянської місцевості. Особливо висока смертність була в дітей віком від 0 до 14 (1,6 млн дітей)". Дефіцит народжених у 1932–34 рр. становив 600 000 дітей.

Ось як радянська машина під сталінським керівництвом навмисно знищувала український народ. Ця подія понад півстоліття була закритою сторінкою історії. Замовчування голодомору як явища, заборона будь-якої інформації про нього були складовою офіційної політики комуністичної партії – основного організатора злочину.

Голод 1932–33 рр. був масштабнішим за голодомори початку ХХ ст., він охопив практично всі українські землі, які на той час входили до складу СРСР.

Український народ опинився в кільці смерті. На заході був кордон із сильною охороною, а на півночі й на сході – НКВС. На залізничних станціях співробітники НКВС проводили постійні облави й забирали в людей навіть незначні запаси харчів.

Шукаючи порятунку, голодні люди намагалися пробитися в міста, щоб виміняти речі на хліб чи влаштуватися на роботу, щоб отримати мізерну плату – пайок, з яким ще треба було поділитися з умираючими рідними. Влаштуватися в місті було нелегко, бо селяни не мали паспортів. Їх брали на вугільні шахти Донбасу чи на будови першої п'ятирічки, на Дніпрогес чи на інші роботи, де вони працювали за мізерні пайки, які треба було віддати рідним. Хоч передати цей "скарб" вдавалося не всім.

Про ситуацію на Великій Україні дізнавалися в Західноукраїнських теренах, які знаходилися в межах Польщі, Румунії та Угорщини. Звичайно поширювати правду журналістам було неможливо, бо їм забороняли виїзд на візові території. Тому почався підкуп західних журналістів, які дезінформували правду про Голодомор на Україні та Кубані. Так, один із кореспондентів "New York Times" Уолтер Дюранті, який брав фальшиві інтерв'ю у Сталіна, у своїх репортажах спростовував існування голоду в Україні, а коли приховувати правду не вдавалося, то розповідав про випадки недоїдання й заперечував великий голод. За такі репортажі з СРСР у 1932 р. Дюранті став лауреатом Пулітцерівської премії, однієї з найпрестижніших американських нагород у галузі літератури, мистецтва та журналістики. Навіть попри брехливі репортажі Дюранті посмертно не був позбавлений цієї високої нагороди.

Не менш "сприями" червоній Москві деякі дипломати й письменники, як-от: Герберт Веллс, Бернард Шоу, Ромен Ролан. Їх привозили на Україну, показували фальшиві підготовлені знімки веселих робітників, передову техніку, пригощали багатими обідами тощо. Після цього підкупні журналісти розповідали про досягнення в більшовицькій Росії. Та й США було не до того, щоб доносити правду про голод в Україні, бо була можливість від Москви одержувати дешевий хліб, який був дуже потрібний після "великої депресії", щоб підтримати власну економіку. В приватних розмовах сам Дюранті зізнавався про голод і про кілька мільйонів померлих в Україні й на Північному Кавказі, приховуючи ці факти, але писав те, за що щедро платили "господарі".

Але були й чесні журналісти, які у репортажах доносили світові правду, як Гарет Джоунс, Малколм Маг'Герідж, Джосеф Олсоп та ін., які ризикували не лише своєю кар'єрою, а й навіть життям. Так, Джоунс здійснив двотижневу мандрівку по селах Слобідської України, де на власні очі побачив страхіття Голодомору 1933.

Четверте голодне лихоліття припало в Україні на час після Другої світової війни, що виникло як результат безгосподарності советської влади, а також несприятливих погодних умов.

Советський Союз не мав практики ведення сільського господарства, бо знищив "клас куркулів", які були добрими господарями. Відбудова країни четвертим п'ятирічним планом поглибила кризу в селах. Сільське господарство втратило під час війни більшу частину поголів'я великої рогатої худоби й техніки, господарство зруйноване, колгоспи, радгоспи – пограбовані, сотні сіл – спалені, робочої сили бракувало, бо багато чоловіків не повернулися з війни.

А ще й у 1946 році була жажлива посуха...

Радянська влада намагалася всілякими способами позбутися українців як нації. Депортувати українців не було куди, тому вирішили втілити попередню, випробовану практику, – знищити українство реальним геноцидним планом – **голодоморним погромом**.

Невідповідність державних заготівельних цін на продукцію сільського господарства й промислову продукцію підірвала економічний стан селян, які змушені були платити ще й прямі податки. Економічно бездарна советська влада кинула всі свої збитки на плечі селян: податки нараховувала з кожного гектару посівів власників і колгоспників, не враховуючи мізерної кількості зерна, одержаного через посуху: середня врожайність зернових впала в колгоспах у 1946 р. до 3,8 в ц/га, а в радгоспах – 4,5 ц/га; в Одеській, Харківській Ворошилоградській до 2,3–2,9 ц/га. Валовий збір зернових скоротився до 531 млн пудів проти 1330 млн пудів у 1940 році. Нестача кормів спричинила загибель 44 000 голів рогатої худоби й 82 000 коней. Однак центр не пішов на зниження обов'язкових поставок, за невиконання яких посилили кримінальні справи проти посадовців, які не виконали планів хлібозаготівель. Сам М. Хрущов, перший секретар ЦК КП(б)У, пізніше писав в своїх "Мемуарах": "План встановлювався методом..., при якому виходили не з того скільки вирощено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити з народу в засіки держави. І ось почалося це вибивання..."

Восени 1946 року в Україні спостерігалася неймовірна тяжка ситуація з продовольством. У жовтні 1946 р. була тотальна перевірка правильності витрачання хліба, встановлено пайкове постачання селянам хліба. Загальні труднощі перевірки зводились до зменшення осіб. Це спричинило масовий голод, смертність, факти канібалізму.

Радянський уряд запровадив нереальний до виконання план хлібозаготівель, тотального вилучення насінневого, страхового, фуражного фонду зерна, запровадив податки за користування селянами присадибних ділянок, проведення насильницької колективізації в Західній Україні, посилив хлібозаготівлі за несприятливих умов у центрально-східних областях України: Херсонській, Ізмаїльській, Одеській та інших областях. Станом на 1.02.1947 року в державному резерві в СРСР було 10 млн тонн зерна, в той час, як у Широківському районі Дніпропетровської обл. колгоспникам було видано по 90 г хліба на трудовень.

Коли Хрущов заступився за народ, то невдоволення Сталіна проявилось у своєрідному "зміцненні" керівництва України шляхом зміщення Хрущова з посади першого секретаря ЦК КП (б)У, і направив до Києва Л. Кагановича, якого було "обрано" 3.03.1947 року першим секретарем ЦК КП (б) України, а Хрущов зайняв посаду голови Ради міністрів УРСР.

Керівництво СРСР такими діями прагнуло зберегти й поповнити великі продовольчі й мобілізаційні резерви на випадок нової світової війни. А з другого боку – бажанням Сталіна одержати дивіденди від поставок зерна в країни Західної Європи.

Керівники обласних і районних організацій колгоспів не могли виконати план заготівель. Так, у Вінницькій обл. колгоспи й радгоспи у 1947 р. вже пару років не могли виконати плану хлібозаготівель. Місцеве керівництво каралося за це доганами, звільненням із посади, з партії. Такого тиску керівники не витримували. Голова колгоспу Чечелинського району отримав догану; уповноваженого Брацлавського райкому, Давидова, "за бездіяльність під час хлібоздачі" звільнено з партії; голова колгоспу с. Слобода С. О. Бевз покінчив життя самогубством. Директор Сербинівської МТС написав: "Як мають надо мною так знущатися керівники району, то краще померти, чим у допрі сидіти". Багато хліборобів пішло з життя на Поділлі. Південні райони постраждали більше від посухи, ніж північні, тому там голод був страшніший. Згідно з архівними свідченнями, Західна Україна багато допомагала Вінницькій області. Так, у 1947 р. від західних побратимів вінничани одержали сотні тонн зерна, що викликало в керівників центру МДБ неприязнь; подільських людей називали й далі петлюрівцями, фашистами, прислужниками, бандерівцями тощо.

Ще одним репресивним заходом держави проти населення була заборона продажу хліба на ринках колгоспами й колгоспниками та одноосібниками. Безплатна праця, непосильні податки, голод, репресії змушували селян залишати свої рідні місця. Великий відтік людей із сіл спостерігався взимку 1947 року.

"Щоб якось вижити в лиху годину, вся Східна Україна прямувала в Західну Україну, бо там голод мав не такі масштаби, як у східних та центральних областях України. Вони вимінювали речі на зерно й картоплю. Всі товарні поїзди, що йшли на схід, були заповнені мішками з зерном і картоплею... Таким чином люди рятувалися від голодної смерті"... – згадував інвалід війни Сорока з Київщини. А Литвин Ольга Фелемонівна (1906 р. нар.) говорила: "А як же, добре пам'ятаю 1947 рік. Нас тоді врятувала Західна Україна, коли б не вона, був би новий 1933 рік. Чоловік прийшов калікою із війни. Двоє діток померли ще в 1933, довелося й мені Західну Україну відвідати... У Жмеринці поліція стояла, ловила й не пускала, арештовували людей. Люди всякими шляхами й засобами добиралися до Тернопільської та Львівської областей, обминаючи Жмеринку, як нечисту силу, йшли пішки до Сербинівки, там чіплялися на ходу до вагонів і пробіралися в тамбур, їхали куди везе поїзд. Я була у Тернопільській області, люди там дуже добрі, співчували нам, годували, давали ночліг, розпитували про колгоспи, ми їм правду розказували..." (Приклади брала з бесід сучасників та з книги: *Шульга І. Г. Голод на Поділлі / І. Г. Шульга. – Вінниця: Континент – ПРИМ, 1993. – 224 с. Розділ 4: 1947: повсюдний голодомор. – С. 149–190*).

Мешканці Західної України з милосердям і співчуттям ставилися до людей, годували їх. Широку пропагандистську роботу проводили українські повстанці, члени ОУН та УПА. В листівці "Українці" вони закликали народ допомагати голодуючим: "Українці Західної України! Серед Вас живе багато братів із Східної України. Ставтеся до них приязно, гостинно, як до братів своїх... Допомагайте собі взаємно по-братськи!"

У 1946–1947 рр. радянський уряд не простив Західній Україні того, що вони намагалися допомогти своїм братам зі Східної України. Західняки зрозуміли причину штучного Голодомору й били тривою, сповіщаючи своїм родичам, які були за океаном, щоб вони несли правду про нищення українців голодом, щоб розкрили брехливе лице радянської влади, яка приховувала заподіяні злочини супроти українців.

Держава продовжувала успішно вимітати колгоспні комори. Так, Вінницька обл. одержала завдання на 1947 рік: заготовити по лінії споживспілки 20 вагонів яєць, 400 тонн молока, 20 тонн масла, 150 тонн м'яса, 10 тонн птиці, 2 тонни водоплавної дикої птиці, 2000 тонни картоплі, 1500 тонни сухофруктів, 10 тонн меду. Виконати всі ці поставки практично було неможливо.

Загальну думку хліборобів Поділля висловила колгоспниця с. Лукашівки Монастирського району М. К. Герей у розмові з представником райкому партії 17.06.1947р.: "Урожай добрий, але нам його не дадуть, а все вивезуть державі".

Деякі керівники колгоспів намагалися приховати частину зерна, щоб видати колгоспникам хоча б малу кількість на трудовень. Однак їх за це суворо карали. Голову колгоспу "Червоний жовтень", Поперечну, віддали під суд, а голові колгоспу "Червоний шлях" Чечеленицького р-ну винесли сувору догану. Люди нарікали на колгоспи й радгоспи, які створені для грабунку селян. Бригадир к-пу "Червоний партизан" І. І. Вертеольний сказав: "Щоб той не жив, хто придумав колгоспи... Скільки би не вродило хліба, все рівно не дадуть більше 200 г на трудовень". Рятуючи своє життя, люди почали зрізати колоски, крали зерно тощо: зареєстровано 1878 викрадених снопів і 1232 кг зерна.

Згідно з указом Верховної Ради СРСР "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна" суди виносили суворі вирoki. Так, за зрізування колосків колгоспниці Лисицька й Пивовар с. Гута Літинського р-ну були засуджені на 8 років ув'язнення. Почалися збройні напади на колгоспні токи, крали зерно, вбивали охоронців тощо. Секретар ЦК КП(б)у Л. Каганович вимагав притягувати всіх до судової відповідальності за розкрадання хліба за терор. З початку збирання хліба було притягнуто 1196 осіб за розкрадання зерна, причиною крадіжок був голод. Він цинічно наголошував, що причиною всіх проблем в Україні є "український буржуазний націоналізм". Сталінське керівництво винними за невиконання хлібозаготівель вважало саме тих партійних функціонерів та селян, які пережили окупацію, "азнали впливу чужої ідеології й потребували перевиховання", відправляючи їх на Сибір. Зернове питання залишалося основним на обговоренні засідання політбюро, де давали установки на узаконене пограбування села державою, що призвело до голодомору. Селяни працювали в колгоспах без вихідних, їм не було часу обробляти свої ділянки. Накладали високі податки за все, чого й не мали селяни: за фруктові дерева, за худобу, за птицю і т. д. Селяни знищували все в господарстві, щоб звільнитися від податків. Природне прагнення селян бути господарями землі розцінювалося як "пережиток капіталізму". На повну потужність працювали судові органи, стягуючи недоїмки з селян за невчасну сплату податків.

Штучний голод 1946–47 рр. розпочався масовим вивозом сільськогосподарської продукції для країн "народної демократії", під маркою якої проводився тотальний вивіз хліба з України, і це була політична антиукраїнська диверсія, через голод послаблювали біологічну силу народу, що зводило людей до однієї проблеми виживання: наїстися чи померти. Голодом руйнували психіку українців, нищили мораль, віковічні звичаї, робили їх покірним, байдужим, заляканим натовпом.

Радянська влада вилучила з села під виглядом хлібозаготівель фактично всі продукти за кордон, допомагаючи країнам "соціалістичного табору" та іншим союзникам. Так, у 1946 році було вивезено із СРСР 350 тисяч тонн зерна до Румунії, а у 1947 році – 600 тисяч тонн до Чехословаччини; за цих два роки Польща отримала від Радянського Союзу 900 тисяч тонн хліба. Сам президент Чехословаччини К. Готвальд констатував факти: "Радянський Союз врятував нас від голоду". В той час як українці корчилися у голодних муках.

У Молдові, Бессарабії й південних областях України стрімко поширився голод, і лише за перше півріччя 1947 року офіційно зареєстровано 130 випадків людодіства. Так, обласний прокурор 7.04.1947 р. інформував політбюро про те, що "... у с. Корбівка Госинського р-ну громадянка Г. Н. сокирою порубала труп своєї матері і протягом кількох днів готувала собі їжу". 16.04.1947 р. в прокуратурі слухали справу звинувачення громадянки Г. А. в людодістві"; 22.03.1947 р. розглядалася справа колгоспниці К. Н., яка зарубала родичку й варила їжу для своєї глухонімої доньки й для себе"; після обшуку в квартирі Б. А. знайдено в печі кістки підлітка й дорослої людини, які жили в цій квартирі. У с. Жданівка Хмельницького р-ну мати вбила шестирічного сина Андрійка за те, що з'їв 6 картоплин, із яких вона хотіла приготувати їжу для родини. І таких прикладів було дуже багато. Внаслідок Голодомору 1946–1947 років в Україні загинуло 2,8 млн осіб; 1 млн людей хворіли на дистрофію.

Низка дослідників, зокрема Й. Анатолій, І. Білас, В. Пахоренко, О. Веселова, В. Марочко та ін. кваліфікують післявоєнний Голодомор 1946–47 рр. **Геноцидом щодо українського народу**, вчиненим із метою "покарання" українців за "недостатній ентузіазм" у ході Другої світової війни. Сталін не міг пробачити західноукраїнським націоналістам боротьбу за визволення України. Йому не терпілося розгромити український націоналізм, вогнище якого було на Заході. В процесі врегулювання територіального питання з

Польщею проводився обмін населенням. У 1944–1946 роках радянська влада дозволила полякам переселитися з Галичини й Волині в Польщу. Натомість у Радянську Україну добровільно чи примусово імігрувало близько 520 000 українців, які опинилися на боці нового кордону.

Хто повинен відповісти за такі страшні Голодомори, чому й досі деякі держави ще думають, чи визнати Голодомори в Україні як ГЕНОЦИД проти українського народу. Чому досі не покарана країна, яка знищувала український народ, яка й зараз хоче привести Україну до п'ятого Голодомору?

Ми, діти цього Голодомору 1946–1947 рр., пам'ятаємо гіркий присмак бур'янів, грициків, лободи і кропиви. Ми їли все, щоб не вмерти з голоду, залишившись 5 сиротами без захисту й допомоги... А пізніше у школі на нас дивилися як на дітей куркулів, "ворогів народу". Цього я не можу забути й простити "славній комуністичній партії".

А ще більше поширився голод у 1947 році, коли репресували батьків, знищували їх тюрмами й готували до вивозу в Сибір. Діти були опухлі від голоду, плач розносився по всій Україні, нічого не хотілося – лише їсти, голод не давав заснути, а уві сні бачили хліб, доспілі черешні, яблука, шовковицю, яку насадив батько навколо саду... Він так і помер після тюрми у 1947 р. А за що? За те, що віддав усе своє чесно зароблене господарство, а ми голодні без батьків пухли з голоду? Чекали літа, щоб поїсти хоч щось із саду, хоч зелені плоди, яким не дали дозріти, які рятували нас від голодної смерті.

Штучно створений сталінським режимом голод перетворив українське село в справжнє гетто смерті, винищив еліту, породив страх перед радянським фашизмом. Замовчування трагедії українського народу, голодоморів, заборона будь-якої інформації про нього була складовою політики правлячої КПРС, головного організатора злочину Сталіна та його поплічників. Дуже поблажливий вирок виніс Апеляційний суд м. Києва 13 січня 2010 року щодо кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення Геноциду в Україні 1932–1933 рр., за ознакою злочину передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, відносно:

- **Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича** (21.12.1879), грузина, з 1903 р. члена партії більшовиків, з квітня 1922 р. – Секретаря ЦК ВКП(б);

- **Молотова (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича**, (9.03 /25.02/ 1890 р. н.) уродженця м. Нолінська, В'ятської губернії (тепер Советськ Кіровської обл. Росії), росіянина, з 1906 р. члена партії більшовиків, у період із грудня 1930 р. до 1941р. – Голови Ради народних комісарів СРСР і Ради праці й оборони;

- були названі імена організаторів Голодомору: **Кагановича, Косіора, Чубара, Хатаєва, Постишева**.

Невже ми все це забудемо й пробачимо окупантам, які розпалюють ворожнечу серед українського народу? Вони не можуть змиритися з тим, що вже пізно повернути колесо історії назад. Ми маємо свою Незалежну Україну, за яку боролися й гинули наші пращури протягом усієї історії України. Ми не дозволимо нікому посягати на нашу Незалежність, ми, діти батьків, які загинули від рук совєтської кровожерливої машини, вимагаємо визнати Голодомор 1946–47 рр. в Україні **Геноцидом**, який штучно створила радянська система. Нехай наш голос почує весь світ! Ми цього не забули, ми закликаємо всіх бути солідарними з нами.

Відзначаючи 70-річчя Голодомору, цю сумну дату в історії нашого народу, закликаю Вас об'єднатися у Слові й Молитві за Україну й поставити у вікні свічку Віри, Надії, Непереможності нашого народу в боротьбі за правду й незалежність нашої Держави.

А перед усіма, хто вижив у цьому страшному Геноциді, схиляємо низько наші голови, а для тих, хто загинув у роки Голодомору, просимо Господа Бога дати їм вічне Царство Небесне. Обіцяємо: Україна та її народ пам'ятає Вас! Світ визнає! Ми не забудемо Вас!

Слава Україні! Слава Нації! Героям слава!

Дослідження проблеми голодоморів в Україні та за її межами

Перші ґрунтовні дослідження фактів Голодомору здійснив на еміграції Дмитро Соловей у кінці 40-х і на початку 50-х років ХХ ст. Він був свідком тих трагічних подій 1932–33 рр. Д. Соловей народився в 1888 р. в с. Срібному, Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Чернігівська область). Ще в 1952 р. він видав у США свою книгу "Стежками на Голготу. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 роках". Лише тепер ці задокументовані спогади побачили світ в Україні зусиллями вчених Юрія Шаповала та Олександра Юренка (Київ, Полтава, 2005), Василя Марочко та ін.

Американсько-український дослідник Джеймс Е. Мейс уперше застосував метод усної історії (1984), використавши понад 50 інтерв'ю, взятих аспірантом Гарвардського університету Леонідом Герецом. З 1986–87 рр. Дж. Мейс був виконавчим директором Комісії при Конгресі США, завданням якої було дослідити питання Голодомору. Якось він сказав: "Ваші мертві вибрали мене...". У цьому був

глибокий зміст і обов'язок. Він разом із Леонідом Герецом, Сью Еллен Вебером та ін. представили Конгресу США Звіт Комісії, що працювала з 1986 р. під керівництвом Дж. Мейса й збрала понад 200 свідчень мовою оригіналу. Наприкінці 1990 р. у Вашингтоні було надруковано три томи усних свідчень про Голодомор 1932–1933 років, обсягом 1734 сторінок тексту. І ці всі свідчення сходяться із зібраними в Україні усними історіями й дають досить чітку картину злочину радянських методів, бо тисячі людей ніяк не могли говорити одне й те саме: "... забрали все до зернини, до квасолини, до одєжини, скатертини, рушника; не випускали з сіл до міст, щоб обміняти ці останні речі на хліб". У 1993 році він переїхав із США до Києва, де жив і працював до смерті (2004 р.), похований на Байковому цвинтарі.

Джеймс працював із британським дипломатом, літератором, автором публікацій із історії СРСР Робертом Конквестом, автором книги "Жнива скорботи".

На нашій стороні стояв і американський актор і режисер Мел Гібсон. Після того, як на екрані вийшов його фільм "Страсті Христові", йому закинули антисемітизм. Приводом стало те, що у фільмі Ісуса Христа розпинають юдейські жерці, представлені, як жорстокі вбивці. На такі звинувачення в одному із випусків журналу "Рідер дайджест" Гібсон відповів, що євреї не були єдиними жертвами нацизму, а Голокост не був єдиною сторінкою жажливої людської історії. Для прикладу він згадав український Голодомор: "В Україні від голоду загинули декілька мільйонів осіб у 1932–1933 рр.". Прикро, коли чуєш, що правда про Голодомори в Україні затирається, бо євреї не хочуть, щоб якась інша світова катастрофа була схожа на Голокост, щоб не применшити чи порівняти з українським Геноцидом, який був найстрашніший у світі. Але й українців не менше загинуло у нацистських концетраційних таборах...

Як тут не згадати про ще одного чужинця, який став відданим сином України – Освальда Бурггарта, чистокровного німця, в Україні відомого під іменем Юрій Клен, який віддав свій талант Україні. Ось як він пише в своїй поемі "Прокляті роки":

Тож ревно помолімося за всіх,
Кого сувора доля не пригорне,
Хто не зазнав ні радості, ні втіх,
За всіх, кого нещадно чавлять жорна,
Кому завмер у горлі криком сміх,
Чиї неясні дні, як чорні ночі.
Ти, Боже, їх у темряві не кинь,
Благослови їм шлях серед пустинь.

В Інституті історії України в Києві проводяться дослідження голодоморів в Україні. На базі зібраних матеріалів Олександром Михайлівною Веселовою свідчень людей, які вижили, були упорядковані дві книги: *Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 років. Свідчення у 2-х книгах. Упорядники: О. Веселова, О. Нікілев. Відповідальний редактор В. Смолій. – К. : ВД "Калита". – 2009.* О. Веселова збрала велику кількість матеріалів про Голодомор 1946–1947 рр. Але у 2015 р. вона померла, і цю роботу продовжує Людмила Володимирівна Гриневич, зараз готується книга до друку.

В Україні 27.06.1992 року в Києві створено Асоціацію дослідників голодоморів в Україні. Мета й завдання асоціації – дослідження та збереження в історичній пам'яті народу однієї з найтрагічніших сторінок історії – Голодомору 1932–1933 рр., 1921–1922, голоду 1928–29, 1946–1947 років в Україні.

Ця Організація об'єднує науковців, письменників, журналістів, представників інших професій, які вивчають історію та сприяють вшануванню пам'яті жертв Голодоморів в Україні. Її засновники – письменник В. Маняк та його дружина, журналістка Л. Коваленко-Маняк, яка очолила Раду. З її участю створено 37 осередків у різних областях України, які об'єднали понад 700 осіб. Після її передчасної смерті (1993) II З'їзд (1994) обрав головою правозахисника Л. Лук'яненка (від 1996 до 1998 – почесний голова). З травня 1996–1998 Раду очолював д-р істор. н. Василь Марочко. Після IV З'їзду (1998) головою знову став Л. Лук'яненко (переобрано і на V З'їзді, 2000).

У багатьох містах і селах України активістами впорядковано цвинтарі, встановлено хрести, пам'ятні знаки на могилах Жертв Голодоморів. 10.09.1933 на Михайлівській площі Києва відкрито й освячено пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932–1933 рр. Підготовлено й видано низку збірників, свідчень людей, архівних матеріалів, які пережили страхіття радянських голодоморів, проведено наукові конференції та інші заходи.

Ми не повинні забувати того, хто узаконив щорічне відзначення, останньої неділі листопада, Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. 19.11.2008 року Президент В. Ющенко відкрив у Харківській області Меморіал жертв Голодомору 1932–1933 рр. Комплекс розташований у Дергачівському р-ні, неподалік від кордону з Росією. Це шестиметрова скульптура чоловіка, жінки й дитини. Дорослі стоять один до одного спиною. Чоловік дивиться в сторону Росії, яка спричинила голод, символічно намага-

ючись захистити родину від голоду. Жінка в молитовній позі повернута в сторону України. Вартість пам'ятника 3,5 млн гривень.

Українці за межами України кожного року відзначають ці сумні сторінки в історії українського народу. В 2016 році ми відзначаємо 70-річчя Голодомору 1946–1947 рр. в Україні.

Зокрема, "Німецько-Українське наукове Об'єднання" в Мюнхені провело наукову Академію "Голодомори в Україні: чорні сторінки в історії українського народу" для українців Мюнхена та околиць міста. Програма була цікава, насичена. На цій Академії було зачитане "Звернення до німецького Бундестагу" з проханням розглянути й прийняти до уваги вимогу українців, в Україні й за її межами, визнати Голодомор 1932–33 рр. в Україні Геноцидом. До Листа додали підписи українців і тих, хто підтримує нашу вимогу. Ми сподіваємося, що до 85-річчя Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, німецький уряд підтримає нас і визнає Голодомор Геноцидом проти українського народу.

"Щоб світ визнав Голодомор геноцидом, потрібна політична воля. Натомість ми традиційно відзначаємо дні пам'яті жертв голодоморів, а влада не робить потрібних кроків для офіційного визнання", – так сказав відомий дослідник голодоморів Станіслав Кульчицький, д-р історичних наук, професор, зав відділу Інституту історії України НАНУ на прес-конференції в Укрінформі на тему: "Причини, перебіг та наслідки Голодомору 1932–1933 рр". Він наголосив: "26 листопада – пам'ятний день. Але після нього ми на цілий рік забуваємо про найбільшу трагедію, яку виніс наш народ у ХХ столітті. Створюється ситуація, коли через 2 роки ми підійдемо до 85-річчя Голодомору; і ми повинні вийти на ООН із тим самим питанням – визнання Голодомору як Геноциду проти українського народу. Але я не бачу ніяких зусиль з боку влади, з боку Адміністрації Президента України. Тому, що це питання суто державне, й зусилля науковців ні до чого не призведуть". Він підкреслив, що тут повинен розгорнути роботу Український інститут пам'яті як виконавча структура, мають бути задіяні ресурси МЗС та державних органів, що мають вихід на ЗМІ світового значення й трибуну ООН.

В обліковій картці про Голодомор Петром Порошенком зазначено про День пам'яті "жертв голодоморів". Але там повинно йтися про один Голодомор і голоди. Це недобре. І це не вина Порошенка. Ця формула, у множині, виникла при В. Ющенку, і вона діє негативно, бо голоди були різні, й були різні втрати. Треба триматися одного 1932–33 рр., щоб визнали його Геноцидом. Верховна Рада прийняла закон у 2006 році про Голодомор як Геноцид, але на міжнародному рівні зусилля визнати Голодомор геноцидом "закінчився провалом". Нині називають різні цифри жертв – аж до 10 млн. Інститут соціальних досліджень НАНУ подає цифру – 3,9 млн осіб.

Чітко не артикулюється, що Голодомор 1933 р. був терор голодом, про що вперше заявив англійський дослідник Роберт Конквест. "Сталінське табу – інформаційна блокада, яка була однією з причин самого механізму Голодомору, протрималася аж до 1987 року", – уточнив історик. Нині, за його словами, Україна може досягти успіху у визнанні світом Голодомору як Геноциду, бо за останні 8 років загальна кількість публікацій про голодомор нараховує значно більше 20 тисяч в усіх країнах світу. А також Росія втратила той авторитет і ту політичну вагу у світі, коли можна було ефективно протидіяти зусиллям України в цьому питанні. Зросла доказова база Голодомору як Геноциду. Досі дані про конфіскацію всього продовольства тривалого зберігання, яка була здійснена в січні-лютому 1933 р. й призвела до голодного мору, не мала письмових фіксувань. Так само, як не знайшли таких фактів у верхах нацистського керівництва з приводу Голокосту. Був тільки факт Голокосту. Але ж був і факт Голодомору. І тут команда демографів та соціальних досліджень НАНУ на чолі з американським професором-демографом Олегом Воловиною за останні роки домоглися надзвичайних вагомих результатів", – наголосив Кульчицький.

Олена Дацько

ПРО СТАВЛЕННЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ ДО ДІТЕЙ

Для Миколи Гоголя часи дитинства знаменувалися весняністю та веселістю. Буйність цих днів схожа на прихід весни, а дитяча душа чарівна сама по собі, – так писав письменник у листі до матері. Він не мав власних дітей, але завжди переймався дітками знайомих, приділяв їм увагу та давав поради щодо виховання. Наше завдання дослідити взаємини між Миколою Гоголем та дітьми крізь призму його життєвого досвіду, з'ясувати ставлення письменника до дітей, проаналізувати важливість гоголівського впливу на дитячу особистість.

Тема дітей у житті Гоголя досить цікава та виразно окреслена в його розумінні. Можливо, це пов'язано з яскравими взаємовідносинами, що склалися між дітлахами та письменником.

Наприклад, Дмитро Погодін, син історика Михайла Петровича Погодіна, в будинку якого не раз зупинявся Гоголь, розповідав, що Микола Васильович любив жартувати з дітьми. Він "позволял резвиться и шалить сколько угодно" [6, с. 42]. Гоголь обожнював бути в їхньому оточенні і завжди привозив їм гостинці. Проживаючи в сім'ї Смірнових у Калузі, Гоголь "забавлял детей своими остроумными шутками и рассказами" [2, с. 406]. В листах до матері письменник цікавився життям та становищем дітей знайомих. Наприклад, у листі від 10 лютого 1831 року переймався долею нащадків відкупщика Григорія Шостака, рідного брата Марії Іванівни, який розорився і був арештований за борги: "Удастся ли уберечь что-нибудь для детей" [3 т. X, с. 191], а в листі від 28 серпня 1838 року Гоголя цікавило подальше життя дітей сусіда Василя Івановича Черниша.

Гоголь дізнавався про дітей не тільки завдяки переписці з матір'ю, а й з іншими родичами та знайомими. Ця важлива інформація була розміщена на маленькій частині листа і складалася з досить коротких речень, у яких письменник завжди згадував теплими словами і так чи інакше виказував свою привітність та люб'язність до діточок. Так у листі від 1 вересня 1843 року, адресованого М. М. Язикову, Гоголь цікавився дітками братів Петра Михайловича та Олександра Михайловича Язикових. Від С. Т. Аксакова письменник чекав листів із розповіддю про кожного окремо, про їхні заняття та вчодобання. В листах до М. Я. Прокоповича Гоголь проявляв ніжність та небайдужість до його малечі. Доказом цього є такі прохання: "поцілувати за нього всіх дітей", "обійняти", "погладити по голівці". Такий прояв почуттів зворушливості та розчулення бачимо в листах Гоголя до О. О. Смірнові та В. А. Жуковського. Письменник то обнімав, то просив перецілувати малечу. Крім того, не залишилися поза увагою письменника діти В. А. Жуковського, він завжди розпитував про них і постійно вітав зі святами. В листах до О. С. Данилевського, М. П. Погодіна, В. М. Репніної та С. П. Шевирьова автор перецілював їхніх діточок, душевно обнімав, вклонявся, цікавився кожним. Переписка Миколи Васильовича – доказ турботи про дітей та бажання для них тільки найкращого. Так у листі до сім'ї Данилевських Гоголь писав: "Бог да хранит вас обоих с детками" [3 т. XIV, с. 248].

Крім бажання не полишати поза увагою маленьких Микола Васильович також хотів знати про всі життєві перепити, що стосувалися дітей. Він намагався давати поради щодо подальшого навчання та поліпшення їхнього життя. Так, у листі до Данилевського пропонував, щоб його діти вступали в медико-хірургічну школу пізніше, адже, на думку Гоголя, їм ще на той час не було шістнадцяти років і вони б не оволоділи навчальною програмою. У виборі навчального закладу для дітей родички та сусідки Зеленецької Гоголь наголошував на інституті шляхетних дівчат: "... они попадут в хорошие руки" [8, с. 12]. Письменник добре знав про можливості кожної дитини і таким чином давав поради щодо їхнього виховання та навчання.

Микола Гоголь самостійно приймав рішення про подальше навчання сестер Ганни та Єлизавети. І вже визначені перспективи, що стосувалися їхньої долі, описував у листах до матері: "Дети, слава богу, здоровы. Так как природных способностей у них немного, то я не нахожу, чтобы мне нужно было непременно упреждать их. Лучше пусть этот год они почти ничего не делают и остаются в том же классе еще на два года! Притом же зачем им выходит слишком молодыми?" [3 т. X, с. 264]. Гоголь добре усвідомлював можливості сестер, він знав їх, і тому його поради та побажання були доречними. Перш ніж вступити до Петербурзького Патріотичного інституту Ганна та Єлизавета проживали на квартирі разом із братом. Він опікувався ними. І в листах до матері завжди писав про їхнє становище: "Об детях не беспокойтесь" [Т. X, с. 250], "Дети здоровы" [3 т. X, с. 254] і т. д. Гоголь контролював їхнє проживання в інституті, знав про кожен їхній крок: "Смотрение за ними как нельзя лучше" [3 т. X, с. 258], – пише Микола Васильович матері.

Письменник не тільки протегував сестер, а й давав поради щодо поліпшення життя інших дітей і таким чином ніби брав на себе своєрідне покровительство над малечею. Наприклад, для початку сестрі Єлизаветі він радив допомагати в навчанні селянським діткам. А вже в листі від 6 квітня 1847 році Микола Гоголь пропонував сестрі взяти похресницю, що залишилася сиротою, до себе додому. В будиночку облаштувати дитячу кімнату для інших сиріт, яких прийме до себе Єлизавета. В листі до О. О. Смірнові від 6 червня 1846 року радив допомагати дітям попаді, якщо вони бідують. Бажання підтримувати дітей із бідних родин не залишало Миколу Гоголя все життя. Мешкаючи, ще в роки юності, в Петербурзі без доброго достатку, він відсилав дітям цукерки і тим самим ошчаслилював малечу.

Варто сказати, що Микола Гоголь турбувався про діток, прагнучи для них найкращого. Він розумів, що потрібно цим маленьким особистостям, отже, добре знав особливості їхнього розвитку. Навіть можна виокремити таку собі характеристику дітей, за Гоголем, своєрідне бачення дитячої свідомості очима письменника. На думку автора, дитина ще не має характеру. Вона ясна, весела та безтурботна, їй властива безрозсудність. Але діти вміють по-дитячому відмовляти. Крім того, вони можуть бути трохи розсіяними, трохи примхливими, часом по-дитячому сумними, схильними до вигадок. За словами Миколи

Васильовича, дітям не під силу глибоке відчуття, розуміння та мислення. Вони не можуть говорити та міркувати одночасно. Тільки дітям властива дитяча ясність думки. Дитину супроводжують малозрозумілі видіння, таємничі перекази, незрозумілі чудернацькі події, темні ознаки невидимого світу, мрії й страхи. Письменник не міг зрозуміти дитячу забудькуватість, малеча його дивувала тим, що легко забувала дім і згадувала в окремих випадках, наприклад, тоді, коли щось нагадувало про нього й домашній затишок.

Діти, на думку Миколи Васильовича, можуть дуже набридати оточуючим і вимагати виконати їхні забаганки, такі, які дорослі виконати не в змозі через певні причини. Вони вміють завдати клопотів і не бачать недоліків, а якщо й бачать, то можуть сказати про це тільки тим, хто їх засмутив. У малих дітей може бути безлад у голові. Малеча завжди дорога своїм батькам та близька батьківському серцю, бо інакше розірветься зв'язок між теперішнім і майбутнім. І останній важливий елемент дитячої характеристики – це те, що дітки обов'язково повинні відчувати любов своїх батьків. Отже, наведений приклад характеристики дитини є, на нашу думку, достатнім і вичерпним аргументом розуміння дитячого світу письменником.

Таку характеристику дітей слід доповнити кількома гоголівськими порадами щодо виховання та навчання малечі. Згідно з цими ідеями, виховувати та навчати дітей потрібно так, щоб вони були завжди слухняними, вдячними й шанобливими. Але не треба забувати про те, що це дитина, і їй потрібно насолодитися дитинством сповна, а тому буде краще, якщо вона веселитиметься.

Микола Гоголь дотримувався тієї думки, що у вихованні та навчанні хлопчиків основна роль належить батькові. Так, у листі від 22 грудня 1844 року до С. Т. Аксакова, Гоголь бажав синам бути розрадою батькам. А про дівчаток він говорив: "... женский пол не наше дело" [3 т. XII, с. 409]. В листі до О. О. Смірної від 18 листопада 1848 року Гоголь, згадуючи дітей Сергія Тимофійовича, зазначав, що був приязним тільки з хлопчиками, а щодо дівчаток, то знав тільки їхні імена. Можливо, Микола Васильович дотримувався тієї думки, що синів повинен виховувати батько, а у вихованні дівчаток головна роль належить матері. Але це не заважало Гоголю брати участь у вихованні власних сестер.

Можна виділити характеристику дівчаток, яка є доказом розуміння Миколою Васильовичем дівочого простору. Можливо, саме той факт, що автор був єдиним братом, дозволило йому зрозуміти дівочу природу. Дівчина, на думку письменника, повинна бути розкутою, але ні в якому разі не дикою, а для цього потрібно пояснювати і розповідати про її майбутнє життя всіма яскравими для неї фарбами: про радості й насолоди, які очікують праведних, а також про те, які жахливі, жорстокі муки чекають грішних [3 т. X, с. 281]. Дівчина не повинна спілкуватися з "девками", а має займатися рукоділлям і практикою мов, музикою, особливо танцями. Дівочу скутість та сором'язливість може применшити один із засобів – це знайомство з новими цікавими людьми, які можуть принести користь у житті, сформувати дитячий розум. За словами Гоголя, тільки гарна звичка та хороші вподобання, перетворюються у зрілих літах в чесноту.

Микола Гоголь мав у своєму арсеналі декілька ідей щодо виховання та навчання дівчаток. Треба виокремити авторський педагогічний напрямок, який допоможе в майбутньому дівчині усвідомити та пристосуватися до життя. На думку Миколи Васильовича, виховувати дівчину потрібно дуже просто, щоб вона була добра душею і серцем, щоб була господинею, послужливою, привітною, ласкавою, як ластівка. Вона повинна бути готовою до будь-якої роботи як для себе, так і для інших. Щодо зовнішніх характеристик, то дівчинка зобов'язана бути тендітною та естетично вбраною. А тому потрібно вчити її їсти в міру та не зношувати сукні. Вдягатися вона повинна дуже просто, чим простіше, тим краще.

Щодо навчання, то тут Микола Васильович дотримувався тієї думки, що дівчині з неможливої родини не потрібна вища освіта, адже вдома вона зможе краще навчитися всьому тому, що потрібно їй, щоб стати доброю господинею, хорошою дружиною і доброю матір'ю. Інакше дівчина не знайде собі чоловіка, тому що чоловіки вибирають собі просто добрих господинь. А тому найголовніше для дівчини – це оволодіння домашніми справами. В листі до сестри Лізи від 6 квітня 1847 року Гоголь дає кілька порад щодо організації процесу навчання. На його думку, краще обирати такі заняття, які б змушували дівчинку більше рухатися на свіжому повітрі. Це буде корисніше для здоров'я та й їй самій приємніше. Сидіти не довго за книгою, а, навпаки, якомога рідше. Не робити навчання педантським та суворим. Потрібно правильно читати та розповідати. На думку Гоголя, це найефективніший метод навчання. Спочатку потрібно прочитати про себе, щоб знайти необхідне для дитини, і потім подумати про те, як би розповісти їй, як захопливу казку, так, щоб урок був дуже цікавим. Таким чином, дитину можна розвинути краще за будь-який інститут. Тому письменник радив читати такі книги, з яких можна взяти щось хороше для дітей: розділи історії, подорожі різними країнами – все те, що знайомить із мудрістю творинь Божих.

На думку Гоголя, зміст дитячої літератури повинен бути схожим на думки ангелів, на простодушно чисті думки, з метою піклування про виховання майбутніх людей. Серед повістей треба

вибирати такі, де зображено, як стала якась дівчинка чудовою господинею і заслужила від усіх похвалу, як уміла вона робити всім добро. Треба говорити дитині, що ці перекази оповідань та повістей – як нагорода за старанність та уважність і не акцентувати увагу на тому, що це урок. Процес виховання та навчання, на думку Миколи Васильовича, проводиться дуже легко тільки якщо добре виховує себе той, хто виховує інших. Сама присутність у суспільстві вихованих і добрих людей дає можливість непомітно навчитися від них і собі самому того ж. Діти, які повсякчас бачать перед собою світле, сповнене доброти обличчя, і самі стануть випромінювати більше світла та спокою.

Діти заможних батьків можуть дозволити собі навчання в гімназіях. Там вони спроможні розвинути ті таланти, завдяки яким зможуть бути успішними в суспільстві. В такому навчальному закладі з 1843 до 1844 року на посаді інспектора другого благородного пансіону при Київській першій гімназії працював товариш Гоголя О. С. Данилевський. У листі від 13 квітня 1844 року Гоголь допитувався в нього, чи є в аудиторії обдаровані діти. Крім того, давав Данилевському кілька порад щодо їхнього навчання. На думку Миколи Васильовича, гімназійні діти – це майбутні особистості, на яких можна вплинути і зробити для них корисне потрясіння, адже діти перед дорослими, що віск перед мармуром. Вони повинні постійно силоміць здобувати знання, і ніщо не повинно даватися їм задарма. Діти в цьому віці бояться екзаменів, і ця боязкість властива всім. Уже після складання іспитів вони самі будуть сміятися з цього.

Микола Васильович добре орієнтувався у вихованні та навчанні дітей, він давав доцільні поради своїм знайомим щодо поліпшення самого процесу навчання. А ще він легко радив батькам, як поводитися з дитиною, на що звернути увагу під час становлення дитячої особистості та як правильно виховувати малечу. Діти, як зазначав Микола Васильович, повинні мати власну дитячу кімнату. Із появою дітей про своє колишнє життя мати та батько будуть згадувати із заздрістю, адже тепер у них з'являться тисячі турбот про дитину. На думку письменника, мати любить своїх дітей до засліплення, і взагалі меж цій любові немає. Вона володіє безграничною любов'ю до своїх дітей, і навіть здатна жертвувати особистими інтересами заради них. А ось у ставленні батька до дитини можна побачити справжню турботу, це ставлення особливе. Батько повинен безпосередньо спілкуватися з дитиною, а не заводити паперових листувань.

Для батьків найкраще знаходити повну розраду в діточках. Не можна дуже часто говорити про своїх дітей та хвалити їх. Це те ж саме, що хвалитися собою та своїми чеснотами. Гоголь говорить про можливість вдаватися до так званого "утаємнення", мається на увазі не говорити дітям про щось болюче та вразливе, наприклад, про смерть когось із рідні. Одне із завдань, яке лягає на плечі батьків – давати багато корисних уроків із власного життя. Дітям потрібно багато читати, а література повинна бути цікавою для читання. Змалку дітей потрібно заохочувати до пізнання своєї батьківщини та її історії. Пояснювати різноманітність її місцевості та спосіб життя її мешканців, щоб ці розповіді викликали палке бажання бути корисним суспільству.

Хоча Микола Васильович і не мав дітей, але його життя було насичене дитячими турботами, переживаннями. Жодну знайому дитину він у своєму житті не обділив увагою, чи то добрі слова, чи то гарні вчинки та поради завжди лунали із вуст письменника в бік малечі. Будучи добрим знавцем дитячої психології, Гоголь навіть дорослим пропонував розв'язати певні нагальні проблеми. Гоголь радив О. Смірновій, якщо: "... случатся какие-нибудь соблазнительные разговоры, не вооружайтесь против них суровостью и строгостью правил, а старайтесь лучше с детским смехом обратить разговор на что-нибудь другое, тоже пустое и светское, чтобы все видели, что вы не потому оставили этот разговор, что он оскорбил строгость ваших правил, а потому, что вы просто потеряли вкус к таким вещам" [3 т. XII, с. 339].

Література

1. Виноградов И. А. Гоголь в воспоминаниях, дневниках, переписке современников. Полный систематический свод документальных свидетельств. Научно-критическое издание: в 3 т.
Т. 1. – М. : ИМЛИ РАН, 2011. – 904 с.
2. Гоголь в воспоминаниях, дневниках, переписке современников. Полный систематический свод документальных свидетельств. Научно-критическое издание: в 3 т.
Т. 2 / Издание подготовил И. А. Виноградов. – М. : ИМЛИ РАН, 2012. – 1032 с.
3. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : в 14 т. / Н. В. Гоголь АН СССР ; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом) ; гл. ред. Н. Л. Мещеряков ; ред.: В. В. Гippiус (зам. гл. ред.), В. А. Десницкий, В. Я. Кирпотин, Н. Л. Мещеряков, Н. К. Пиксанов, Б. М. Эйхенбаум. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1937–1952.
4. Николай М. [П. А. Кулиш] Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем : в 2 т. – 1856.
Т. I. СПб. : В типографии Александра Якобсона. – 340 с.
Т. II. СПб. : В типографии Юлиуса Штауфа. – 311 с.

5. П. Б. [Бартенев П. И.] Из записной книжки "Русского архива" // Русский архив. – 1909. – Т. II. – С. 296–304.
6. Погодин Д. Пребывание Н. В. Гоголя в доме моего отца. Из воспоминаний Д. М. Погодина // Исторический вестник. – 1892. – апрель. – С. 42–48.
7. Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя / В. И. Шенрок. – М. : Типография А. И. Мамонтова и Ко, Леонтьевский пер. № 5, 1893.
Т. II. – 406 с.
8. Шенрок В. И. Н. В. Гоголь в период "Арабесок" и "Миргорода" (1832–1835 гг.) / В. И. Шенрок // Вестник Европы. – 1892. – июль. – Кн. 7. – С. 5-45.

Надія Пасік

ВІД ЗАМОВЛЯННЯ ДО ФРАЗЕОЛОГІЗМУ

Вивчення фразеології в культурологічній площині в останні десятиліття не втрачає актуальності. І це не дивно, адже стійкі звороти найбільше з-поміж інших мовних знаків відображають духовний досвід носіїв, риси національної культури, репрезентують архаїчні світоглядні уявлення етносу, про що слушно зауважує В. Телія: "Фразеологічний склад мови – це дзеркало, у якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість" [7, с. 9]. Як універсальний засіб – транслятор світогляду – фразеологізми уможливають дослідження законів вербальної комунікації та механізмів створення, закріплення й використання знань.

Виявлення зв'язку між позначуванням фразеологізмом поняттям і формою немислима без залучення внутрішньої форми, знання позамовної мотиваційної діяльності. Цей зв'язок установлюється через посередництво культурних фактів, у контексті архаїчної моделі світу. Зокрема, велика кількість одиниць української фразеосистеми генетично пов'язана з обрядодіями, текстами чи окремими символічними образами замовлянь. Український мовознавець В. Жайворонек, розглядаючи жанр замовляння під етнолінгвістичним кутом зору, ототожнює його із заклинанням, закляттям, примовлянням, примовою і трактує як усталену словесну формулу, що зазвичай супроводжується відповідними діями і має нібито магічну силу, як виражене в словесній формулі сильне побажання про здійснення чогось, підкріплене вірою в це [2, с. 234]. Дещо вужче розуміння сутності цього жанру представлене російською дослідницею С. Толстою, яка вважає замовляннями малі фольклорні тексти, що служать магічним засобом досягнення бажаного в лікарських, захисних, продукувальних та інших ритуалах і функціонально близькі до заклинань і народних молитов [5, т. 2, с. 239].

Замовляння розвивалися одночасно з формуванням свідомості людини та міфологічної системи й стосувалися найрізноманітніших сфер людського життя та діяльності: їх використовували для позбавлення від хвороб, зурочення, негараздів, неприємностей, для приворожування та відвернення, для знищення та закликання урожаю, грошей тощо [2, с. 234; 5, т. 2, с. 239]. Трансцендентальний характер актуалізованих у згаданому жанрі образів, специфіку форми треба розглядати в контексті самого ритуалу замовляння – регламентованого поєднання слова й дії, "вербального й акціонального компонентів" [5, т. 2, с. 239].

Наразі звернемо увагу на багаті культурно-естетичні імплікації образів і мотивів замовлянь в українській фразеології.

Внутрішня форма фразеологізмів, пов'язана з міфологічною символікою замовлянь, стала об'єктом вивчення Л. Байрамової, І. Євтухової, В. Жайворонка, В. Ковалю, О. Левченко, В. Мокієнка, О. Назаренко, Л. Савченко, В. Ужченка та багатьох інших дослідників. Усі вони переконані, що збагнути механізм об'єктивування фразеологічного змісту можна тільки через предметно-зображальний код. За слушним зауваженням Л. Савченко, етнокод замовляння корелює з образною основою первинного словосполучення фразеологізму, котрий виокремився з магічного вербального контексту чи сформувався під впливом окремих фрагментів комплексу магічних дій у системі духовної культури етносу [4, с. 301].

Когнітивні сліди замовлянь знаходимо не тільки у фразеологізмах із прозорою етимологією, а й у тих одиницях, внутрішня форма яких асоціативно пов'язана з образами чи змістом та діями замовлянь.

Фразеологічну мікропарадигму, детерміновану контекстом замовлянь, становлять звороти, концепт яких корелює з магічними обрядодіями чи символічними об'єктами замовлянь. Пряма сакральна зумовленість простежується у зворотах як *сім баб пошептало* 'набагато кращий' [9, с. 810] та *баба надвоє ворожила (гадала)* 'невідомо, чи здійсниться щось, чи ні' [9, с. 15], де іменні компоненти асоціюються зі словом *баба* – суб'єктом виконання ритуалу, яку в народі ще називали відьмою, знахаркою, чарівницею,

ворожкою, шептухою [2, с. 21]. Однак в образній основі першого фразеологізму лежить відгомін віри в магічну силу слова, вимовленого пошепки, аби не почула нечиста сила, яку відводять, сама форма обрядодії замовляння: хтось промовляє наговір, приворот, шептанням відводить зурочення, лікує хвороби, виганяє переляк тощо [Там само, с. 649]; а в основу другого звороту покладений прообраз процесу ворожіння, гадання, за якого встановлювали контакт із потусторонніми силами з метою пророцтва, отримання знань про майбутнє чи минуле за допомогою карт або інших ритуально-символічних предметів [Там само, с. 115; 5, т. 1, с. 481].

У цій групі простежуємо конкретизацію форм магічного впливу суб'єкта. Так, фразеологізм *замовляти (заговорювати) зуби* 'відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше; вводити в оману, дурити когось' [9, с. 313] етимологічно пов'язаний із конкретним видом замовляння – зціленням від зубного болю. "Від зубного болю лікували хворі зуби настоями трав, а також знахарством, ворожінням і замовляннями; вірили, що є люди, які одним доторком руки до хворого зуба знімають біль (звідси "перестало боліти, як рукою зняло"); за цілителя зубів вважали святого Антонія: "Антонію, зубний цілителю, поможи мені!" [2, с. 255]. В культурі всіх народів зберігається низка сакральних текстів на зразок: "Місяць у небі, мертвець у гробі, камінь у морі: як три брати до купи зберуться і будуть бенкет робити, тоді у мене зуби будуть боліти" [8, с. 72]. Сама ж назва процедури (як нам видається, уже в символічному значенні) також функціонує в текстах замовлянь, скажімо: "Святії архангели і ангели, Михаїл, Гавриїл, Уриїл і Сарафаїл, ізідіте на святую гору і затрубіте во святую трубу, ізберіте своя слуги і замовте їм губи і зуби, щоки і пашоки, леву і левиці, ведмедю і ведмедиці, вовку і вовчиці, росомаху і росомасі. Як бояться лева і левиці ті звірі, так щоб боялись мого скоту (мастю такою-то)!" [8, с. 144].

Стійкий зворот *замовляти кров* 'припиняти кровотечу, застосовуючи замовляння' [6, т. 3, с. 217] містить компоненти, які декодують буквально значення вислову – маркера обряду. Подібні асоціативно-образні структури фіксуємо в багатьох текстах замовлянь, як-от: "Ішла Пречиста – одна з Києва, друга – з Чернігова, третя – з Ніжина. Несли срібну голочку, шовкову ниточку, рани зашивати, кров замовляти. Кров з буйної голови, з рум'яного лиця, з ретивого серця, з живота, з костей, з мозку, з чорних кіс, з карих очей"; "Калиновим мостом ішло три сестри: Калина, Малина і Шипшина. Не вміли вони ні шити, ні прясти, тільки вміли сікти-рубати, ріки пропускати: одна ріка водяная, друга ріка огняная, третя ріка кров'яная. Водяною огонь заливати, кров'яною кров унімати" [1, с. 60].

Вербалізована магічна дія зцілення пов'язана із символікою руки, адже "здавна вважалося, що у відунів і побожних людей, які роблять людям тільки добро, легка рука" [2, с. 511]. Відомо, що замовляння становлять собою сугестивний комплекс дії та слова, тому й не дивно, що схожі на масаж дотики руки знахаря до хворого місця полегшували біль [3, с. 407]. У замовляннях рука постає своєрідним інструментом магічної маніпуляції, що сприяє прозорій мотивації фразеологізму *як рукою зняло* – 'дуже швидко, раптово минуло, зникло щось' [9, с. 343].

Замовляння використовували для знання наврочення (вроків, уроків, призору), тобто горя, шкоди, хвороби, завданих комусь недобрим поглядом, словами або діями. В. Жайворонок зазначає, що, за міфологічним уявленням слов'ян, зурочування "йде нібито від злих чарівників, що наврочували, зурочували (від ректи), зочували (від око), наворожували (від враг) людині навіть над її слідом" [2, с. 382]. Здатністю наврочити, як вважають у народі, наділені люди з косими, різнокольоровими, зеленими, вибалушеними очима чи низько опущеними бровами, оскільки останні буцімто віддзеркалюють не пряме, а обернене зображення [Там само, с. 382–383]. Звідси – сучасні фразеологізми *глянути недобрим оком* 'за забобонними уявленнями – таємною магічною силою погляду принести кому-небудь хворобу, нещастя, невдачу; наврочити' [9, с. 174]; *лихим оком* зі словами *поглядати, дивитися* 'сердито, з неприязню, злістю' [9, с. 586]; *поганий (лихий) на око* 'людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди' [9, с. 656]; *лихе (погане, зле) око* 'той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недобррозичлива людина' [9, с. 583]; з *[лихого] ока*; з *[лихих] очей*, переважно зі словами *трапитися, статися* 'у забобонних уявленнях – від погляду недобррозичливої людини' [9, с. 582].

Погане, зле око (вовче око), за народними повір'ями, негативно впливає на об'єкти: "подивиться на дерево – воно враз засихає; погляне на свиню з поросятами – вона неодмінно їх з'їсть; подивиться на курчата – вони виздыхають; недобре око спричиняє хвороби, збитки й різні нещастя; це не залежить від волі людини; такі очі бувають під густими зрослими бровами і самі чорні (кажуть: "Бійся чорних та карих очей"), вирячені або запалі, косі, заздрісні" [2, с. 415]. Оберегом від недоброго погляду були замовляння на зразок: "Заклинаю: *погані очі*, / Погані мислі – / Божими словами, / Божими молитвами / Відсилаю за червоне море, / За голубе море, / За чорне море, / За широке поле" [1, с. 23].

Логічно припустити генетичну спорідненість із міфом про зурочення фразеологізму *дивитися зизом (зизим оком, дзизом)*, що поряд зі значенням 'косити очима (про фізичну ваду)' реалізує ще й семантику 'виявляти поглядом неприязнь, невдоволення, недовіру, недобррозичливість' [9, с. 236].

Віддавна вважали, що зиза, тобто косоока; або ж руда, ряба, кульгава людина позначена дідьком: *Що дідько визначить, то його* [2, с. 245].

Імовірно, що в згаданому контексті можна розглядати й етимон звороту *від людського (стороннього, чужого) ока*, уживаний із дієсловами *ховати, ховатися, оберігати* в значенні 'щоб ніхто не бачив, не знав' [9, с. 581], а також стійкий вислів *для відводу очей* 'щоб відвернути увагу від чогонебудь, лише для створення певного враження; удавано' [9, с. 117], де редукований прикметниковий компонент, потенційно асоційований із повір'ям.

Протилежні конотації закріпилися за фразеологізмом *світле око* 'хтось порядний, чесний, безкомпромісний, справедливий' [9, с. 585].

Дослідники фольклору зафіксували багато текстів замовлянь, які нібито знімають уроки, як-от: "Помагаєш ти, вода явлена, очищаєш ти, вода явлена, і луги, і береги, і середину. Очищаєш ти, вода явлена, народженого од прозору: надуманого, погаданого, зустрічного, водяного, вітряного, жіноцького, мужицького, парубоцького, дівоцького. Підіте, уроки, на сороки, на луги, на очерети, на болота, на моря" [8, с. 90]. Віра в таку текстову магію, підсилену діями компетентної людини, закріпилася у звороті *вливати переполох (уроки)* 'лікувати перелякану або зневірену людину знахарським способом' [9, с. 93].

В останньому фразеологізмі актуалізований спосіб магічної дії, що супроводжує словесну формулу, – виливання воском. Цей продукт діяльності бджіл вважають сакральним ще з дохристиянських часів, зокрема, він символізує душевну м'якість. Очевидно, що саме асоціативний зв'язок між душевним станом людини та пластичними властивостями речовини й зумовив її використання в магічному обряді виливання воску. Так, "аби позбавити дитину нічного переляку, над її голівкою тримали миску з водою, лили в неї розтоплений віск і за формою вилитого визначали, кого злякалася дитина" [2, с. 100]. Відголос цих міфологічних уявлень убачаємо й у таких зворотах: *як скапувати свічкою* 'худнути, марніти від переживання, хвороби' [9, с. 814]; *танути як свічка, танути як віск [на сонці (на вогні)]* 'швидко втрачати сили, здоров'я від хвороби, горя; марніти' [9, с. 877]. В останніх фразеологізмах чітко проглядає мотив формули замовляння: "В лісі росло дерево, убирало си в кору, в краки, в лист, у цвіт. Стяли його. Як не має воно тепер сили рости, цвісти, так, аби не мали рости уроки панські, циганські, діточі, жидівські, парубоцькі, дівоцькі, жаб'ячі й гадячі. Аби так щезли, як пропадає *сіль від води і віск від вогню!*" [8, с. 92]. У контексті цього замовляння міфологічного характеру набуває мотивація стійкого звороту *як сіль у воді* зі сл. пропасти, зникнути 'безслідно' [9, с. 809].

Заявлений у попередньому тексті часто вживаний у ритуальних обрядах символічний образ солі наділений здатністю оберіга від чарів: "новонародженому кладуть у постіль сіль "від уроків"; охоронною є формула: Сіль тобі в очі на чотири ночі! [2, с. 541]. Редукувавшись, а іноді зазнавши й інших трансформацій, останнє замовляння фразеологізувалося: *сіль тобі в оці (в очі)* 'уживається як усталена форма застереження від зурочення' [9, с. 809]; *сіль тобі на язик [печина в зуби (у вічі)]* 'уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго' [9, с. 809]. Розвинену в іншу символіку алюзію простежуємо в компаративі *як сіль в оці* у кого, кому 'бути неприємним, завдавати прикросів кому-небудь, заважати комусь або дратувати когось' [9, с. 809].

Важлива роль в лікувальних замовляннях відводилась обрядодії злизування, що супроводжувалось вербальним імперативом, напр.: "На Сіянських горах, на морських плитах стояв дуб, на тім дубі Семенове гніздо, у Семеновім гнізді Олена-змія. Приходжу я до ясного сонця: "Олена-змія! Збери всіх лютих змій, збери, розпитай, котра люта змія упустила жало, нехай вона вийме жало, *рану залиже, опух потушить*" [1, с. 151]. За Л. Савченко, суб'єкт замовляння (баба) тричі лиже спину зляканой псом дитини й тричі плює, приговорюючи на голову винного собаки прокляття нести на собі переляк, при цьому злегка розриває пазуху сорочки дитини [4, с. 304].

Дослідники міфології вказують на сакральну значущість у цьому виді замовлянь образу корови – слов'янського символу добробуту, материнського інстинкту, продуктивної сили землі [Там само], злизування якої наділялось магічно-лікувальними властивостями, знімало пристріт чи захворювання, що й імплікували фразеологізми: *як (мов, ніби) язиком злизало* 'раптово не стало кого-, чого-небудь, хтось, щось раптово зник (зникло)' [9, с. 337]; *як (мов, ніби) корова язиком злизала* 'безслідно зник, пропав хто-небудь; безслідно зникло, пропало' [9, с. 390]; *як (мов, ніби) лиз (лизень, лизь) злизав*, 'що-небудь безслідно зникло, перестало існувати, пройшло' [9, с. 422]; *нехай (хай) лизень злиже* 'уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, недоброго побажання комусь' [9, с. 423].

Система ритуально-магічних дій замовлянь включає зав'язування чи розв'язування вузлів. У міфологічному світогляді слов'ян вузол є знаком зупинки, припинення певних дій чи сили, знаком оволодіння об'єктом чи ситуацією. Цим оберегом можна утримати ("прив'язати") щастя, урожай, плодючість, удачу, і, навпаки, вузол – це магічний спосіб зурочити, передати нещастя, хворобу [5, т. 5, с. 357]. Очевидно, саме цей міфологічний код актуалізований у фразеологізмах *розплутувати вузол*

‘розкривати, з’ясовувати суть якої-небудь складної, заплутаної справи’ [9, с. 755]; *зав’язало мову* ‘хтось утратив здатність говорити’; *зав’язати світ* (*вік, віку*) ‘зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості’; *зав’язати очі* ‘позбавити кого-небудь можливості об’єктивно сприймати, правильно оцінювати навколишню дійсність; зробити кого-небудь нещасним’; *зав’язати язик* (*язика, рот, рота*) ‘примусити кого-небудь замовкнути, не дати можливості висловитися’ [9, с. 301].

Виголошуючи замовляння, суб’єкт обрядодії міг виконувати рухи ножем – оберегом, символом сили й захисту. Така семантика знешкодження передбачуваної небезпеки зумовлена здатністю ножа відрізати, відсікати, заколювати її [2, с. 397; 5, т. 3, с. 430–432]. Міфологічний образ цього атрибута знахаря проглядає у внутрішній формі фразеологізму *як ножем відрізати* ‘сказати що-небудь дуже різко, категорично’ [9, с. 126].

У замовляннях знайшов утілення поширений у всіх індоєвропейських народів міф про живу та мертву воду. Частіше магічні тексти, образи та дії кореляють зі світоглядними уявленнями слов’ян про цілющу силу води. Етнолінгвісти слушно підкреслюють очисну, апотропейну й продукуючу семантику цього першоелемента світобудови [5, т. 1, с. 389]. Робота з водою в замовляннях спрямована на лікування, магічне очищення від хвороб та вроків [2, с. 106]. Скажімо, ритуальне скроплення водою, змивання погані енергії, зливання води над хворим у процесі замовляння вело до позбавлення страждань, зняття пристриту, відновлення сил тощо. Елементи й наслідки такої обрядодії простежуємо у внутрішній формі зворотів *виводити на чисту* (*свіжу*) *воду* ‘викривати чію-небудь непорядність, підступність, нечесність’ [9, с. 83]; *нехай* (*хай*) *пливе за водою* ‘уживається для вираження побажання забути що-небудь, не повертатися до чогось (переважно неприємного)’ [9, с. 647]; *спливи* (*сплисти, попливи*) [*за*] *водою* ‘минути, пройти без вороття’ [9, с. 851]; *піти* (*збігти*) *за водою* ‘пропасти, марно зникнути, нерационально кимсь витрачаючись, використовуючись; минути, пройти без вороття’ [9, с. 643].

У фразеології цей образ часто зазнає семантичної трансформації, але алюзія на замовляння все ж простежується: *як вода змила; як водою вмило* ‘хто-небудь швидко раптово зник або щось безслідно пропало’ [9, с. 141]; *лити воду* ‘говорити або писати неконкретно, нецікаво; поверхово висвітлювати якусь тему; вести беззмістовні розмови’ [9, с. 425].

Деструктивні властивості води закодовані у звороті *як* (*мов, ніби*) *скупаний у мертвій воді* ‘пригнічений, сумний, невеселий’ [9, с. 822]. Цей аспект символіки корелює з нечистим локусом, середовищем проживання нечистої сили. У замовляннях мертва вода зазвичай представлена нетечею – болотом. Відсиланням хвороб, інших загроз для життя, неприємностей на небезпечну для всього живого воду розкриває негативну семантику води: “Підіте, уроки, на сороки, на луги, на очерети, *на болота*, на моря; Іди (нехай іде) на ліси, на болота, на низькі лози, на сухі очерети, на широкий лист!” [1, с. 90]. Порівняймо в цьому контексті фразеологізм *щоб тебе понесло по нетрях та по болотах* ‘уживається як прокляття і виражає обурення, незадоволення чиймись вчинками, діями’ [9, с. 673], що нагадує частину замовляння.

Життєдайна, сприятлива сила води заявлена в аналізованому фразеотворчому компоненті у звороті *з роси та з води*, що вживається як побажання удачі, щастя, благополуччя [9, с. 762].

Здатність води відображати поверхнею візуальні образи мотивувала віру в магічну перетворювальну й пророчу силу води як очисної стихії. Фразеологізм *як у воду дивитися* ‘ніби знати наперед, заздалегідь’ [9, с. 237] імплікує сценарій ворожіння, за якого суб’єкт магічної дії, проголошуючи замовляння, за станом поверхні води передбачав майбутнє.

Транслятором міфічного світогляду постає також стихія вогню. Як відомо, у лікувальних замовляннях наші предки доволі часто зверталися до нього як до відлякувальної сили, символічного засобу очищення від зла [4, с. 313], напр.: “Гад, гад, земля горить, тебе спалить, і я горю, тебе спалю! Гад, гад, вода (камінь, трава, пісок) горить, тебе спалить, і я горю, тебе спалю!” [1, с. 159]. Подібний мотив простежуємо у фразеологічному прокльоні *хай* (*нехай*) *воно* (*він, вона*) [*ясним вогнем* (*полум’ям*)] *горить* (*загориться*) ‘уживається для вираження великого незадоволення, роздратування, досади з приводу кого-, чого-небудь’ [9, с. 189].

Ще одним магічним способом закріплення дій ритуалу й текстової магії було плювання, а іноді й розтирання слини чи змішування її з іншими речовинами [5, т. 3, с. 70–72]. Відголос міфологічної семантики простежуємо у фразеологізмах *плювати* (*наплювати*) *у вічі* (*в очі, межі очі*) ‘у різній формі виражати зневагу до кого-небудь’ [9, с. 648]; *плювати мені* ‘хто-небудь нехтує кимсь’ [9, с. 648]; *плюнути* (*наплювати*) *і розтерти* ‘не звертати уваги на що-небудь’ [9, с. 649]; *Тьху* (*пху*) *на тебе* (*на вас, на них і т. ін.*) ‘уживається для вираження незадоволення, негативного або зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь’ [9, с. 908]. У східних слов’ян читання лікувального замовляння зазвичай закінчувалося спльовуванням. За народними уявленнями, слина разом з іншими виділеннями людини

належить до нечистот [5, т. 3, с. 69], тому цей спосіб зробити обплъований або змашений слиною об'єкт непривабливим дає змогу відігнати хворобу, зло й небезпеку, захистити від зурочення людей і худобу, а ще – перевести хворобу на когось іншого, виявити зневагу. Трикратне спльовування вбік або через ліве плече при згадці про якісь неприємні речі з метою відвернення їх від себе або для запобігання від пристріту побутує в слов'ян і досі. Включення цієї дії в ритуал замовляння підпорядковане ще й принципу аналогії, імітативної магії, як-от: "Єсть Господь на небі жив. Ордан ріка хрищаниця, земля мати, вода Уліяна! Плюну я на землю: як слина на землі пропадає, так все зле-лихе в воді потопає. Сохрани, Господи, од напою, од перелогів, од крові" [8, с. 100].

Ритуально-символічні дії замовлянь, спрямовані на замикання від недобрих сил за допомогою замка, представлені у фразеологізмах *під (за) трьома (сімома) замками* зі словами *держати, тримати* тощо '1) дуже надійно (про заховані речі, цінності); 2) під особливим наглядом, охороною; 3) дуже таємно, приховано (про думки, мрії); 4) у ролі означ. Зовсім недоступний, незрозумілий для пізнання'; *замкнути / замикатися в собі* 'заглибитися у власні думки, переживання, стати мовчазним' [9, с. 312]; *замкнути / замикатися в [своїй] шкаралиці* 'заглибитися у власні думки й переживання, стати мовчазним, замкнутим' [9, с. 313]; *замикати (затуляти) рота* 'замовкати' [9, с. 319]; *рот на замок* 'для вираження заборони говорити, розмовляти' [6, с. 762]. Подібна образна вербалізація магічної сили замка репрезентована в тексті замовляння: "Смерку, смерку! Замикаєш засіки і башти, – *замкни* моїм ворогам *роти*, щоб проти мене, новорожденного, молитвенного і хрещеного раба Божого Івана, рота не роззявляли і язика не обернули, худого слова не проговорили" [8, с. 194]. На думку Л. Савченко, "в охоронній магії зачиненням замком відгороджували від небезпеки об'єкт або знешкоджували носія лиха" [4, с. 316].

Культурологічний зміст фразеотворчого компонента *коло* також генетично пов'язаний з обрядодіями та знаковістю замовлянь. Експлікацію символічного міфологічного потенціалу простежуємо в українському фразеологізмі *зачароване коло* 'скрутне, безвихідне становище' [9, с. 387]. На думку дослідників, коло є основною формою структурування локусу, зокрема поділу на "своє" та "чуже". Його освоєння пов'язане з перетворенням "чужого" (хаотичного) у "своє" (упорядковане) та з позначенням його меж маркерами – магічним колом, обмітанням, обсіпанням, обгородженням тощо [5, т. 3, с. 11; т. 4, с. 306]. Ця межа замкнутого простору використовується переважно в охоронних і лікувальних обрядодіях: магічне коло охороняє від нечистої сили, хвороби, смерті.

Отже, фразеологічна система української мови представлена великою кількістю одиниць, етимони яких корелюють із міфологічною свідомістю давніх слов'ян, репрезентованою символікою текстів, образів та обрядодій у замовляннях. Утративши зовнішній зв'язок із фольклорними текстами й ритуалами, стійкі звороти мови імплікують інформацію про міфологічну картину світу наших предків, їх духовну культуру у вигляді етнокодів.

Література

1. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія : замовляння / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
2. Жайворонок Віталій. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.
3. Мокиенко В. М. Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии [Текст] / В. М. Мокиенко. – М. : Флинта, 2007. – 464 с.
4. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
5. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отн., 1995–2012.
Т. 1–5.
6. Словник української мови: в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
7. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
8. Українські замовляння / упор. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
9. Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. / укл. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993.
Т. 1–2. – 1993.

КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Культурна пам'ять – це суспільна пам'ять, яка формує культуру народу, що передається від покоління до покоління. Це пам'ять, яка містить інформацію про здобутки, традиції, обряди, вироблені та збережені певним народом протягом багатьох років.

Цей скарб людства описано й у творчості Ліни Костенко. Так, у віршах простежується людський досвід різних епох та народів. Авторка актуалізує не тільки український культурний пласт різних поколінь, а й надбання греко-римського світу, доби середньовіччя, Відродження та Просвітництва, цивілізації шумерів, народів стародавньої Америки та Індії.

Для більш детального дослідження вияву культурної пам'яті у творчості Ліни Костенко розглянемо вірші із циклу "Силуети": "Пам'ятник І. М. Сошенку", "Княжа гора", "Руан", "Іма Сумак", "Климена", "Хлопчик прийшов із Шарлевілю", "Чи зрікся Галілео Галілей?", "Вітри гули віолончеллю...". Окрім того, до аналізу залучено такі твори: "Плем'я Тода", "Місто Ур", "Вже почалось, мабуть, майбутнє", оскільки в них авторка простежує зв'язок поколінь через яскраві образи древніх цивілізацій, описує міфічних персонажів, героїв та діячів світового мистецтва.

У культурі людина реалізується як особистість, що здатна жити в реальному світі, контролювати себе та пристосовуватися до суспільних норм, звичаїв, традицій, а також виявляти свій творчий потенціал. Поетка не сприймає пустослів'я, а шукає скарби, у яких збережено українську культуру.

Ліна Костенко часто апелює до історії України, і своєю гордістю за рідну землю вона у віршах підносить дух нації, що є важливим для культури, яку митець береже та яка слугує йому джерелом натхнення. У своїх творах поет, вишукуючи істину, доносить її до суспільства, а в іншому випадку – час зітре пам'ять про такого творця:

Що за поет
як піввіку лякався?
Звикли до правди мої вуста
Нащо їм чорне вино лукавства? [1, с. 259].

Причетність поетки до культури власного народу помітна ще з її дитинства, в якому вона пережила важкі воєнні часи, по-дитячому відчула болі народної душі. Тільки з осягненням культурного досвіду минулого, пам'ятаючи історію свого народу, можна справді існувати в цьому світі й називатися Людиною. Ліна Костенко намагається своїм словом попередити грядущу катастрофу – духовний занепад, і тому постійно звертається до історії, прапам'яті народу.

Поетеса у своїй ліричній поезії "Пам'ятник І. М. Сошенку" розповідає про пам'ятник, який не існує, але є пам'яттю в душах нащадків: "Лежи, Іване. Кожен, хто вклонився твоїй могилі, – пам'ятник тобі" [1, с. 240]. Об'єктивне мовлення ліричної героїні відтворює навколишній світ. Епітети "сумний", "байдужий", "сивий", "недужий" підсилюють зображальність описової лірики. Розгорнуті метафори та уособлення матеріалізують сумний пейзаж:

А Рось кипіла в кам'яному ложі,
між голих віт кричало вороння.
І дві вербички стали на сторожі,
щоб ту могилу час не зарівняв [1, с. 240].

У другій частині вірша з'являється ліричне "я", тут простежуємо суб'єктивний тип мовлення, який передає ставлення авторки до описуваної ситуації:

Лежи, Іване. Світ вже був немилий.
В дорозі вмерти – теж не до ладу.
Тут Рось тобі камінчиків намила,
з них добрі люди пам'ятник складуть.
Бо що ж громадськість? Всі, але не кожний.
Ще поки хтось їй совість розгойда.
А Рось – це річка. Їй не треба коштів.
То чисте діло – камінь і вода [1, с. 240].

Поетеса в цих рядках підносить онтологічну первинність природи. Далі разом із Сошенком у Саду Нетанучих Скульптур зустрічаємо Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка: "І два віки зійшлися

на пораду. І Літній Сад приснився тій вербі. / У школах діти вчили про Тараса, про вашу зустріч в Літньому Саду" [1, с. 240].

У ліричних рядках поетка наголошує на бездуховності народу, утраті культурної пам'яті та намагається пробудити свідомість нащадків: "От і стоїть надгробок непримітний. / Чи і в житті ти був такий самотній, як ця твоя посмертна самота?! / Де твій народ? То в черзі, то в юрбі. А хтось постояв, хтось і поклонився. Оце і є наш пам'ятник тобі?" [1, с. 240].

Поезія "Княжа гора" оповідає про відлучення українських поетів від Батьківщини через заслання, убивство, штучне замовчування. Сум за рідною землею поетеса передає засобом уособлення: "Вірші, здавалось, ридають уже під пером" [1, с. 237]; любов до рідного краю – епітетами: "коханим своїм Дніпром", "чистий берег", "свята ріка", метафорою "смарагдовий айсберг", порівняннями: "Як батьків гостинець, як хліб солодкий від зайця, як радісне диво найперших дитячих снів, – хитались у відрах лозові свіжі кружальця, шуміли дуби, і стременими вітер дзвенів" [1, с. 237]. Княжа гора у вірші виступає образом княжих часів, де давня фортеця Родня захищала київські землі. Т. Шевченко бажав поселитися на цій землі: "Оце вже я дома?! – аж віри очам не йму. І княжого міста прадавні дивні споруди уламками фресок з землі усміхались йому" [1, с. 237]. Але через провокацію й арешт Кобзар змушений був залишити Україну та поселитися в Петербурзі. В останніх рядках поезії Ліна Костенко акцентує на тому, що митців не можна забрати в народ, їхня творчість усе одно стане надбанням для земляків: "Будь прокляті всі, хто відняв у мене вітчизну! Але у вітчизни ніхто не одніме мене" [1, с. 238].

Крім культури українського народу, Ліна Костенко звертається до світової пам'яті, репрезентуючи культуру інших народів.

У вірші "Руан" описано страту французької героїні Жанни д'Арк. Поетка змальовує історичну подію очима самої жертви та присутніх на страті. Оклично-питальне речення в кінці першої частини ліричного твору передає звинувачення народу, який дозволив спалити національну героїню: "А хто, Руане, хто примушував тебе?!" [1, с. 255]. В поезії згадується релігійний мотив, страждання ліричної героїні нагадують муки Ісуса Христа, підсилені вчинком "жовніра", і передаються в рядках:

А втім, чого ж. Все так, на кожному кроці.

Останнє в світі враження Христа:

як той жовнір змочив ту губку в оцті

і ткнув її розп'ятому в уста [1, с. 255].

Друга частина вірша передає хід думок ліричної героїні. Вона робить висновок про слабкість народу, його пристосуванство та служіння владі, про тваринну сутність натовпу, яка в критичні моменти переважає над людською сутністю. Прощаючись, Жанна д'Арк промовляє:

Прощайте, люди. Кланяйтесь горилам.

Згорю, одмучусь і воскресну я.

Та тільки буде пахнути горілим,

Руан, Руан, твоє, Руан, ім'я! [1, с. 255].

Ліна Костенко у вірші "Руан" проводить паралель із українським народом у часи тоталітарного режиму, коли відбувалися гоніння інтелігенції. Справжні майстри намагаються вплинути на теперішнє, ведучи діалог на рівні історії культур.

У ліричному вірші "Іма Сумак" описується знищення древньої цивілізації – народу інки. Поезія пронизана драматизмом через переживання поетки за долю свого народу, його самоусвідомлення. Образ видатної оперної співачки з неймовірним діапазоном голосу символізує вічність нації, її нескореність та багатство древньої культури:

Співає гімни смертна жінка.

А в ній – чи знає і сама? –

безсмертно тужить плем'я – інки.

Те плем'я, котрого нема [1, с. 242].

Поєднання різних видів художньої діяльності, наприклад музики, яка є мовою почуттів, або живопису з поетичним словом поетеси, відображає симбіоз і суверенність мистецтв, що створює відкриті смислові поля. Берегиня роду, міфів, культури загалом, поетка прагне зберегти хоча б національну пам'ять.

Зображуючи події сьогодення, авторка використовує міфи, усну народну творчість, що відображають національну ментальність та естетику українського народу. Поетеса відчуває дискомфорт новітньої доби, тому що проблема духовної цілісності нації, неспроможність відрізнити добро від зла ослаблює менталітет народу. Л. Костенко проектує власну екзистенцію в поезії, надаючи їй притчевого характеру. Манкрутство, бездуховна культура народу не дають можливості повноцінно існувати в ньому поету: "Німі, зневірені і кволі, / навіщо вам мої слова?" [2, с. 34].

Ліна Костенко вихована рідною мовою, яка має священний смисл для митця, і вважає її духовністю та повноцінністю нації. "Віддайте мені все. Віддайте мені мову, / якою мій народ мене благословив" [1, с. 573].

Актуалізуючи біблійні мотиви, Ліна Костенко на рівні підтексту впливає на свідомість. Сакральні цінності, які визначалися Святим Письмом та словом святих, впливали на культурний розвиток, що спрямовував до пошуку істини та вічності, а також збереження та захист гуманістичних цінностей.

Філософська поезія "Климена" – це зразок авторського міфу, у якому реалізується ідея спасіння людства. Розрив речень, позначений крапками, спрямовує думку автора в інше русло:

Орел впивався кігтями в рамено,
клював печінку... Але не про те я.

А як тобі жилося тоді, Климено,
нешасна, вірна жінка Прометея? [3, с. 150].

Авторка подає власну інтерпретацію відомого сюжету. Ліна Костенко розглядає міф, висвітлюючи стан Климени, яка постає в поезії вірною дружиною та матір'ю. Почуття материнства, переживання, кохання розкривають ознаки жінки, її глибину, тому доречно використання поетесою епітетів "нешасна", "вірна". Картина жіночої долі передана епітетами "нешасна жінко Прометея", "це та, що в неї чоловік на скелі" [3, с. 150], що підтверджують домінують патріархальності в змісті поезії. Візуалізація образу страждаючого Прометея уявляє зорову картину споглядання та співпереживання ліричної героїні: "Але коли підходила до скелі і бачила... як він... спливає кров'ю! І як та кров по каменю рудому стікає вниз і капає, червона" [3, с. 150]. Страждання дружини Прометея репрезентуються декількома образами: рани, крові, – що посилюються дієсловами "спливає", "капає". Феномен страждання відображає християнське співпереживання через споглядання мук іншої людини, що розкриває глибинний смисл поезії – безмежність людського буття. Життя Климени проходить через страждання, терпіння, смирення – онтологічні цінності, тобто любов, віру й надію: "Тужити, ждати, жити як в пустелі" [3, с. 150].

Зміст другої частини вірша уявляє побутову картину: самотня жінка, яка виховує сина. Мовна одиниця з відтінком розмовності "ковтала сльози" та вказівка на поширення пліток ("Він, кажуть, злодій. Щось, украв, здається" [3, с. 150]) підкреслюють той важкий тягар, що випав на долю ліричної героїні. Розділяючи покарання чоловіка за скоєний злочин, Климена самотня, бо суспільство не приймає її.

Християнські мотиви передають смирення, що здатне виразити велич духу й означає шлях до спасіння. Самозреченість, на яку готова Климена, підкреслена в рядках: "Ой, можна жити в пущі і в пустелі і можна харчуватися корою" [3, с. 150]. Ця риса виявляється й у прагненні розділити тягар випробування з чоловіком. Образ Прометея асоціюється з розумом, мудрістю й символізує силу, нескореність, прогрес. У поезії реалізується ідея спасіння людства через образи Прометея, який уособлює створення нової цивілізації, Климени – праматері та Девкаліона – їхнього сина.

Ліричний твір "Хлопчик прийшов із Шарлевілю" розповідає про підлітка, якого поетеса, порівнюючи з Рембо, виділяє як інакшого, несхожого на інших, який не належить до "сірої маси". Суспільство інтуїтивно відштовхує тих, хто "не прогинається" під владу. Мотив самотності пронизує вірш, у якому відображено неприйняття яскравих, талановитих індивідів, майбутніх митців, які не приймають нав'язувану брехливу мораль влади. Поетка намагається донести думку про важливість поцінування кожної особистості, як представника культури, для створення могутньої, сильної, незалежної країни.

У вірші "Чи зрікся Галілео Галілей?", щоб передати вічність мислителя, непроминальність його слави, авторка використовує метафору "прах": "О, не тривожте, люди, його прах!" [1, с. 227], підтверджуючи непохитність митця, який усе ж не здався.

У своїй творчості авторка поезій часто звертається до міфу як прийому збереження культури народу, надаючи йому нового звучання. Поетка переосмислює традиційні міфи та створює власні архетипні моделі. В ліричній поезії "Вітри гули віолончеллю..." ведеться діалог ліричної героїні з міфічним героєм Прометеем, зокрема йдеться про здійснений героєм подвиг і його доцільність. Динамічний пейзаж надає поезії естетичної краси. Порівняння в поезії звуків вітру з віолончеллю та рухів пальми – із малюванням аквареллю посилюють зорове та слухове сприйняття, що стимулює асоціативність мислення читача. Часові площини зливаються, і можна споглядати, як лірична героїня перебуває в позачасі: "Я вчора бачила ту скелю, де був прикутий Прометей" [1, с. 258]. Афористичною кінцівкою: "О Прометею! Варто?! – / Варто! – / так він сказав мені з-за хмар" [1, с. 258] – поетка акцентує на своїй громадянській позиції та вірі в краще майбутнє народу, тому впевнена, що її твердість здатна змінити складну ситуацію країни. Суб'єктивований тип ліричного висловлювання репрезентує розмисли

авторки над сутністю буття. Героїчний модус поєднує "я" зі спрямованістю героя на досягнення надмети. Образ Прометея увиразнює головну думку вірша – служіння іншим. Осмислюючи досвід інших епох, поетка наголошує на провідній ролі митця у творенні історії та культури народу.

Варто звернутися до описової ліричної поезії "Плем'я Тода", у якій поетеса проводить паралель між минулим України та долею забутого індійського племені Тода. На початку твору акцентується увага на слові "біда", яке повторюється в першому катрені. У вірші виявлено драматичний модус, який полягає в протиріччі між патріотизмом ліричної героїні та байдужістю молодого покоління до культури та народної пам'яті: "Без акценту вже розмовляє мовою заброд. Уже свої слухати не хоче" [1, с. 368]. Вірш подано змістовими блоками. Його образність торкається проблем суспільства та віри в краще майбутнє. Поетеса, акумулюючи біль свого народу, в роки так званої мімікрії сміливо творить правдиві рядки, що було заборонено в радянській Україні. У вірші використано об'єктивованого мовця, що переважає в оповідній ліриці. Мотив поезії – денаціоналізація та бездуховність людини, підсилена епітетами "безтурботна молодь", "мова заброд", імовірність драми підсилюється непевним "здається":

І плем'я Тода – це вже не народ,
і безтурботна молодь без акценту
вже розмовляє мовою заброд.
Уже свої слухати не хоче.
Здається, все. Здається, вже кінець.
...Що він співає, що він там бурмоче,
цей передсмертно посивілий жрець? [1, с. 368].

Поемка, як "передсмертно посивілий жрець", зберігаючи історію, культуру, мову свого народу, вірить і сподівається на його незнищенність. Крапки сигналізують про новий сигніфікат, що змінює хід думки ліричної героїні. Друга композиційна частина, змінюючи тональність, дає надію на незнищенність українського гена. В поезії звучить тема віри, яка символізується "порожнім храмом", "останнім жрецем", жива віра протиставляється мертвій.

Ліна Костенко проводить паралель між минулим і сучасним, яке поступово втрачає духовні та культурні цінності. Навіть коли поетка говорить про історії інших народів чи племен, вона звертається до українського народу, до своєї країни. Опановуючи гуманізм, традиції, загальнолюдські цінності, які формувалися протягом віків, поетеса наповнює художній світ феноменами української культури.

Поетичне слово рятує світ. Воно містить частину авторської душі, проникаючи в душі народу, підносить над повсякденністю та звеличує. Митець міцно пов'язаний зі своїм народом та несе відповідальність за нього, а народ, своєю чергою, прославляє митця. Поезія відіграє важливу роль у духовному житті людини, формуючи її, надаючи можливості для особистісного зростання. "Ми дикі люди, ми не знаєм звичаїв. / Ми нищим ліс. Ми з матір'ю на "ти" [4, с. 1]. Ліна Костенко вважала: "... Поклик письменника – писати, поет – хоче він того чи не хоче, але йому так дано – він і футуролог, і демограф, і соціолог. Це діагностик суспільства. Все, що він робить, він робить у проекції на потреби культури свого народу" [5, с. 24].

Культурно-історичний контекст визначає такі особливості ліричного вірша "Місто Ур", як збереження культурних цінностей та домінантний мотив історичної пам'яті. Поезія наповнена глибоким філософським змістом. Поемка використовує звичний для її поезії прийом алюзії для маскування забороненої правди. Драматичний пафос ліричного вірша, виражений недбайливим ставленням жителів міста до давніх захоронень представників свого роду, загрожує самознищенню народу, який почав забувати власну історію, виражену оціночними номінативами: царі, поети й легенди. Мотив бездуховності людини виражено епітетом "тотальний смітник". У вірші домінує непряме мовлення, об'єктивованість якого змальовує занепад українського народу. Вірш має притчевий характер і, звертаючись до свідомості людей, акцентує на важливості вивчення та збереження історичних реалій, пам'яті про події, які позначені й перемогами, й поразками.

Філософська поезія "Вже почалось, мабуть, майбутнє" прославляє здобутки, таланти, цінності, які ніколи не зникнуть, бо їх треба берегти та примножувати. Звучить мотив плінності життя, який зосереджує увагу читача на духовних цінностях, хоча й абстрактно:

І не знецінюйте коштовне,
не загубіться у юрбі.
Не проміняйте неповторне
на сто ерзаців у собі! [1, с. 66].

Образ Джоконди, її посмішка символізують доброту, чистоту серця та жіночність, як і в "рафаелівської Мадонни", яка є образом матері, яка уособлює неосяжну любов до сина. Онтологічний зміст у наближенні людини до світу природи, до чого закликає поетка, підтверджується рядками:

Любіть травинку, і тваринку,
і сонце завтрашнього дня,
вечірню в попелі жаринку,
шляхетну інохідь коня [1, с. 66].

Ціннісно-смилова парадигма, що передає радість буття, пов'язана з гармонією людини та природи. Цією поезією Ліна Костенко наголосила на великому значенні культурної пам'яті різних епох – від Стародавнього світу до сьогодення. Духовний занепад народу доводить поетесу до відчаю: "Ми дикі люди, ми не знаєм звичаїв. / Ми нищим ліс. Ми з матір'ю на "ти". / Це вже ніхто, ні нація, ні люди" [4; с. 1]. Кордоцентризм допомагав Ліні Костенко передавати почуття ліричної героїні, її прагнення до гармонії.

Поетеса часто звертається до афоризмів, що несуть у собі ціннісні орієнтири, у яких відображено авторське бачення картини світу. Але, крім власного досвіду, авторка ліричних творів використовує й досвід суспільства: "Звичайно ж, Гоголь – це російський письменник, але це – український геній", "Коли починається смерть культури, настає культура смерті" [6; с. 216]. Афоризми транслюють загальнолюдські цінності, що сприяє накопиченню етнічних та культурних знань, духовному розвитку особистості та моральному вдосконаленню: "Лише народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі", "Єдиний, хто не втомлюється, – час. А ми живі – нам треба поспішати", "Людина лише тоді по-справжньому дорожить життям, коли в неї є щось несумірно дорожче за власне життя" [6; с. 216–217].

Основа поезії Л. Костенко – це ідея давньої культури людства як початку гуманізації життя. Поетка, активно відтворюючи минуле, уміє знайти найцінніші знання, деталі історії, культури, традицій народу, які залишаться майбутнім поколінням, їхнім нащадкам, створюючи основу людського прогресу. Будучи творцем власної долі, осмислюючи етично-естетичний доробок Ліни Костенко, кожен українець відчуває історію свого народу як співпережиту. Культурну пам'ять творчого доробку авторки складають міфи, історії древніх цивілізацій, постаті талановитих представників різних народів.

Отже, усвідомлюючи культурну пам'ять як духовну спадщину та акцентуючи на довершеності української культури, Ліна Костенко поетичним словом намагається застерегти націю від забуття та самознищення, активізувати моральні принципи, повернути свідомість українського народу до духовних джерел задля збереження країни, її традицій і звичаїв. А ще – сприяти незалежності, самостійності та ідентифікації української нації у світі.

Література

1. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 558 с.
2. Костенко Л. В. Мадонна Перехресть / Л. В. Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 112 с.
3. Костенко Ліна. Триста поезій. Вибрані вірші. / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 416 с. : серія "Українська Поетична Антологія".
4. Костенко Л. Коротко – як діагноз / Л. Костенко // Літературна Україна. – 1993. – 14 жовтня. – С. 1–2.
5. Гордасевич Г. Силуети поетес / Г. Гордасевич. – К. : Рад. письм., 1989. – 246 с.
6. Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. пр. – Вип. 11 / редкол.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін. – Кривий Ріг, 2014. – 322 с.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Марія Семенова

МИСТЕЦЬКА ТВОРЧІСТЬ ВИХОВУЄ ПАТРІОТИЗМ

*Пісне моя, то далека, то близька,
Радість моя, і весела, й сумна.
Спогадом чистим, як тая колиска,
Сонцем і квітом стала вона.*

Сама назва статті засвідчує, що мова піде про любов до своєї рідної землі людини, яка 22 роки живе за тисячу верст від того місця, де в дитинстві наспівували життєву дорогу солов'ї й поряд дзвеніло джерельце. Такий собі потічок, який біг попід городом у невідомому напрямку. Думаю, що тоді в селі Майкові Рівненської області Гощанського району вщерть наповнив мою душу великою любов'ю до вітчої землі.

Згодом були карагандинські степи з вітчимом – політв'язнем Станіславом Петровичем Поліщуком та матір'ю Галиною Іванівною, (земля їм пухом) яка з нами – трьома дітьми – поїхала слідом. Була Хмельниччина – з заслання ж бо не можна було повернутися в західні області. Був Київ, який також здавався Казахстаном. Особливо в 70–80 роки. Довкола лише російська мова, лічені українські школи і ти, мов німий, бо кругом тебе тисяча вух і очей. Так, працюючи на той час у Центральному будинку народної творчості, я тричі вступала в аспірантуру до Інституту фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Хоча, здавалося, все відповідало вимогам: робота, десятки статей та й знання були не гірші, ніж у інструкторів райкомів, для яких була зелена вулиця. Але, зась! Довелося прикріплюватися в Мінську до Академії наук, щоб писати кандидатську дисертацію з української етнографії. Пізніше, працюючи у відомчому Науково-дослідному інституті побуту, куди вдалося влаштуватися, директор Роман Гаврилович Пузинін (сибір'як, добра, чуйна людина) якось, викличе мене до себе і скаже: "Мария Васильевна, что вы такое делаете, что мне не дают покоя из-за вас?" Нічого ганебного. Хіба що лише шанувала мову, вчила дітей в українській школі № 117 по вулиці Ф. Енгельса й у магазині завжди просила продати хліба українською мовою своїх батьків...

Може й вигнали б, врешті, мене за мою "підвищену цікавість до національної культури" (так тоді іменувалася звичайна людська любов до рідної землі), але в силу життєвих обставин я виїхала до Прибалтики, де дихалося легше.

Виїжджаючи з Києва, поїхала на Рівненщину до Майкова попрощатися з ріднею, особливо зі своєю бабусею Федоською Тодорівною Петрук. Їй уже було майже вісімдесят, і я боялася, що не доведеться нам більше побачитись. Так і вийшло. Це була людиночка вольова, досить строга і водночас щедра. З тих, хто не раз і не два пішки ходив на прощу до Києво-Печерської лаври, до Почаєва, у Межиричі. Всю одіж, в яку була вдягнена моя бабуся, роздавала німцям і обездоленим. А вдягнена вона була завжди добре, бо шестеро її дочок і син (народила вона 13 дітей), наскільки я пам'ятаю, споряджали її в такі походи старанно. А в період колективізації вона зі своїм сином Стаськом лишилася чи не єдина на Рівненщині, хто так і не вступив до колгоспу. Ох і потерпала ж вона від цього...

Прощаючись зі мною, бабуся стояла висока, худенька в білій хустині. Я, втираючи сльози, оберталася й оберталася... Адже моя дорога пролягала в інший бік за тисячу верст, і я мала її пройти.

Відлітала з великим відчаєм і болем, бо залишались двоє дітей, дочка Оксана і син Тарас, велика рідня і... Україна.

29.12.1982 р. з невеличкою валізою, в якій було декілька опішнянських горщиків та два десятки улюблених книжок, я ступила на латвійську землю. Це були в основному письменники-шістдесятники, які й досі допомагають у роботі. "Сто поезій" Миколи Вінграновського, "Поезії" Василя Симоненка з прекрасною передмовою Бориса Олійника, "Новели" Григора Тютюнника, "Земна сповідь" Володимира Яринича, "Маруся Чурай" Ліни Костенко та інші. А ще вірші моєї донечки, тоді третьокурсниці Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка, яку з третього класу і десь до класу восьмого водила в літературну студію до Володимира Забаштанського (щоправда, і сама багато чому вчилася). Один із них подаю, бо в ньому і мамин крик душі.

Ми не дурні і не брехуни,
Хоч пошиті у дурні долею.
Хай сміються поки що вони,
Хто писав і творив нам історію.

Хай всміхаються, що на коні,
Що нам місце під їх копитами,
Що поки що вони в сідлі,
А ми корчимося недобитими.

Наш обов'язок – мозолі,
Наше право – це право мовчати...
І наказують королі,
Кому вмерти, кого вибирати.

І жартуючи, і всерйоз
З нами грають у демократію
І вичікують на курйоз,
Щоб прибрать "знахабнілу братію".

Не раби ми своїм животам
І не блазні, і не луди.
І про наші могили там
Ще згадають одурені люди.

Наша правда ще встане з колін,
Наша пісня подужчає голосом.
І засвітиться з прапорів
Синім небом і житнім колосом.

Оксана Джинджуриста

Дякую землі латвійській, що пригріла, допомогла позбавитись психологічного пресингу. ...Справи-лася, народила ще двоє синів – Євгена та Дмитра, поставила українську біленьку хатину, завела город, квітник з мальвами, чорнобривцями й калиною. Але виявляється цього мало, коли в тобі не стихає материнське слово, постійно бринить батьківська пісня... Якось побачила в газеті оголошення про створення в Ризі української школи. Душа стрепенулась, і зринула надія. Але ще довгенько довелося чекати того свята. Лише за третіми відвідинами мене взяли класним керівником третього класу з викладанням двох годин на тиждень російської мови. Університетський диплом був із російської філології, бо не довелося в середній школі у м. Сарана Карагандинської області вивчати українську мову. Після року роботи директор школи Лідія Кравченко сказала: "Беріть, п. Марія, стільки годин української мови, скільки зможете вести, і тільки української". З того часу я до 2004 року вчила щорічно шість класів дітвори, доки нова завуч залишила мені лише три уроки народознавства в молодшій школі.

День, коли я приступила до роботи в школі пам'ятаю завжди. Це було 17.10.1994 р. Почалася робота найважча, але найкорисніша з тих усіх, що я робила до цього дня.

Коли астрономи відшукують зірку на небі – це відкриття.

А запалити багато зірочок – це Щастя.

Вислів про те, що немає неталановитих дітей, цілком правдивий. За дванадцять літ роботи в школі я в цьому ще і ще раз переконалася. Батьки довіряють своїх улюбленців школі з великою тривогою і водночас надією. В які руки віддають вони своє чадо: добрі, сердечні, уважні чи... байдужі, аби з ранку до вечора. Коли перебування в школі перетворюється на нецікаву одноманітність, інтерес дитини до пізнання вгасає, а потім врешт пропадає зовсім. Дитина, як рослина, чим більше ти її живиш, тим буйніше вона розквітне, стане розкішною, і коли навпаки – залишиться гола стеблинка і абиякий квіт, якщо й такий з'явиться.

Ось і схотілося ще в 1995 році об'єднати в поетично-драматичну студію "Джерельце" тих, хто хоче пізнавати, творити, нести для інших святе українське слово. Так зветься вона зараз. Спочатку була лише поетичною, потім – поетично-фольклорною, а згодом стала ще й драматичною. Це є свідченням

її постійного пошуку й розвитку. Багато за дванадцять літ води втекло, багато з моїми колегами перероблено, бо шкільне життя – це постійний вир: одне свято змінює інше, одна подія підганяє другу, одні гості в двері, а інші – з дверей. Школа не лише вчиться, вона співає, грає, танцює, дивує, зачаровує своїм розмаїттям і глибиною. І супроводжують шкільне життя творчі доробки у вигляді художніх виставок, пісенно-поетичних композицій до днів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка та інших письменників. Традиційними в школі є обрядові Різдвяні, Новорічні дійства для дітей та батьків, Сорочинський ярмарок тощо. Діти щорічно колядують у школі, в Посольстві України в Латвії, їздять щорічно з різними програмами до "Артеку" на Міжнародний конкурс-фестиваль "Наша земля – Україна". Починаючи з 1997 року школа завоювала 11 призових місць у різних номінаціях: художники, поети, читці, фольклорне мистецтво. В 2005 році студія "Джерельце" стала лауреатом з Новорічною фольклорною програмою. Спеціальним дипломом і призом була нагороджена надзвичайно обдарована учениця третього класу Юля Мельникова, яка зіграла колядницю. Дитина з великим майбутнім – малює, грає у виставах, пише вірші. Чотири зошити з віршами лежали в мене на столі і чекали на видання.

З переліченого найбільше вдалися два концерти – до десятиліття школи у Будинку Конгресів 28.04.2001р., та гала-концерт на завершення Днів культури "Українські народні традиції в Латвії" 22.01.2005 р. В обох випадках пощастило бути і сценаристом, і режисером. Щоправда, в першому – у парі з моїм колегою Егілом Вілкаушем, у другому – тісно співпрацюючи зі Спілкою українців Латвії. Переповнені зали, відточеність програми, тексти ведучих, що беруть за душу і повна єдність тих, хто в залі і на сцені залишили незабутній спогад.

Окрім названого, студія захоплюється театром. Першою драматичною спробою до 160-річчя українського класика-драматурга М. Старицького став уривок із п'єси "За двома зайцями". В головних ролях виступили тодішні шестикласники Марія Дронкіна – Проня, Катя Тарасюк – Голохвастов, бо не знайшли підходящого артиста. Справилися прекрасно. На заключному концерті для батьків та учнів 2.06.2000 р. зал у палаці "Іманта" вибухнув оплесками. Стало зрозуміло, що нарівні з піснею, танцем, глядачеві потрібен український театр, якого немає в Латвії. Наступного року був "Позичений чоловік" Євгена Гуцала. Роман настільки колоритний, що схотілося інсценізувати окремі розділи й поставити. Роль Марисі зіграла знову ж таки Марія Дронкіна, Хомонькою був Олександр Богдан. Під час Днів культури "Українські народні традиції в Латвії" на гала-концерті інсценізований матеріал використали у вигляді реприз. І з великим успіхом! Правда, Хомоньку зіграв талановитий артист з м. Вангажа Василь Литвинюк.

Український класичний репертуар настільки багатий, що, як кажуть, очі розбігаються. Першою повноцінною виставою стала "Наталка Полтавка" І. Котляревського. Наш шкільний Солов'яненко – Діма Леськів, зараз підкорює вокальні височини в Києві в Національному університеті культури і мистецтв. А тоді голосистий дев'ятикласник прекрасно відспівав та зіграв Петра. Наталкою була восьмикласниця Катя Тарасюк. Український колорит, тонкий гумор І. Котляревського, яскраві масові сцени – все це привело нас на Міжнародний фестиваль молодіжних театрів, який щорічно відбувається в Ризі. Там ми стали лауреатами.

Незважаючи на те, що на телеекранах пройшла Новорічна версія "За двома зайцями", в головних ролях з А. Пугачовою і М. Галкіним, ми ризикнули поставити українською цю прекрасну комедію М. Старицького. І не помилилися. Наші талановиті актори Марія Дронкіна (Проня), Дмитро Ревякін (Голохвастов), Катя Чумаченко і Владислав Лістік (батьки Проні), та інші виконавці зіграли так, ніби вони не аматори, а справжні професіонали.

Гучну комедію змінила поетична драма-феєрія Лесі Українки "Лісова пісня". Річ психологічно надзвичайно складна і тонка, велика за часом, громіздка за постановкою, потребує відповідних декорацій та костюмів. Шкільному колективу, в якому вчитель-режисер і швець, і жнець, і на дуді гравець справитися, здавалося, неможливо. Та Лесина висока поезія не відпускала, так хотілося показати її в Латвії. Довелося вирізнити тему кохання Лукаша до Мавки й Килини і поставити як драматично-танцювальне шоу. Кожна зміна колізій і душевних переживань має свій танець, свій колір. Лісова стихія танцюється з зеленим кольором, кохання – з червоним, розлука – з жовтим і фінал – з оранжевим.

Ні, я жива!
Я буду вічно жити!
Я маю в серці те,
Що не вмирає!

Постановником танців є Егіл Вілкауш зі своїм колективом "Лагуна". Коли Лукаш неземне кохання Мавки міняє на Килину з її коровами "турського заводу", шестеро молодичок видають такого "Гопака", що Лукаш остаточно впевнюється у своєму виборі: "Мамо, засилайте старостів. Я женюся на Килині". Ці слова вирвалися в парубка з останнім стуком жіночих підборів. Мавку зіграла Марія Дрон-

кіна, Лукаша – Іван Іванов, Килину – Ірина Сочук, матір Лукаша – Сабіна Басалига. До речі, М. Дронкіна, ще навчаючись в 12 класі зарахована до студії Ярославського театрального університету, яка працює при Театрі російської драми під керівництвом М. Задорнова.

"Лісову пісню" ми грали багато разів: у школі, в єврейському товаристві, в Державному історичному музеї в Єлгаві, де українська громада святкувала 135-річчя від дня народження Лесі Українки. Стали переможцями конкурсів шкільних театрів: районного та міського. А також одержали запрошення і на міжнародний. На часі "Украдене щастя" Івана Франка та "Маруся Чурай". Інсценізовану поему у віршах Ліни Костенко не пошкодував мені дати головний режисер театру "Золоті ворота" в Києві професор, заслужений діяч мистецтв України Валерій Пацунов. Велике йому спасибі.

Вистави, художні програми, концерти в школі, в місті, участь у етнографічних українських виставках – все це для мене є важливим. Щодо експонатів, які доводилося виставляти в Єлгавському державному музеї в червні 2005 року, та робити виставку разом із Оленою Грабар та Наталею Лісогоровою до днів культури "Українські народні традиції в Латвії" у січні 2005 року, хочу виділити окремі етнографічні речі – комплект "Княгиня" (стилізована українська свита, жилет і головний убір), а також свита за назвою "Коса", виготовлені для мене в 1970 році прекрасною народною київською майстриною Людмилою Семикіною. Я дуже їх люблю. Носила в Києві безперестанно. Досі горжуся ними, бережу. Яка то була світла і стражденна людина...

Найспівзвучніше моїй душі – це поезія. Найбільше люблю Василя Симоненка і Миколу Вінграновського. В збірочці "Поезії" Василя Симоненка, виданій 1966 року моєю рукою вписані всі рядки, які цензура вилучила. Я тоді, юна і залюблена в поезію людина, студентка Київського університету, відстежувала все, що діялося в літературному житті, намагалася не пропустити жодної цікавої для мене зустрічі. Згадую повнісінькі зали, які збирали виступи Олеса Гончара, Михайла Стельмаха, посмертні вечори Григора Тютюнника, творчі зустрічі з Борисом Олійником, Іваном Драчем, Миколою Вінграновським.

Останнього я знала особисто. Доля звела на Республіканському семінарі з фольклору та етнографії у Рівненській області, що проходив 6–11 жовтня 1970 року. Полісся було просто казкове: золотаве листя в сонячному саяві і біле мереживо в повітрі. Згадую, як у Дубровицькому районі, сидючи за святковим столом, секретар райкому досить фамільярно назвав Вінграновського декілька разів просто Миколою. Десь за третім разом він, почервонівши, нервово встав і сказав: "Не завадило б Вам знати, що батька мого звали Степаном". Настала така тиша, що, здавалося, ніколи не закінчиться...

Тоді на семінар Міністерства культури України та Центрального будинку народної творчості, Спілкою письменників України були відряджені ще – Григій Тютюнник та Іван Цюпа. Пригод та спогадів лишилися багато, але це окрема тема. Якщо когось із літераторів вони зацікавлять, я готова відгукнутись.

Перш ніж приступити до найважливішого – видання чотирьох альманахів дитячої творчості "Джерельце" та збірок двох учениць Олени Алексєєвої "Вечірня думка" і Олени Гальчук "Забуті балади", розповім про Гімн Ризької української школи, який Бог послав мені написати.

Бринить у серці рідна мова,
До тебе йдемо на розмову.
Земля Латвійська – наша доля.
Українська школа – рідна школа.

Приспів:

Ти наша Честь і вічна Правда,
Ти Труд щоденний і святий.
Ти наша Пісня нескінченна
І обрій жовто-голубий.

Твої знання, твоя наука,
Вогонь в серцях наших повік.
Я вірю в тебе, моя школа,
Повір і ти в мене, повір.

Приспів:

Ти наша Честь і вічна Правда,
Ти Труд щоденний і святий.
Ти наша Пісня нескінченна
І обрій жовто-голубий.

Написати Гімн дуже хотілося. Бо коли живеш далеко від України, почуття любові до рідної землі загострені. І чим більша відстань, тим болісніша розлука.

Думалося довго, майже рік. Якись фрагменти, рядки роїлися і зникали. Але серце постійно було в пошуку. Пам'ятаю, влітку я, стоячи на колінах, полола грядки. Чи думала я тоді про Гімн не пам'ятаю,

тільки знаю, що мелодія і слова прозвучали в мені водночас. Я побігла в дім і швиденько записала слова, а мелодію весь час мугикала, щоб не загубити. Наступного дня рано-вранці ми пішли сім'єю в ліс по гриби, і там я на весь голос заспівала Гімн Ризької української школи. Вранішні сонячні промінчики і заспаний латвійський ліс були його першим слухачами і суддями.

Але Гімн довго не визнавали і не співали. Я навіть у безнадії назвала його "Присвятою школі" й опублікувала в "Джерельці-1998" як вірш, без мелодії. Та воно й зрозуміло: що путнього може написати вчителька української мови без музичної освіти й авторських збірок?

Аж потрібен був приїзд до Риги (через п'ять років) Олександра Пономарьова перед його виступом на Євробаченні, щоб захоплений відгук цього співака став вирішальним. Відтоді і співає Ризька українська школа Гімн, написаний на колінах. А я, щоразу слухаючи його, думаю, що, окрім моїх чотирьох дітей, я в житті створила ще щось дуже важливе...

Працюючи в школі вчителькою української мови, літератури та народознавства маю за щастя відкривати дітям красу, чарівність, багатство української мови, культури, традицій, розповідати про славні сторінки історії України, про її величний народ, роботящий і мудрий. Про саму Україну, пісенну і горду. І воістину, як сказав Григор Тютюнник "немає загадки таланту, є вічна загадка любові". Саме через любов народжуються у дітей надзвичайно щирі і глибокі, часом несподівані, думки. Тут головне самому любити і шанувати землю, де народився, її мову, її слово й нести цю любов до дитячого серця. Учні формулюють своє розуміння у творчих роботах, в усних і письмових роздумах. Вони мене завжди хвилюють, і я намагаюся їх оприлюднити, щоб усі могли прочитати. В кожному альманасі є своєрідні зачини – "З любов'ю до України", одкровення "Тобі, Поете". В цих рубриках я і розміщую те, що по краплині збираю роками і зберігаю, краще видаю. Вслухаємося в слова тоді ще чотирнадцятилітньої Катерини Котової. "Друже, на якій частині світу ти б не знаходився – згадай Україну. Українцю, згадуй Україну кожну годину, кожну хвилину в добрі й погані часи. Особливо, коли в тебе все добре. Живи де живеш, але ніколи не кажи – тут я вдома, тут я знайшов Батьківщину. Тримай Україну глибоко сховану в своєму серці. Тримай, як найбільшу дорожнечину, яку не можна загубити. Бо, загубивши Україну, ти загубиш себе!"

Нехай це буде сентиментальним, але так приємно наштовхнутися у своїх архівах на дитячий лист, виведений ще невинною рукою: "Пані Марії письмо од Данила Озолінша, 3-А. Пані Марія, я вас дуже люблю. Я люблю вашу Українську мову. Я люблю вас, тому що ви дуже добра вчителька, ще тому, що ви не ставите двійок". Данило вже парубок, красень, закінчує одинадцятий клас, а дитячі його слова гриють мене й досі.

Коли на уроках мова заходить про вивчення біографій поетів, письменників зі складними долями, їх автобіографічних чи просто творів, учні настільки проникаються душею в людські обставини, що залюбки відгукуються написанням сердечного і співзвучного. Так виникають вірші-присвяти, твори за мотивами Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Олеся, Миколи Вороного, Володимира Самійленка. Наприклад, коли учень написав співомовку, наслідуючи Степана Руданського, виведена ним самим мораль – більша засторога, ніж мораль найавторитетнішого автора.

Добро і зло

(співомовка)

Зустрілися добро та зло,
Заспорили одразу,
Що краще в нашому житті:
Робить добро? Образу?
Хе! Багато роблять тільки зло
(І попри тому ситі),
Маленьке, немічне Добро
Убоге на цім світі.
– Чому так сталося? Чому? –
Добро щосил кричало.
– А потому, что я хочу! –
Погане зло відповідало.
Людина винная у тім,
Що зло пускає в душу,
А Радість, Щастя та Любав
Хвостатий-бо порушив.

Оля Турович

Як нестерпно боляче мені

(за мотивами О. Олеся)

Хай ні на кого з вас не покладе
Вина своєї тяжкої долоні.
Хай як нестерпно боляче мені,
Ніхто із вас хай не почує тої болі.
Життя моє, мов полум'я свічі,
Що може обірватись із-за вітру,
Що може сумувати живучи,
Так боляче і навіть непомітно.
Кохаю щиро хвилі океану,
І спів птахів, і квіти, і весну...
Вони разом ласкають мої рани,
Ласкають, поки я солодко не засну.
А як засну, то раптом все змовкає,
І гомін трав, і хвилі, і роса,
І барви щастя в далеч відлітають,
А полум'я вдихає вітер і згаса...
Але прийде весна, і знову знаю,
До мого серця вернеться життя.
І полум'я свічі ще дужче запалає,
Щасливою й коханою знов буду я.

Христина Зайцева

А тема України? Вона народжує в дітей, навіть у тих, хто не був ніколи в Україні, найбурхливіші, найнесподіваніші емоції, образи, слова. А як захоплюють учнів теми кохання, весни, новорічних свят. Часом цілі класи красуються зі своїми віршами на шкільних стендах. Ви скажете, не всі можуть написати. Неправда. Можуть всі, тільки хтось краще, а хтось гірше. Та коли кожному приділити увагу, ще й підхвалити, тоді весь клас відчуває себе поетами, творцями. Учбова ж програма дає вчителю великі можливості розвитку творчості учнів, впевненості і віри в себе. Я можу сам. Я все можу. Сьогодні напишу так, а завтра вправніше. І багато хто з учнів вже сьогодні подумує про журналістську або вчительську роботу, а дехто заявляє, що хоче бути письменником. А ті, хто стануть дизайнерами, бізнесменами, математиками, завжди в підмогу зможуть взяти поетичні струни свого серця.

До тебе лину

До тебе лину, мила Україно,
Я кожне літо їду до села.
До вас, мої бабусю з дідом,
На землю, де родина вся моя.

До тебе, поле, стежка, гай зелений,
До тебе, серцю милий край.
Ти наче сонце в синім небі,
Що освітило небокрай.

На землю рідну сил набратись,
Про це щороку мрію, як маля.
На землю, що овіяна піснями,
Де чорнобривцями устелена земля!

* * *

Вчителька – українка
Перша моя вчителька,
Люба моя квіточка.
Мову рідну викладає,

В неї душу всю вкладає.
Мову милу, солов'їну
Я не зраджу до загибуну.
Незрівнянну, чарівну,
Як матусю мою рідну.
Я цю мову добре знаю,
На ній гарно я співаю.
А ще краще розмовляю,
Бо щиро її кохаю!

Ірина Бедрата

Думка поїхати в подорож по місцях життя і творчості Т. Г. Шевченка визрівала давно. Але ж багато кордонів, безліч труднощів... Та великі святкування 185-ї річниці Т. Г. Шевченка в школі, а також на міській сцені для української громади Латвії зробили нашу мрію сильнішою понад усе. На хвилі такого піднесення хотілося присвятити Поетові наступний номер альманаху "Джерельце 2000". Враження та матеріали поїздки покласти в його основу.

Жовтень 1999 року. Ми стоїмо в Каневі на Чернечій горі, одягнені в українські строї. Вітер куйовдить волосся, розвіває дівочі стрічки, розбурхує Дніпрові хвилі, а разом і наші душі.

– Глянь, Поете. Вони приїхали до тебе, їх тридцять три дитиночки з далекої Прибалтики. Хоч всі народилися в Латвії, вони навчені української мови, люблять твою землю, пісню, слово. Вони часточка тебе. Діти глибоко відчують поезію, пишуть вірші твоєю мовою. Вони привезли їх у дарунок Тобі.

Багато хто зі школярів вперше в Україні, Києві. А в Каневі – всі вперше. Діти поспілкувалися з осіннім Києвом, подивилися на його архітектуру, пам'ятники, побували в багатьох музеях, записалися на Республіканському радіо. "Я була зачарована цією величавістю – широкими проспектами, Дніпровими краєвидами, золотими куполами Софії, Києво-Печерської лаври, Андріївської церкви. Таку красу я навіть собі не уявляла", – напише у своїх враженнях Ірина Сачук. У Ворзелі, в Будинку творчості композиторів України, де ми проживали, відбулася творча зустріч із письменником, редактором журналу "Берегиня" Василем Скуратівським та працівниками товариства "Україна-Світ", яка супроводжувалася великою художньою програмою. В. Скуратівського добре знаю з часів його редакторства в журналі "Народна творчість та етнографія", в якому вдавалося інколи друкуватися. Не забуду очі цієї розумної людини, якій слід було мені пояснити, чому затверджену мою статтю майже в половину друкованого аркуша в останню мить зняли з друку. А "недогляд" виявляється вийшов тому, що стаття була підписана дівочим, репресованим, прізвиськом.

А ще незабутніми стали зустрічі з працівниками будинку-музею Т. Шевченка в Києві та Шевченківського національного заповідника в Каневі. В останньому діти показали композицію "Розмова з Кобзарем", читали авторські вірші, присвячені Поетові. Відвідання Святині, де б'ють золоті ключі стійкого Духу, Правди і Любові, збулося. Готуючись до подорожі, шестикласниця М. Дронкіна напише: "Тарасе Григоровичу, як я хочу бути хоч трішечки схожою на Вас. У серці зринають вірші, пісні, чую Вашу мову. Холодний вітерець Вашого заслання впізнаю з першого подиху. "О, Тарасику, Тарасе, – кричала вслід своїй дитині, помираючи, мати. – Не знаю, як проляжуть твої стежки..." А вони пролягли геть до нас!!!"

Так, не лише пролягли. Розбіглися, розсипалися зернинками, іскорками і проростають, живуть, світяться в пам'яті і серцях наших. Ось свідчення глибоких роздумів, які винесли діти, відвідавши могилу Поета.

Кожну людину Бог наділяє по-своєму. Одній дає в дар ідеальний слух, іншій – художній талант, третій – поетичний тощо. Оленці ж Алексєєвій Бог подарував все одразу. Вона неабияк малює, змалку пише вірші, прекрасно грає на скрипці, пробує писати музику. Перший вірш написала в дев'ять років про Марусю Богуславку. Згадую, як у третьому класі, після опрацювання теми, Оленка принесла цілу баладу. Всі були приємно здивовані, що така маленька дівчинка написала такий великий вірш. І довго сором'язлива учениця декламувала його високим гостям, які приїздили до школи.

У своїй першій книжечці, яку дівчинці схотілося назвати "Вечірня думка" (за назвою вірша про лошатко), все її – поезія, пісня про улюблену подругу, малюнки, виконані різною технікою. У них сповна проглядають Оленчині завжди замислені очі, совісний, чесний погляд і прекрасна душа, яка народжує такі вірші.

Помаранчева хвиля

Неначе вітер свіжий в полі,
Що досвіт розбудив людей,
Пронеслась думка: де та воля?

Стоїть навколішки щодень.
І вже гримить Майдан в пориві
За правду, за свої права.
Це помаранчева хвиля
Жадану волю принесла!

Моя Україна

Русява дівчинка у полі
Ногами босими ступа
І солов'їним голосочком
Вкраїнську пісеньку співа.

На голові віночок з маків,
Із колосків снопок в руках.
Любов до рідної Вкраїни
Яскраво світиться в очах.

Вкраїни, що нас опікає,
Яка нас горне під крило.
Вкраїни, де цвітуть жоржини,
Де є прозоре джерело.

Хоча ми в Латвії живемо,
В душі вкраїнці назавжди.
І всі багатства твої, нене,
Будемо завжди берегти.

Оленці зараз 15 років. Вчиться у дев'ятому класі Ризької української середньої школи, володіє чотирма мовами (українською, латиською, російською, англійською), закінчила музичну школу № 3 м. Риги, відвідує дитячу художню студію. І скрізь успіхи. Перші місця в Міжнародному конкурсі знавців української мови ім. П. Яценка, на художніх виставках дитячої творчості, а також коли грає на скрипці...

І ще про одну Олену, тільки Гальчук.

Чотири роки тому в українську школу прийшла "новенька". Може, для однокласників вона і здавалася провінціалкою, приїхала ж бо з Житомирщини. А мені запала в душу: тоненька, з довгою косою і дивовижними сірими очима. Часто мій погляд помічав цю русяву, заглиблену в себе ученицю, але спілкування не виходило. І ось до Шевченкового свята потрібно було читати "Причинну". Мій вибір впав на Лену й тільки на неї. Вона залюбки погодилась. А після свята наші творчі та людські стосунки вже не припинялися. Я зрозуміла, що за миловидною й сором'язливою зовнішністю криється цікавий характер, начитаність і глибина.

Поїздка на Всесвітній форум "Українські діти світу" ще раз підтвердила її своєрідне світосприйняття і неординарність мислення. Ми виступали в Черкасах, на "великій сцені". В залі було не так багато людей і, як б сказала, не дуже зацікавлених. Лена вийшла і якось... байдуже прочитала баладу. Далі наш маршрут пролягав через Канів, до села Шевченкового, де нас зустрічали всі жителі. Люди були щасливі від того, що ми приїхали. Зала була переповнена. Лена вийшла на сцену боса, зосереджена, з розпущеним, майже до колін, волоссям і почала... Зал завмер. Потім я спитала: "А ти не могла прочитати так у Черкасах?" На що дівчина відповіла: "А для кого там було читати?"

Живучи зі мною удвох в одному номері готелю, за довгими розмовами Лена з мовчазної дівчинки перетворилася на говірку і довірливу. Вона ділилася своїм сокровенним і була настільки щирою, що я слухала і слухала, не перебиваючи, допізна. Лена співала улюблені арії з опер (і голосно, й тихо), народні пісні, розповідала про велику любов до книги і про те, що колись, у класі третьому, пробувала писати вірші.

... І ось тут, на святій Шевченковій землі, продовжила... чи почала. Вірші народжувались в ній легко, ніби жили завжди. Коли повернулися до Риги, Лену запросили на радіо в "Домську площу". Вона остаточно повірила в себе. Дівчина мріє бути письменницею, і певна, що саме це її дорога. В 2005 році вдалося видати її першу збірку "Забуті балади". Зараз юній поетесі двадцять років, навчається в Харківському університеті, на факультеті журналістики. Прислухайтесь до Оленої душі.

* * *

Мені в житті потрібно небагато:
Лиш трохи миру, щастя і краси,
Та щирий друг, щоб зорі з ним стрічати,
Та мрія, щоб було куди іти.

Я – не пророк. І зовім не апостол.
І я не хочу у житті пройти
Крізь біль і кров, щоб в світі стало просто
На краплю більше світла й доброти.

Мене лякає шлях Джордано Бруно.
Можливо, я слабка. Можливо – ні.
Бажаю зберегти я серця струни
Не для того, щоб вмерти по весні.

Лиш трохи щастя й миру. І палати,
Що звуться небом. І чийсь слова...
Мені в житті потрібно небагато –
Повірити, що шлях мій – недарма.

І ще хотілося б похвалити двох сестер – Христину і Діану Щелкун, які є художницями книжки Олени Гальчук. А також з великою охотою і, я б сказала, гордістю дівчатка малювали Першого "Кобзаря" Т. Г. Шевченка.

2004 рік, 25–29 червня. Ми їхали на Всесвітній форум "Українські діти світу" – Київ–Черкаси–Канів–Шевченкове. Досить відповідально і почесно. Треба було готуватися і неабияк. Щоб придумати, чим здивувати і порадувати інших? Ідея прийшла – силами учнів проілюструвати Перший "Кобзар" Т. Г. Шевченка, виданий у 1840 році. Одні проводили репетиції, шліфували програму, інші – взялися малювати. Вісім творів – вісім картин. Розподілили легко, і охочі знайшлися. А коли розробили теми, приступили до роботи, все вийшло не так просто. Прийшлося міняти дітей – комусь виявилось не під силу, хтось відмовився за браком часу, і довелося Христині Щелкун намалювати п'ять ілюстрацій до творів "Думи мої, думи мої...", "Перебендя", "Катерина", "Тополя" і "Тарасова ніч". Цілі дні працювала дівчинка і справилася. Часто мені, як керівнику проекту та нашій прекрасній художниці Анні Море-Гінтере, що безпосередньо працювала з дітьми, і Христині доводилося іти зі школи майже опівночі. Допомогли інші. Старша сестра Діана проілюструвала "Івана Підкову", подруга Дарина Герасимова – "Думку". Підставила своє тендітне плече і Олена Алексєєва, намалювавши події відображені в творі "До Квітки-Основ'яненка". Картини високо оцінило журі форуму і нагородило Дипломом оргкомітету. Була пропозиція залишити ілюстрації для пересувної виставки, але... картини ми повернули до школи. Вони вміщені в "Джерельці – 2006", постійно виставляються з різних нагод, демонструючи високу, не за роками, майстерність юних художників, яким на той час було всього 14–15 років.

Христина вчиться в 10 класі, закінчує Ризьку школу мистецтв, мріє стати актрисою або вченим-астрономом чи фізиком. Пише, що коли доля повернеться і вона стане Президентом, або міністром, то зробить революцію, щоб поліпшити життя людей.

Ми маємо за честь подати окремі думки про нашу творчість Народного депутата України першого демократичного скликання, Лауреата національної премії України імені Тараса Шевченка Романа Лубківського. Вони надруковані в передмові до "Джерельця 2006", присвяченого Помаранчевій революції: "Коли розглядаю дитячі малюнки або слухаю вірші чи оповідання, написані юними авторами, серце переповнюється найрізноманітнішими почуттями: смутком і радістю, зворушенням і бентежністю, тривогою і співчутливістю. Здається, душа опромінюється тим щедротним промінням, яке називаємо любов'ю до Батьківщини, до рідного материнського Слова.

Ось і зараз, перегорнувши перші сторінки "Джерельця", хвилююся так, як і зовсім недавно, на початку року. То була зустріч із учнями та вчителями Ризької української школи, і повірте, друзі, зустріч незабутня. Вірю, що Ваше покоління ще більше наблизить мою і Вашу дорогу до людей, котрі (що гріха таїти!) далеко від історичної Батьківщини цураються рідного. Забувають про своє коріння і свої витоки... І коли Ваше "Джерельце" потрапить до рук такої людини, то я не сумніваюсь, що воно нагадає: всі малі струмки впадають у більші ріки, а більші – в найбільшу. Такою рікою є наш Дніпро –

символ українського народу, його споконвічний оберіг. Будьте впевнен – він посилає Вам ніжні слова любові та вдячності".

Нашого квіту по всьому світу... Як хочеться, щоб тоненькі дитячі наші голоси почули в краях близьких і далеких. Щоб вони воєдино злилися в мільйонний хор любові до України, який лунатиме над світом словом Лесиним, Шевченковим, Франковим, струнами Миколи Лисенка, Максима Березовського, Григорія Кошиця. І батько приведе свого сина, а мати – дочку, щоб ніколи та пісня не стихала...

*Роздуми учнів Ризької української середньої школи про Україну
(із альманахів "Джерельце")
З любов'ю до України*

Я народилася в Латвії, але дуже пишаюсь, що я українка. Я дуже щаслива, що в мого народу є такі письменники, як Т. Г. Шевченко. Він досяг неземних висот і довів, що можливо вирватися з кайданів. Він вселив та й досі вселяє віру в людей.

Карина Безносюк

Тарас Григорович Шевченко та Леся Українка – це слава не тільки рідної землі. Вони знайомі багатьом людям у світі. Всі люблять їх твори. Як дві могутні хвилі у творчій бурхливій морі, вони все життя своє страждали за людей. Народ відповів їм щедрою любов'ю і досі шанує їх.

Вікторія Єланська

Мова – найщиріший подарунок людині від Бога. Моє серце теж бринить, коли чую українську мову. Дуже люблю Україну, навіть не знаю за що. Здається мені, що українська мова, як маленька квіточка, що живе в моєму серці. І з кожною хвилиною все більше росте та стає кращою. Немарно Україна народила талановитих і всьому світові відомих людей. Багато колискових співають ласкаві неньки своїм дітям, щоб у них у серці поселити ту маленьку часточку України. І, виплекані Україною, виблискують вони талановитістю у всьому світі.

Христина Зайцева

Друже, на якій частині світу ти б не знаходився – згадай Україну. Українцю, згадуй Україну кожну годину, кожну хвилину в добрі й погані часи. Особливо, коли в тебе все добре. Живи де живеш, але ніколи не кажи – тут я вдома, тут я знайшов Батьківщину. Тримай Україну глибоко сховану в своєму серці. Тримай, як найбільшу цінність, яку не можна загубити. Бо, загубивши Україну, ти загубиш себе!

Катерина Котова

Українська мова мені нерідна. Розмовляю, спілкуюсь і міркую я – російською. Я не знала жодного українського слова, поки не пішла в Українську школу. Українською мовою я спілкуюсь, може, не дуже добре, але, я думаю, що не так вже й погано. Мені завжди хотілось почути її там, де їй саме місце – в Україні. І коли я один-єдиний раз, їдучи на могилу Тараса Шевченка, завітала до Києва і почула там замість української мови, здебільшого російську, це мене не дуже звеселило. Мені так хотілося б, щоб український народ не загубив таку прекрасну мову, а продовжував співати, писати вірші своєю солов'їною мовою.

Юлія Кукушкіна

Я пов'язана з українською мовою з самого дитинства. Мій тато народився в Україні, на Полтавщині, і він цілком зберіг у серці любов до мови та до України. Тато був моїм першим учителем української мови. Мова для мене, як вода з чистої криниці, як птаха, яка літає в широкому блакитному небі. Бувають такі моменти, коли я починаю співати пісні, бо вони мене зіграють своїм батьківським теплом. І стає так затишно, спокійно... Спасибі тобі за це, Мово!

Ірина Перепелиця

Українську мову я почала вчити тут, у школі. Але вперше я почула її від своєї мами. Коли я була мала, мама часто співала мені пісню "Маруся раз, два, три..." Українська мова займає своє місце в моєму серці. Я дуже шаную мову, бо це мова моїх батьків та пращурів. Ця мова зостанеться зі мною і буде жити в моєму серці завжди.

Оксана Пінєгіна

... Десь там далеко наш отчий дім та вся моя родина. Цю землю найріднішою зову, для мене вона зветься – рідна Україна. А наша Ризька українська школа, як маленька дівчинка – українка. Ми щасливі і гордимось нею.

Сабіна Покидько

Багато років українці жили знедоленими, ховаючи за пазуху рідну мову, мелодійну, співучу, багату, чисту, як струмкова вода. Коли я прийшла в Українську школу, одразу відчула, що вся школа дзвенить українською мовою, навколо промені українського сонця, українські посмішки. І в ту мить я відчула, що й в моєму серці теж є місце для України.

Ольга Турович

Українська мова – наша честь. Вона ллється, як пісня, дзвенить, як річка. Коли говорю нею, то переношуся в інший світ, у свій світ... Кожне українське слово – це маленька краплинка у великому неосяжному морі.

Діана Щелкун

Україна – це дуже гарна країна, яка має добрих людей, прекрасну природу: луки, сади, поля, гори, які неповторні, коли сходить і заходить сонце. Але я люблю Україну не тому, що там гарна природа, а за те, що пережили українці: напади, рабство, голод, славу, занепад, революцію, але зберегли Україну.

Христина Янкова

**Вірші учнів Ризької української середньої школи
(із альманахів "Джерельце")**

Думи

(за мотивами Т. Шевченка)

Земле моя золотая,
Хмари мої в синяві,
Думи мої найдорожчі,
Де ви, кохані мої.
Я вас чекаю в надії,
Я вас чекаю у сні,
Думи мої найдорожчі,
Де ви, кохані мої?
Верніться мені зі світанком,
Верніться мені у млі,
Думи мої найдорожчі,
Де ви, кохані мої?
Все ж повернулися думи,
На серці так легко мені.
Знаю, ви вірите в Волю –
Долю своєї Землі!

Марія Дронкіна

До фортепіано

(за мотивами Лесі Українки)

Мов шелест виноградної лози,
Мов шепіт хвиль із океану,
Від щастя теплої сльози
Лилися ноти фортепіано.

Я чула той прекрасний звук,
Я знала – це любов навіки.
Лилися звуки з моїх рук,
Немов розбурханії ріки.

Ірина Перепелиця**Гнівний вірш**

(Присвята Т. Шевченку)

Тарасове слово
В усіх нас існує.
Що віршик, що фразу
Ми потребуєм.

Напевно тому,
Що він наш мудрець,
З віршами його
Ішли ми на герць.

За волю свою
Був удячний усім.
– А рідні, батьки?
Що буде із них?

Подумає тільки,
Що рідні в неволі.
У муках і злиднях
Й без доброї долі...

І хочеться всіх
Панів скласти до купи,
Роздати багатство
І геть їх швирнути!

Ростислав Рот**І плаче вітер**

(присвята Миколі Вороному)

І плаче вітер, й плачуть зорі,
Нема нічого скрізь, навколо
Страшенна, темна мла,
Скрізь чорна-чорна пустота.
Думки бентежать, мучать мрії,
Лиш світлі промені надії
Підходять тихо, крадькома,
Але нічого вже нема...
Скувати б муку у кайдани
І вийти б всім нам на майдани,
Страждене серце ожива,
Однак нічого вже нема...

Ольга Турович

Поет

Поет – це праця,
Це – крик душі,
Ковток свободи
Й вірші, вірші.

Поет – це велет,
Це – волі спів.
Це відблиск перл,
Це дихання слів.

Цей спів – то вірші,
Глибина дум.
Це є злет серця,
Золото струн.

Юлія Чумаченко

Очі щастям горять

(присвята Лесі Українці)

В'яне від суму на небі зоря,
Небо довкола для неї – тюрма.
Срібний промінчик торкнувся землі,
Мріє вона про сонячні дні.

Згасла у неї надія ясна,
Що у душі буде вічна весна,
Що вона зможе радісно жити,
Що вона зможе ніжно любити.

Світ через млу, мов крізь море, біжить,
Місяць на крилах любові летить.
Сліз не змогла бліда зірка стримати,
Повні очі в ній щастям горять.

Діана Щелкун

Пісня ллється

Коли ти знаєш українську мову,
Нехай хоча одне – єдине слово,
Ти чуєш, як у тебе серце б'ється,
Коли вкраїнська пісня ллється.

Нарву квіток у полі, коло хати,
На все життя у серці їх лишатиму.
На мальви гляну й хочеться співати
Твої пісні... і інших чарувати.

О, Україно, дивная країно!
Пісні твої, в них мова солов'їна.
Лише для тебе так цвіте калина,
Бо вільна ти, моя ти Україно!

Лаура Заліте (учениця з латиської сім'ї)

Сестри

Україно, зоренько моя!
Тобі віддаю своє життя,
У школі твоїй з радістю я вчусь.
І тобою в серці дуже я горжусь.

Україно, тебе я люблю,
Як рідну Латвію свою!
І будемо сестрами рідними ми,
Надіюсь, так само думаєш ти!

Агнеса Лякса (учениця з латиської сім'ї)

**Одкровення учнів Ризької української середньої школи
після поїздки до Канева (із альманахів "Джерельце")**

Ключі від серця українців заховані тут у Каневі, на Чернечій горі. З неї видно все: і славний український народ, і могутній Дніпро, великі кручі і лани, що тягнуться і тягнуться в безмежні далі...

Саме з цього місця бачиш і відчуваєш душею всю Україну.

Зелма Аболия

Нарешті довгожданне місце! Ніде ще я не відчувала себе так, як тоді. Серце в мене забилося швидко-швидко, а в думках моїх були тільки слова: "Ось він, Шевченко, і я перед ним!"

Поет стояв у граніті і дивився на Україну шанобливим синівським поглядом. Його мрія бути тут похованим збулася.

І може хоч на небі йому спокійно.

Христина Зайцева

Ми піднялися на Чернечу гору, полинула пісня "Думи мої, думи мої". Здавалось, що навіть могутні дерева застогнали.

Ми поклали квіти великому поетові. Хтось непомітно втирав сльозу. Хтось дуже сумував. У когось світилися очі. Хтось відкрито плакав. Між нами панував дух єднання.

Катерина Котова

Ще, ще один крок, і я біля святого місця... Я думала про Україну, про те, що великий поет хотів бачити її вільною. І хоч зараз у нашій милій Україні багато проблем, для мене вона найкраща і найрідніша держава.

Таня Лотоцька

Нам так багато цікавого розповідали в школі про Тараса Григоровича Шевченка, що в мене зародилася мрія приїхати до Канева і побачити все своїми очима.

Півтори доби в автобусі – це нелегко. Але ж коли ми піднялися на Чернечу гору, я зрозуміла, що наша подорож варта цього...

Ірина Перепелиця

Це було настільки вражаюче. Усі клали на могилу квіти, а Шевченко немов дивився на нас та дякував за те, що ми приїхали з такого далекого міста.

Тут можна доторкнутися до життя Шевченка, уявити, відчути як він жив, страждав, яка була в нього хата. Хотілося плакати...

Ірина Сачук

Дув вітер. Дніпро співав. Звучали сумні ноти. Всі були схвильовані та заворожені. Дух єднання був присутній із нами, це всі відчували.

У цю хвилину я дивилася на Дніпро. Він мені здавався якимось розбурханим, сповненим життя, наче кипів.

По мені пробігла дрож, і стільки думок хлинуло відразу...

Ольга Стародубова

На березі Дніпра стояв Поет. Але в його очах була така печаль. Мені на душі було і радісно, і сумно. Радісно тому, що нарешті ми добралися. Ось вона Чернеча гора, яку жменями, шапками, відрами наносили люди. А сумно було тому, що ця велика людина була в неволі, прожила тяжке життя.

Та люди її ніколи не забудуть.

Ольга Турович

Тарасе Григоровичу! Ви великий Поет, а я така маленька поруч з Вами, Ви можете мене не помітити. Але Ви здивовані, бо я, дівчинка з Прибалтики, виявляється маленька частинка Вас і України... Дивлячись на такого могутнього поета і художника, я думаю: "А хто я, ким буду, якою стану?"

Катерина Тарасюк

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ**Олена Бросаліна****ДУША І ДОЛЯ МИХАЙЛА ОРЕСТА**

2016 року в Полтаві вийшло перевидання другої поетичної збірки Михайла Ореста "Душа і доля". Першодрук побачив світ 70 років тому в німецькому Авґсбурзі, де автор знайшов притулок наприкінці війни, чудом вирвавшись із лабетів сталінської репресивної системи. І щойно 1995 року збірка стала приступною українському читачеві – увійшла до повного зібрання Орестових поезій та поетичних перекладів "Держава слова", упорядкованого Соломією Павличко.

Тож полтавське перевидання – перша поява "Душі і долі" в Україні окремою книжкою. Його ініціатор і укладач – голова обласного відділення Товариства зв'язків з українцями за межами України "Україна-Світ" Віра Кошова, яка від 1990-х років наполегливо працює для збереження і популяризації спадщини визначних українських еміграційних майстрів слова, народжених на Полтавщині.

Наклад "Душі і долі" – більш ніж мізерний: 10 примірників, видані коштом Лесі Ткач, української письменниці з Австралії, доньки Дмитра Нитченка – ще одного представника розкиданого по світах полтавського літературного земляцтва, родом – як і Михайло Орест – із Зінькова. Усі спроби пані Віри здобути державні кошти на додатковий наклад поки успіху не мали, тож наразі "Душа і доля" залишається неабияким бібліографічним раритетом.

Пропоную читачам "Українського дому" мою післямову до цієї книжки.

Михайло Костьович Зеров (1901–1963) – молодший брат метра українського неоклясицизму Миколи Зерова – знаний як шостий неоклясик, послідовник славетного ґрона п'ятірного. А однак його поетичний дар, що зріс непомітно для стороннього ока у провінційному Зінькові, був уже досить зрілий у часи активної спільної творчої діяльності поетів-неоклясиків – у київський період його життя (від 1924 р.), у роки навчання в Київському інституті народної освіти, де він слухав лекції Зерова-старшого і Павла Филиповича. Згодом, на еміграції, висловлюючи свою скорботу з приводу наглої смерті Юрія Клена, він писав: "Крім загальних, я маю ще й вужчі мотиви для жалоби: відійшов приятель мого брата і письменник, який ввіходив, як складник, до мого київського комплексу: студентські роки, гурт навколо брата, видавництво "Слово" і т. д." (з листа до Ігоря Качуровського).

За власним визнанням, у підрадянський період свого життя Михайло Костьович "творив келійно, в атмосфері цілковитої ізоляваності від одіозної йому навколишньої дійсності", а число довірених читачів його поезії цілком відповідало кількості пальців на одній руці (автобіографічна довідка для еміграційного журналу "Пороги"). Він свідомо не публікував своїх віршів – перейнятих містичними мотивами, сповнених споглядальності, позачасових і позакон'юнктурних, цілковито несумісних з комуністичною "ідейністю", – і якось, уже на еміграції, зауважив у листі до Олексі Ізарського, що його майбутній біограф (якщо він на нього заслужив чи заслужить) віддасть йому належне за цю рису.

Улітку 1929 р. Михайла Зерова заарештували у сфабрикованій органами ГПУ справі Спілки визволення України. Але псам режиму йшлося не стільки про те, щоб знищити його самого (він не був публічною особою), скільки про те, щоб вибити з нього компромат на його старшого брата, незаперечного лідера в літературному та інтелектуальному житті тодішнього Києва. Допити і тортури тривали вісім місяців, проте Михайло стоїчно переніс усі знущання і не заплямував себе зрадою. Завдяки його мужності Микола Зеров був присутнім на "опері СБУ" не в ролі звинувачуваного, а в ролі свідка. А Зерова-молодшого, аби не допустити його самогубства у слідчій камері, незадовго до початку сумнозвісного відкритого процесу випустили з тюрми.

Вийшовши на волю, Михайло Костьович повертається до своєї творчої келії. Він шукає духової зброї, спроможної дати відсіч тим темним демонічним силам, які гноблять його рідну землю і ледве не погубили його самого, – і знаходить цю зброю в релігійно-філософських ученнях Давньої Індії та у філософії Миколи Бердяєва. Це – ідеалізм, за його висловом – "пристрасна зброя добра". Уже на еміграції він проситиме Ізарського дістати для нього адресу Бердяєва, мотивуючи своє прохання так: "Я хотів би написати філософові подячний лист, бо його праці вирішально допомогли мені на початку 30-их років перебороти скверну матеріалізму і марксизму".

1938 року його заарештували вдруге, і в тюрмній камері, доведений до останньої межі відчаю, він створює сонет "Прекрасні дні, в минулім потонулі!..", де молитовний порив сягає немислимих висот:

*О духи! Я не хочу тут конати,
Я – волі син. Порвіть погубну сіть!
Я плачу, я благаю: допоміть!*

І духи почули його. Визнаний винним в антирадянській агітації, він був засуджений не до розстрілу, а лише до трирічного ув'язнення в таборах. За даними Олекси Мусієнка, поета звільнили 10 червня 1941 р., але якби його строк скінчився бодай на два тижні пізніше, йому довелося б лишитись у ґулаґівській зоні до самого кінця війни.

Коли Друга світова докотилася до України, Михайло Костьович потрапив до штрафбату, згодом опинився в німецькому полоні й певний час перебував у вінницькому таборі військовополонених, а далі його шлях прослався до Львова і – через Словаччину – до німецького Авґсбурґу, де він прожив, усамітнено й аскетично, до кінця життя, заробляючи редакторською і коректорською працею. Так "внутрішній емігрант" перетворився на емігранта *defacto*. Прибравши на чужині псевдонім "Михайло Орест", поет починає під цим іменем нове життя: по багатьох роках вимушеного мовчання нарешті дістає змогу вільно друкуватись і одну по одній видає збірки поезій, позначених різьбленим неоклясичним стилем, та майстерних перекладів. Його оригінальний поетичний доробок окреслений пентаграмою звучних і символічних назв: "Луни літ" (Львів-Краків, 1944), "Душа і доля" (Авґсбурґ, 1946), "Держава слова", "Гість і господа" (обидві збірки – Філядельфія, 1952), "Пізнi вруна" (збірка вийшла в Мюнхені 1965 року, посмертно). Крім того, Орест став на еміграції хранителем і публікатором літературної спадщини Миколи Зерова, розстріляного 1937 року в карельському Сандармосі, упорядкував том поезій Павла Филиповича, котрий розділив трагічну долю Зерова-старшого, і збірник спогадів про неоклясиків "Безсмертні".

"Моя праця розрахована на "українську вічність", – писав Орест у листі до Олекси Ізарського. Він палко вірив, що кривава імперія під назвою СРСР рано чи пізно впаде, і, коли через майже 30 років по його смерті його віра нарешті перемогла, – Орест повернувся на рідну землю. Повернувся в буквальному сенсі – його прах був перепохований на Байковому кладовищі в Києві (вмурований у надгробок ще одного його видатного брата – Дмитра Зерова), а також повернувся своєю творчістю (1995 року його поетичний і перекладацький доробок побачив світ у книзі "Держава слова", упорядкованій Соломією Павличко).

Полтавське перевидання другої Орестової прижиттєвої збірки віршів "Душа і доля" покликане засвідчити глибинний зв'язок, що єднав поета-вигнанця з його рідною Полтавщиною, а крім того – зберегти, на противагу виданню 1995 року, правопис оригіналу, – адже Орест був переконаним прихильником Академічного правопису 1928 року ("скрипниківки") – першого загальнонаціонального офіційного кодексу мовних норм, творці якого зазнали жорстоких репресій, так само як і їхня праця (шляхом брутальної русифікації – мова про "постишевський" правопис 1933 року).

До "Душі і долі" увійшли переважно твори, написані ще на Україні, – поет відтворив їх із пам'яті. Ідеаліст і містик, Орест втілює тут у поетичних образах свою віру в об'єктивне існування абсолютного Добра, але ця віра має й свій зворотний бік – визнання не менш об'єктивної реальності світового зла:

Видимий світ є більше злом, ніж благом... ("Станси")

Владарем світу є зло. І коли воно сили потворні

Пустить на тебе, душе, горе, о горе тобі! ("Афоризми")

Звідси – крайній Орестів песимізм. "Добро в нашій світі мусить стверджувати себе в безнастанній боротьбі зі злом, – читаємо в його "Записах у нотатнику". – Сам факт такої боротьби є приниженням для добра, не згадуючи вже про ситуації, коли воно буває потоптане і згнєблене. Отже, було б краще, щоб наш світ взагалі не існував".

То де ж шукати рятунку людській душі? У самій собі – і довкола себе, відповідає поет. Мовою поетичних образів він говорить про спасенний душевний стан – осяяння, або ж об'явлення, коли людина проникає своїм внутрішнім зором у найвищі сфери світової духовости. Досягти стану осяяння можна, за цією концепцією, через радісну контемпліацію – споглядаючи красу природи:

Об'явлень знак ти в кожній п'єш діброві... ("Ти – владарка у королівстві літа...")

Саме природа є для Ореста тією проміжною ланкою, яка пов'язує людину з Божественним Началом Всесвіту, у згоді з пантеїстичним світоглядом індуїзму, з християнським пантеїзмом Франціска Ассізького і Григорія Сковороди:

Бринять слова несписаної притчі:

*"Ми, люди, живемо на узграниці
Великих тайн. А яким є край?
Ми бачимо одежу, не обличчя –
Обличчя по одежі угадай!"*

*Ти літа життєтворчого аннали
Розкрий, прихильний серцем, і читай:
Ти квіти зриш – тож відаєш немало:
Вони значущі є ініціяли
Тих тайн неприступних – пам'ятай!"*

По-сковородинському прозираючи в образах видимого світу їх нематеріальні, потойбічні прообрази, Орест бачить відразу два літа – земне, минуле, а крізь нього – літо небесне, непроминальне:

*Упоєне щедротами небес,
Влилося літо в чар надземних мес.*

*У вічності причал воно найшло,
І час невтомний відложив весло...
("Літо")*

Літо як земне втілення Царства Небесного – улюблений Орестів образ-символ. І провістю, передчуттям літа постає весна – чудодійна, повносила – час радісного пробудження душі для осягнення небесних щедрот, час, коли

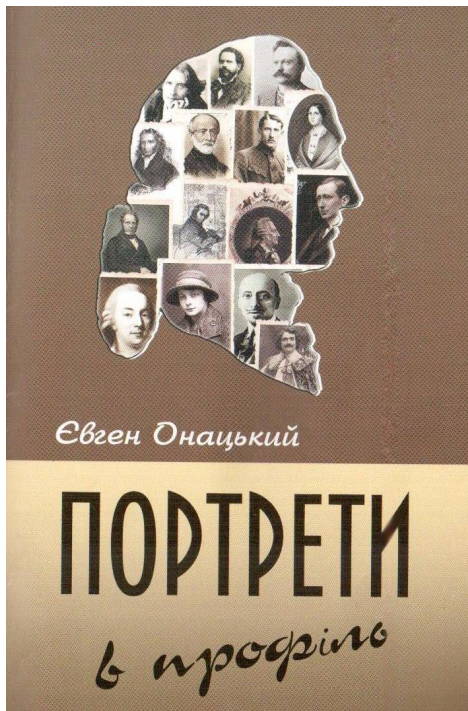
*Дерева розгортають юний лист –
Хто знайде слово, що передавало б
Красу його младенчу? На світанні
Віків земних безгрішні херувими
Любовно виткали зелене чудо
Із снів, що їх навіяв рай погідний,
Щоб радість нам була і нагад ніжний,
Що інде десь нас мають за братів.
("Весна прокинулась і оцарилась...")*

Орестова поезія – досконалий відбиток його просвітленої душі, відбиток, який дійшов до нас чудом – у супереч усім крутозламам його долі.

"НА ГРАНІ НЕВІДОМИХ ШЛЯХІВ МАЙБУТНІХ..."

Євген Онацький. Портрети в профіль. – Київ : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2016. – 221 с.

Символом честі нації назвав Євгена Онацького історик на еміграції Любомир Винар. "Це класичний зразок людини енциклопедичного знання, – зазначає дослідник про свого старшого духовного побратима, – творця нових культурних вартостей, а заразом людини – суспільно активного й політичного діяча, якому ціле життя присвчувала ідея боротьби за самобутність і державність української нації, за визнання її державних атрибутів на міжнародному політичному форумі".

Микола Тимошик у монографії "Українська книга і преса в Італії" (К. : Наша культура і наука, 2015) присвятив цій непересічній особистості цілий другий розділ. Він нарікає на те, що "... цей до неймовірності працьовитий творець і захисник цілого українського світу й досі залишається на Батьківщині практично невідомим. В осмисленні й дослідженні огрому зробленого цією особистістю помічаються лише поодинокі кроки". І ось такий крок здійснив літературний редактор Віктор Рог разом із автором макету та обкладинки Василем Бойко. За сприяння народного депутата України Олега Медуніці, добродія Ростислава Мартинюка та добродійки Марії Дикої з США вони видали в Україні "Портрети в профіль".

Народжений у козацькому Глухові 1894 року і похований в Аргентині 1979 року, Євген Онацький із 25 літ працював на українській ниві. Випускника Кам'янець-Подільської гімназії та

історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира уряд УНР на початку 1919 року включає до складу делегації на світовий конгрес у Парижі, поклавши на нього обов'язки редактора бюлетня інформаційного бюро української делегації. Більше ніж на чверть століття судилося йому затриматися в Італії. З боєм переживши втрату Української державності, він свідомо йде на тісну співпрацю з Організацією Українських Націоналістів (ОУН), ставши представником в Італії і речником цієї організації в Європі. З провідником ОУН полковником Євгеном Коновальцем від першої зустрічі в Римі 24 травня 1930 року й до дня його наглого вбивства в Амстердамі 9 серпня 1933 року в Євгена Онацького склалися теплі, товариські стосунки. Вони активно листувалися, обговорюючи численні плани розбудови й ствердження в еміграції українського націоналістичного руху.

Досконало вивчивши італійську, поліпшивши знання французької мови, маючи хист дипломата й письменника, він швидко налагоджує зв'язки з офіційними й громадськими колами Італії, легко добуває матеріал для своїх репортажів, кореспонденцій, статей. З 1936 до 1940 року Онацький викладає українську мову у Вищому Східному інституті в Неаполі, а з 1940 аж до арешту німцями – в Римському університеті.

Бібліографія творів Євгена Онацького налічує 58 сторінок, але вона не охоплює праць, друкованих після 1964 року, серед яких і "Портрети...".

– Чому власне в профіль? – запитує автор в передмові видання 1965 року. І відповідає: – Я намагався схарактеризувати ту чи іншу особистість не в усій її багатогранності, а тільки в профіль, себто – тільки в одній чи кількох найбільш маркантних її рисах, які найбільш наближались би до цілості". На мій погляд, такими визначальними рисами п'ятнадцяти портретів, накреслених пером, є любов до батьківщини і, за поетичним висловом Олени Теліги, шукання невідомих шляхів майбутніх, на грані яких стояли італійці Габріеле д'Аннунціо, Енріко Карузо, Гульєльмо Марконі, українці Євген Коновалець, Іван Франко, Тарас Шевченко, німець Йоганн Вольфганг фон Гете. Останнього він назвав універсальним генієм. Його твори студіювали і студіюють усі народи світу, перекладаючи їх на свої мови, вивчаючи та імітуючи. Найбільші світові музики, як Бетховен, Шуберт, Масне, Берліоз, знаходили в творах Гете натхнення і джерело власної творчості. Сама тільки поема "Фауст" породила аж три великі чудові опери, що й досі чарують мільйони слухачів: "Фауст" Гуно, "Осуд Фауста" Берліоза та "Мефістофель" Боїто. До них ще треба додати "Вертера" Масне, "Міньон" Тома.

"На жаль, український нарід досі не багато користав із величезної спадщини цього світового генія, – стверджує Онацький. – Те, що до українського народу доходило, приходило переважно в російських перекладах, і тому величезній масі українського народу залишалося мало зрозумілим і неприступним. У нас досі немає українських перекладів не тільки листування Гете, але навіть і кращих його літературних творів як "Вільгельм Майстер", "Спорідненість душ", "Страждання Вертера", і навіть переклади "Фауста" у нас недокінчені або недосконалі". Очевидно, це й спричинило написання портрета. Подякуємо автору за те, що він скористався українським перекладом "Фауста" Дмитра Загула, який не встиг перекласти другої частини архіву Гете, бо був репресований більшовиками. Його переклад заборонили і, згодом, знищили.

Портрет Івана Франка, другого по Шевченкові поета, письменника, вченого і суспільного діяча, як називає його Євген Онацький, він починає змальовувати з брошури поетової внучки Зиновії Франко, написаної на замовлення, а може й на наказ, до ювілею видатного українця в 60-ті роки минулого століття. "Спираючись на російську громадсько-політичну думку, – читаємо в тій брошурці, – Іван Франко з позицій революційного демократизму завдавав відчутних ударів буржуазним націоналістам та їх отруйній ідеології в різноманітних проявах".

"Отаке безсовісне й облудне використання імені й авторитету нашого Великого Ювіляра як "зброї" на користь імперіалістичної Москви і на шкоду української визвольної справи примушує нас приглянутися ближче до справи і вияснити справжні позиції Івана Франка, як "поета національної честі і національної гідності" (цей вираз належить С. Петлюрі в його статті з 1913 р., передрукованій в ювілейному виданні "Симон Петлюра", що його видала УВАН у Нью-Йорку)", – не погоджується Онацький. Він спростовує більшовицький міф про Франка як марксиста-комуніста його ж світоглядними публікаціями. "У праці "Що таке поступ?", друкованій у коломийському часописі "Поступ" 1903 р., а потім відбитій окремою брошурою, Іван Франко гостро критикував комуністичні теорії. Він писав: "Поперед усього всеможна сила (цієї) держави налягла б страшним тягарем на життя кожного окремого чоловіка. Власна воля і власна думка мусіли б щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною? Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духово муштрою. Люди вирости б і жили в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер в найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала б величезною народною тюрмою..." Хіба ж не це саме бачимо ми тепер у московській тюрмі народів? – риторично запитує Євген Онацький.

Апостолом свободи пригнічених націй назвав українець Онацький діяча національно-визвольного руху Італії, політика, патріота, письменника й філософа, видатного музикознавця Джузеппе Мацціні. Він наводить витяг із поліційного рапорту: "Характер цього молодого ентузіаста з найбільш небезпечних, бо він не має ніяких особистих інтересів. Він робить змови тільки задля відродження Італії, готовий, – коли б це було потрібно, – на будь-яку небезпеку, включно з самопожертвою життям..."

1834 року Мацціні організував у Женеві "Молоду Європу" як подальший логічний розвиток "Молодої Італії". Сімнадцять людей різних націй, мало кому відомих і без належного запілля, зібралися на чужині, щоб створити в Європі, поділений і войовничий, союз народів проти союзу тиранів. Це не був Інтернаціонал, що його пізніше намагався створити Карл Маркс, заперечуючи батьківщину інших народів (але не батьківщину німців!). Але це мала бути вільна спілка вільних націй, на зразок тієї, про яку в ті дні мріяли українські братчики Кирило-Мефодіївського братства в Києві. Тим часом, як Маркс турбувався тільки про економічний стан пролетаріату, Мацціні намагався піднести життя на вищий моральний рівень; він заперечував потребу класової боротьби і наполягав на національній солідарності. В той час як Маркс був повний ненависті й уживав усіх заходів, щоб тут ненависть плекати й ширити, Мацціні керувався в усій своїй діяльності тільки високо розвиненим почуттям любові. Він не вмів ненавидіти навіть тих тиранів, можновладців землі, яких поборював. Він говорив: – Я поборюю установи, а не людей.

10 березня 1872 року Мацціні не стало. На вістку про його смерть Монкьюр Конуей, великий американський борець проти рабства, виголосив у Каплиці Сауд Плейс промову, в якій сказав: "Віра в Бога була в ньому надто глибока, щоб виявитися інакше як в житті Йому відданому. Життя Мацціні було уособленням обов'язку. Легко підносити бо Бога хвали й молитви, яких Він не потребує, але не так легко служити людству, що так потребує справжньої відданості. Світ для Мацціні був тільки ілюзією. Справді ж реальною річчю для нього був тільки обов'язок".

Ці портретовані риси привабили, насамперед, й автора портрету. І тому він для своєї галереї обрав поета національної єдності й обов'язку Джозуе Кардуччі, поетку героїчного життя Олену Телігу, уродженого Провідника Євгена Коновальця, генія парадоксу Оскара Вайльда, героїчну дружину героя Аніту Гарібальді, багатогранного національного генія Тараса Шевченка.

"Якщо ми беремо людей тільки такими, якими вони є, ми робимо їх гіршими; якщо ж ми поводимося з ними так, ніби вони вже такі, якими повинні б бути, ми робимо їх кращими, ми ведемо їх туди, куди їх треба вести..." Цю мудрість Гете Євген Онацький використав у "Портретах..." і разом із універсальним генієм направив нас до терпимості, до шукання в кожній людині іскорки Божої, бо в кожному з нас живе нескорена вічна душа

Що рветься геть з грудей

В країну духів, тайнами сповиту...

Лада Хомич

ЗІРКА ТАРАСИКА

**Лада Хомич
з мамою Вікторією Іванівною**

Одного дня пішла Катря до річки. Прийшла вона, вклонилася низенько й почала прати одяг. Ось і скінчила роботу, а за сльозами світу білого не бачить. Крапнула одна сльозина в річку, та така гірка! Не витримала Вільшанка, запитала:

– Чому плачеш, Катре?

– Ой річенько, вічно текучая! Як мені допомогти моїй землі, стогне вона бідна від неправди та горя!

А Річка Вільшанка їй протяжно проказала, ніжно захвилювавшись хвилями:

– Довго я на тебе чекала, ось ти й прийшла. Запам'ятай: народиш сина на славу України та назвеш його Тарасом. Але спершу маєш піти до моїх сестер та братів, вони допоможуть тобі. Спершу до яру.

– До яру? – здивовано запитала жінка. – Але в нашому яру справжня пуста.

– Так, але саме в цей день розквітає кущ не простий, на ньому нема листя, лише гілки, на яких ростуть сині ягоди. Знайди його, відламай гілочку й скуштуй плоди. Але шукай уважно, – тихо проказала Вільшанка, хвилюючись хвилями, додала:

– Не кожному його дано побачити!..

Встала Катря ще раз вклонилася річці й пішла до яру. Уже сутеніло, було якось моторошно, але іншого виходу не було. Шукає вона, та ніде нема куща ні там ні тут. Стала на коліна й, плачучи, промовила:

– Господи Всевишній, благаю тебе, допоможи мені, вкажи шлях.

І тут раптом перед нею з'явилося світло яскраве-яскраве, і хтось ніжним голосом проказав:

– Не бійся, Катре, я тобі не завдам шкоди, бо я є Ангел Божий, почув твої молитви Господь і послав мене до тебе.

Дивиться Катря, як з-під крил Ангела виростає той самий кущ, про який говорила річка Вільшанка. Підійшла до куща, відламала гілочку.

– Дякую тобі, Ангеле, – притисла гілочку до серця, бо зрозуміла, що це безцінний дар – благословення Господнє для її сина.

І пішла додому.

Наступного дня приходять жінка до води й каже:

– О мудра наставнице, виконала я твоє доручення, що далі? Відповідає їй Річка Вільшанка:

– Іди в житнє поле, там знайдеш найбільший та найпишніший колос, відламаєш зерно, з'їси його, щоб народити дужу дитину.

Уклонилася низенько жінка та й пішла в поле. Шукає-шукає – нічого, усі вони якісь однакові. Аж раптом бачить – біжить мишка.

– Стій, Мишко-Скряботушко, – промовила жінка.

Сіра зупинилася, глянула на Катрю й запитує:

– Так, я слухаю. Чого ж тобі треба від мене?

– Благаю! Ти можеш мені показати, де росте найбільший та найпишніший колос?

Подумавши трохи, та відповіла:

– Так, бачила такий. Тільки ти для мене дещо зробиш за цю послугу, – пропищала тоненьким пискливим голосом Мишка-Скряботушка.

– Що саме? – запитала Катря.

– Ти мені віддаси одне зернятко.

– Добре, а тепер веди мене, ну ж бо!

Мишка-Скряботушка побігла вперед, потім повела її ліворуч і праворуч, і знову ліворуч. І тут жінка побачила цей колос, він і справді вирізнявся з-поміж усіх. Підійшла, відірвала зернятко, з'їла і про мишку теж не забула. Подякували одна одній. Пішла Катря знов до річки.

– Вільшанко, я виконала твій наказ, що далі?

А вона їй каже:

– Добре, а тепер для тебе останнє завдання. Ти маєш піти на ту гору, де Місяць із Сонцем відпочивають.

– Річечко, чи це можливо? – здивувалася Катря.

– Коли Сонце зігріває землю-матінку, то Місяць спить у срібній колисці на тій горі, а Зоряна Ніч над ним колисковою співає. Як Місяць господарює, Сонце спить у золотій колисці, а Світлий День казки йому розповідає.

– Зрозуміла, – із подивом відповіла Катря.

– Тож, – далі продовжила Вільшанка, – попроси в Сонця золотий промінчик, а в Місяця – зірочку.

– Добре.

Уклонилося низенько й пішла на найвищу гору. Тоді був день, Сонце весело всім посміхалося й бавилося яскравими промінчиками. Піднялася на гору Катря. Низенько уклонилося й каже:

– О, Сонечко, яке дає нам тепло й світло. Я прийшла до тебе, щоб ти мені, якщо буде твоя ласка, дало свій промінчик.

Сонечко ніжно усміхнулося й мовило:

– Я знаю. Довго на тебе чекало. Дам тобі промінчика лише тоді, коли ти відгадаєш мої загадки.

Перша: що є наймудріше у світі?..

– Це народна мудрість, – відповіла вона.

– Так, – мовило Сонечко, – а тепер слухай далі. Що може найбільше вміститися в людській душі?

– Любов до всього живого.

– Молодець, – похвалило Сонечко Катрю й додало: – Саме цими рисами характеру буде наділений твій син. Ось тримай і промінчик. Глянь, він схожий на ковдру, що зіткана із сонячного тепла та ласки.

Подякувала Катря Сонцю, сіла за камінь та й стала чекати Зоряну Нічку. Ось уже з'явилися перші сутінки. Визирає з-за гори Місяць. Підійшла жінка до Місяця й промовила:

– Вибач, будь ласка, чи не міг би ти мені дістати з неба найяскравішу зірку?

– Можу, – весело відповів Місяць, – але спершу відгадай мої загадки. Перша: що є таке солодке і чого слід так остерігатися?

– Для людини найсолодше та найбажаніше – слава, але її слід остерігатися, бо якщо підпустиш її близько до серця, то від неї й загинеш.

– Добре, друга загадка: скільки зірок на небі?

– Скільки піщинок на дні моря.

– Так, мудро. Ось тобі мій дарунок: до твого сина прийде не тільки слава, а й народна любов, і вона стільки віків буде біля нього, скільки зірок на небі.

Дістав Місяць Катрі з неба найяскравішу зірку.

– Дякую, – сказала жінка.

Пішла собі додому. Рано-вранці приходить вона до річки й каже:

– Я дістала промінчик та зірочку, але не розумію, навіщо вони мені.

– Промінчиком-ковдрою, – відказала річка, – вкутаєш сина, а над колискою повісиш зірочку, вона буде освітлювати життєвий шлях Тарасика.

– Дякую тобі, порадице, за все.

Уклонилося й пішла додому.

А через певний час Катря народила Тарасика. Поцілувала його, благословила й промовила: "Рости, мій сину, на благо рідної землі!"

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Барановський Фелікс Володимирович**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та права Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
2. **Бауліна Ірина Ігорівна**, магістрантка філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Блохин Дарина Дмитрівна**, доктор філології, професор, академік АН ВШ України, член-кор. ВУАН у Нью-Йорку, президент Німецько-українського наукового об'єднання (Німеччина, м. Мюнхен).
4. **Бросаліна Олена Геннадіївна**, кандидат філологічних наук, поетка, перекладач, літературознавець (м. Київ).
5. **Дацько Олена Олексіївна**, провідний фахівець соціально-гуманітарного відділу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
6. **Дмитренко Наталія Михайлівна**, кандидат історичних наук, завідувачка історичного відділу Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського.
7. **Луняк Євген Миколайович**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
8. **Моціяка Олена Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
9. **Онищенко Надія Петрівна**, директор Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, член Національної спілки журналістів України.
10. **Романова Катерина Вікторівна**, кандидат історичних наук, головний науковий співробітник Центрального державного архіву зарубіжної україніки (м. Київ).
11. **Пасік Надія Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
12. **Семенова Марія Василівна**, вчителька української мови та літератури Ризької української середньої школи, заслужена вчителька України.
13. **Тимків Богдан Михайлович**, доктор філософії, професор, заслужений діяч мистецтв України, завідувач кафедри декоративно-прикладного мистецтва і етнодизайну Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.
14. **Хомич Лада Миколаївна**, учениця 7 класу Ніжинської ЗОШ № 17, лауреат XII Регіонального конкурсу учнівської творчості "Славні нащадки Тараса".

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№ 1, 2017 рік**

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7-19-59

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Замовлення №

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 13,02

Папір офсетний
Тираж 50 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2137 від 29.03.05 р.